ТЕФСИР

ТАРИХЫ ВЕ УСУЛЫ

Къырым мусульманлары диний идареси
Азовское ислямий илимлер медресеси

Терджиме
Мустафа Аджибекиров

Муаррирлер
Энвер Къуртумер
Айдер Исмаилов
Асадуллах Т. Баиров

Бу китап профессор Мехмед Пачаджынынъ «ТЕФСИР УСУЛЫ» китабы эсасында азырланылды.

Китапнынъ эсасында мешур илим адамы ве дин профессоры Мехмед Пачаджынынъ «Тефсир усулы» китабы ер алды. Бу китапта вахий ве мукъаддес китаплар акъкъында умумий бильгилер берильгенден сонъ, Къуран тарихы, мукъаддес китапнен алякъалы терминлер, Къураннынъ макъсатлары, мевзулары ве мундериджеси, тефсир ильмининъ инджеликлери ве инкишафы, белли тефсирджилер акъкъында бильгилер, мисаль оларакъ базы суре ве аетлернинъ тефсири бериле.

Китап, Къырым мусульманлары диний идареси тарафындан тасдикъланып, медресе талебелери, имамлар тефсир ильмининъ эсасларынен танышмагъа истеген ватандашларымыз ичюн тевсие этиле.

Китап Къалай медресесининъ къол тутувынен азырланды.

Адрес: АРК, Джанкойский р-н, с. Майское, ул. Гаспринского,1.
Тел / Факс: 8 (06 564) 50 691.

Тефсир тарихы ве усулы

Къуран анъламакъынынъ услюби

I БОЛЮК

КЪУРАН-Ы КЕРИМНИ ТАНЫЙЫКЪ

Дерсимизге азырланайыкъ

Дерске чалышмагъа башламадан эвель, элимизге бир мусхаф алайыкъ.

• Къуран-ы Керимнинъ башында, ортасында ве сонъунда ерлешкен сурелернинъ колемини тенъештирейик.

• Сурелернинъ башында берильген анълатувларны анъламагъа, саифе кенарларындаки ишаретлерни окъумагъа ве оларнынъ вазифелерини анъламагъа арекет этейик.

• Аетлернинъ колемини бир-бирлеринен тенъештирейик.

Къуран-ы Керим – Аллах тарафындан эльчиси Хазрети Мухаммедге VII-джи асырда вахий этильген, аетлери ачыкъ арап тилинде олгъан, мусульманларнынъ мукъаддес китабыдыр. Къуран-ы Керимнинъ аетлери 610-632 сенелери девамында, 20 йылдан зияде бир девирде[1], Арабстан ярымадасынынъ Хиджаз больгесинде булунгъан Мекке ве Медине шеэрлеринде вахий этильгендир. Бу себептен Къуран-ы Керим эндирильген муитнинъ[2] излерини ташымакътадыр. Къураннынъ арап тилинде эндирилюви, бунынъ энъ муим[3] делилидир.

Къуран-ы Керимни башкъа китаплардан айыргъан энъ муим хусусиети – иляхий[4] менбалы олмасыдыр. Анджакъ онынъ дигер китапларгъа бенъзеген тарафлары да бар. Къуран-ы Керим къысымлардан – яни сурелерден, джумлелерден – яни аетлерден ибареттир. Айрыджа Къуран бугунь элимиздеки шеклини алмасына къадар базы басамакълардан кечти. Иште, сизлерге такъдим этильген болюкте Къуран-ы Керимнинъ бу тарафынен таныш оладжакъмыз.

1. Къуран-ы Керим – вахий этильген бир китап оларакъ

Аллахтан кельген бильгилернинъ, вахийнен эндирилюви ялынъыз мукъаддес китапларда корюнген бир хусусиеттир. Аллах, сайлагъан Пейгъамберлерине вахий ёлунен аетлер ёллады. Къурандан эвель Теврат, Инджиль ве Зебур вахий ёлунен инсанларгъа бильдирильген эди. Къуран-ы Керим озюнинъ вахий этильген бир китап олгъаныны бир аетте шойле бильдире:

«(Эй, Мухаммед!) Бойледже, ана шеэрни (Мекке) ве чевресинде булунгъанларны тенбиелевинъ ве ич бир шубе булунмагъан топланув кунюнен оларны къоркъузувынъ ичюн, санъа арапча бир Къуран вахий эттик...» (Шура, 42/7)

1 Девир - период, век.
2 Муит - среда, окружение.
3 Муим - важный, существенный.
4 Иляхий - божественный.

1.1. Вахий недир?

«Вахий» – Аллахнынъ эльчилерине бильги ёлламасыдыр. Эльчилер исе Аллахтан алгъан бильгилерни инсанларгъа еткиздилер.

«Вахий» келимеси арап тилинде къулланылгъан «وحي» фиилинден пейда олгъандыр. Келименинъ лугъаттаки манасы – ильхам этмек, има-ишарет этмек, фысылдамакъ демектир.

Бу келиме лугъаттаки манасынен Къуран-ы Керимде бир чокъ ерде къулланылгъандыр. Меселя, «вахий» келимеси:

• «Ишаретнен лаф этмек» демектир: Зекерия (а.с.) нынъ ишарет тилинен халкъына Аллахны юджельтмелерини истемеси анълатылгъанда, «وحي» фиили къулланылгъандыр (Мерьем, 19/11). Аетте къулланылгъан бу келиме бир фикрни, бир бильгини я да эмирни ишарет ёлунен еткизмек манасыны анълата.

• «Ильхам» демектир: Къуранда шейтаннынъ ве джинлернинъ ильхам этмесинден сёз этильмектедир (Энам, 6/112). Аллах, Хазрети Мусанынъ анасына «Мусанынъ башына бир шей кельмесинден къоркъса, оны денъизге ташламасыны» ильхам эткендир (Та-Ха, 20/38). Хазрети Исанынъ хаварилерине де айны шекильде[5] ильхам эткендир (Маиде, 5/111).

• Айрыджа Къуранда Аллахнынъ балкъурткъа ильхам эткени бильдириле. (Нахл, 16/68) Бу ерде «вахий» – «Аллах балкъуртларны бал япув инстинктинен яраткъан» деген мананы анълата.. Аллахнынъ дагъларгъа ве кок юзюнде де чешитли эмирлерни бермеси Къуранда «وحي» фиилинен анълатыла.

Ашагъыдаки аетлерде «وحي» фииль тамыры анги маналарда къулланылгъан?

Нахл, 16/68, 69
Маиде, 5/111
Мерьем, 19/11

5 Шекиль - образ, форма, вид.

Къуран-ы Керимден алынгъан мисаллернен ёлгъа чыкъаракъ, «вахий» келимесининъ лугъаттки манасыны шойле анълатмакъ мумкюн:

«Бир бильгини, бир тюшюндже, бир эмирни сес къулланмадан ве эксериет вакъыт башкъаларына гизли къаладжакъ шекильде има, ишарет ве ильхам ёлунен еткизмек.»

Субетлешейик-огренейик

Пейгъамберлерге кельген вахийнен сырадан инсанларгъа кельген ильхам бир-биринден фаркълыдыр. Пейгъамбер олмагъан инсанларнынъ ильхам ёлунен алгъан бильгилери, ялынъыз бу бильгиге саип олгъан инсан ичюн бир мана ташыр. Олар башкъаларгъа аит дегильдир. Яни бу инсанларнынъ бильдиргенлерини япмамыз да, япмамамыз да мумкюн. Амма пейгъамберлернинъ кетиргенлерини къабул этмеге меджбурмыз. Бу фаркъны корьмегенимиз такъдирде инсанларда булунгъан бильгинен пейгъамберлерге Аллах тарафындан кельген бильгиге айны къыймет кескен оламыз. Бу исе янълыштыр.

Келименинъ термин манасы Шура сүресининъ 51-джи аетинде ачыкъ шекильде бильдириле:

«Аллахнынъ бир инсаннен къонушмасы мумкюн дегильдир. Анджакъ Аллах вахий ёлунен я да перде артындан къонушыр яхут бир эльчи ёллап, изнинен истегенини вахий этер. О юджедир, укюм ве икмет саибидир».

Бу аетни анълатаджакъ олсакъ:

1. Аллахнынъ вахий ёлунен инсаннен къонушмасы, бильдирмек истеген бильгини о инсангъа ильхам этмеси демектир.

Вахийнинъ юкъуда экен, руя ёлунен де керчеклешкени къайд этильген.

2. Аетте бильдирильген экинджи вахий ёлу, Аллахнынъ перде артындан пейгъамберинен къонушмасыдыр. Бу ифаде[6] бизге, Хазрети Мусанынъ Аллахнен юзь- юзьге къонуш-

6 Ифаде - выражение, отображение.

макъ истегине рагъмен, Аллахнынъ буны къабул этмемеси ве онен ялынъыз бир терек артындан къонушмасы вакъиасыны хатырлатмакътадыр (Къасас, 28/3/30).

3. Учюнджи ёл исе Аллахнынъ бир эльчи мелек (ресуль) ёллап вахий этмесидир.

Анълаткъанларымызгъа эсаслагъан[7] алда, «вахий» келимесининъ термин манасыны шу шекильде ифаде эте билемиз:

«Аллахнынъ догърудан я да эксериет вакъыт бир эльчи мелек васытасынен башкъаларынынъ дуймайджакъ бир гизлиликнен пейгъамберлерине бильги еткизмеси.»

Бильгимизни сынап бакъайыкъ
«Вахий» келимесининъ лугъат ве термин маналарыны анълатынъыз.

Аллах, вахий мелеги ве пейгъамбер арасында олып кечкен бу алякъанынъ арасына башкъа бириси киремез. Вахий Аллахтан келир ве пейгъамберге етишир. Бу бир къаршылыкълы сёзлешюв ве хаберлешюв дегильдир. Пейгъамбер, эльчи оларакъ ялынъыз кендисине кельген бильгини алыр. Пейгъамберлер вахийни эманет[8] оларакъ къабул эткенлер ве олгъаны киби инсанларгъа еткизгенлердир:

«Эгер (Мухаммед) бизге нисбетен базы сёзлер уйдургъан олса эди, Биз оны къапкъачлап якъалар ве онынъ шах дамарыны къопарыр эдик; ич биринъиз де оны къорчалап олалмаз эдинъиз.» (Акъкъа, 69/44-47)

«Де ки: Мен анджакъ Раббиме ялварырым ве Онъа кимсени ортакъ къошмам. Де ки: Меним сизге зарар бермеге де эйилик япмагъа да кучюм етмез. Де ки: Мени кимсе Аллахкъа къаршы имае эталмаз ве мен де Одан башкъа бир сыгъынаджакъ кимсе де тапалмам. (Меним япкъаным) анджакъ Аллах къатында олгъанны Онынъ ёллагъанларыны теблигъдир... » (Джин, 72/20-23)

7 Эсас - основа.
8 Эманет этмек - оставление на попечение, хранение, сбережение.

1.2. «Къуран» термини

Аллахнынъ эндирген китапларынынъ эр бирининъ бир ады бардыр. Къуран – Хазрети Мухаммед (с.а.в.) ге эндирильген вахийлерни топлагъан китапнынъ адыдыр. Бу исим Къуранда да къулланылгъандыр.

«... Бу бир огют ве ап-ачыкъ бир Къурандыр. ... » (Ясин, 36/69)

«Къуран» келимесининъ тамыры акъкъында чешит фикирлер бильдирильгендир. Бу фикирлерни шойле сыраламакъ мумкюн:

Бильгимизни сынап бакъайыкъ

Къуран-ы Керимнинъ башкъа насыл адларыны билесинъиз?

1- «Къуран» сёзюнинъ, эки шейни бир-бирине якълаштырмакъ манасыны анълаткъан «къа-ри-не» (قرن) тамырындан пейда олгъаны ифаде этильгендир. Бу фикирге коре, Къураннынъ аетлерни бир-бирлерине багълагъаны ичюн онъа бу исим берильгендир.

2- «Къуран» сёзю «окъумакъ» манасыны анълаткъан «къа-ра-э» тамырындан пейда олгъан деген фикир догърудыр. Къураннынъ кендиси де келимени айны манада къуллангъандыр. «Къыяме» суресининъ 17-джи аетине бакъаджакъ олсакъ; Къураннынъ «къа-ра-э» фииль тамырындан «окъумакъ» манасында къуллангъаныны коремиз. Бу аетте Къураннынъ топланмасыны (джемаху) ве окъулмасыны (къуранеху) Аллахнынъ кендисининъ узерине алгъаны бильдириле. Бу себептен «Къуран» сёзю «окъумакъ», «чагъырмакъ», «илян этмек» манасыны анълата ве «къа-ра-э» фииль тамырындан пейда олду деген фикир къабул этильгендир.

Окъуйыкъ - огренейик

Базы китаплар китапкъа иссесини къошкъан языджыларгъа коре болюклерге болюнгендир. Булар джыйынтыкъ тарзындадыр. Бойле тертипленген китаплар арасында мукъаддес китаплар да булунмакътадыр. Эски Ахитнинъ Пейгъамберлер аъкъкъындаки къысмы ве Инджиллернинъ булунгъан Янъы Ахит бойле тертипленген китаплардыр. Мында китапларнынъ баш къысымлары Эюб, Ишая, Зекерия киби Пейгъамберлерге багъышлангъан, я да Янъы Ахитте олгъаны киби Хазрети Исанынъ бильдиргенлерини бир арагъа кетирген Матвей, Марк, Лука киби языджыларнынъ исимлеринен исимлендирильгендир.

Къуран кендисини башкъа адларнен де адландыргъандыр.

• Къуран-ы Керим «Хидает, Рахмет ве Мужде» оларакъ ёлланылды (Энам, 6/157; Нахль, 16/89).

• Къуран къальплердеки хасталыкъларны эйилештирген, догъру ёлгъа етиштирген бир Шифа оларакъ кельди (Исра, 17/82).

• Къуран-ы Керимнинъ муим адларындан бири де Илимдир. Къуран темельсиз, арзу истеклерге таянгъан шейлер дегиль, акъикъаткъа таянгъан бир бильгини огрете (Бакъара, 2/145; 1 Имран, 3/61; Рад, 13/37).

• Къуран кендисини Хакъ яни «акъикъат», «керчек» оларакъ да адландыргъандыр (Маиде, 5/83; Исра, 17/81; Себе, 34/49).

• Къуран инсанларгъа ачыкъ, ич бир шубе олмагъан бир бильги бере. О, Беян (Ал-и Имран, 3/138) ве Бейийне (Энам, 6/157) дир.

• Къуран догъру олгъанны косьтерген, догъруны янълыштан айыргъан бир китап оларакъ кендисине Фуркъан адыны бергендир (Ал-и Имран, 3/3, 4).

1.3. «Суре» термини

«Суре» сёзю – «шеэр диварлары», «сыра», «рутбе», «мевкъи», «шереф» киби маналарны анълата. «Суре» келимесини бир термин оларакъ Къураннынъ баш болюклери ичюн къулланамыз. Къуран-ы Керимде 114 суре бар. Бу шекильде Къуран, башы ве сонъу олгъан чешит болюклерге айырылгъандыр. «Суре» термини «аетлер группасыны ичине алгъан болюклер» манасында Къуранда да къулланыла.

«Къулумыз Мухаммедге эндиргенимиз Къуран акъкъында шубеге тюшсенъиз, сиз де онъа бенъзеген бир суре мейдангъа кетиринъ; эгер догъру сёзлю исенъиз, Аллахтан башкъа, шаатларынъызны[9] да ярдымгъа чагъырынъ.» (Бакъара, 2/23)

«Эй, Мухаммед. Сенинъ ичюн оны уйдурдымы? дейлер.

9 Шаат - свидетель.

Де ки: Онынъ сурелерине бенъзер бир суре мейдангъа кетиринъ, идданъызда[10] самимий исенъиз, Аллахтан башкъа кучюнъиз еткенлеринъизни чагъырынъ.» (Юнус, 10/38).

Окъуйыкъ - огренейик

Хазрети Мусагъа эндирильген китапнынъ ады Теврат, Хазрети Исагъа эндирильген китапнынъ ады исе Инджильдир. Ибранидже бир сёз олгъан Теврат – «маариф», «тасиль» ве «окъутув» маналарыны анълата. Инджиль келимеси исе «мужде» манасыны анълаткъан юнанджа evangelion келимесинден алынгъан ве Инджиль сёзюнинъ сурянидже ве арапча теляффуз шеклидир. Хазрети Давуткъа эндирильген китапнынъ ады олгъан Зебур сёзю «язмакъ», «язы язмакъ» манасыны анълаткъан «زبر» фииль тамырындан алынгъандыр.

Китаплар умумен мевзуларына[11] коре болюклерден ибареттир. Бу тарз[12] бир тертипни, китаплардаки мевзуларнынъ мантыкъий бир зынджыр ичерисинде анълатылмасыны сакълай. Меселя, элинъиздеки бу китап, бу эсаскъа коре азырлангъандыр.

Къураннынъ болюклерге болюнмесининъ исе, кендине аит бир тарзы бардыр. Сурелернинъ кенди ичинде бир мевзу бутюнлиги бар.

Хусусан[13], шимдики девир муфессирлери[14] Къурандаки сурелернинъ эр бири белли мевзуны озь ичине алгъан ве суре ичерисинде бу мевзулар озьара багълангъан деген фикирделер. Меселя, Иззет Дервезе (1888-1984) «Теквир» суресини эки къысымгъа больмек мумкюн олгъаныны айта.

• Биринджи къысым 1-14-джи аетлерден, экинджи къысым 15-29-джы аетлерден ибареттир. Биринджи къысым къыямет кунюнинъ чокъ якъында келеджеги ве инсан-

10 Идда этмек - утверждать.
11 Мевзу - тема.
12 Тарз - стиль.
13 Хусусан - особенно, в особенности.
14 Муфессир - ученный написавший тефсир.

ларнынъ бунъа азырлыкъ корьмелери кереклиги акъкъында баас эте.

• Экинджи къысым исе къыямет куню акъкъында мушриклернинъ итиразларына джевап бере. Демек Къурандаки сурелернинъ ичинде бир мевзу бутюнлиги бардыр.

Къайд этейик

Сурелернинъ сыраланувы акъкъындаки тюшюнджелер:

1. Пейгъамберимиз тарафындан япылгъандыр.
2. Асхабнынъ иджтихатларынен япылгъандыр.
3. Бир къысмы Пейгъамберимиз, бир къысмы да асхаб тарафындан япылгъандыр.

Сурелернинъ сыраланувы мевзусында фаркълы фикирлер бардыр. Бир фикирге коре суре сыраланувы Пейгъамберимиз тарафындан япылгъандыр. Дигер фикирге коре, бу сыраланувнынъ асхаб иджтихадларынен мейдангъа кельгени къабул этильгендир. Бир башкъа фикир де бу экисини бирлештире ве суре сыраланувынынъ къысмен Пейгъамберимиз тарафындан, къысмен де асхаб тарафындан япылгъаныны бильдире. Къураннынъ топланмасы ве чогъартылмасынен алякъалы риваетлерге бакъыладжакъ олса, сурелернинъ сыраланувынынъ иджтихад мевзусы олгъаны акъкъындаки фикир пейда ола. Чюнки бизге кельген риваетлерден, фаркълы сахабилернинъ мусхафларында фаркълы сыраламаларнынъ олгъаны анълашылмакътадыр.

Сурелер кунюмизде базы алимлер тарафындан энюв сыраларына коре сыралангъандыр.

Сурелер адларыны, умумен ичинде ер алгъан бир вакъиа, мана я да кишиден ала. Меселя, «Бакъара» суресинде Хазрети Мусанынъ къыссасы ве яратылыш къыссасы анълатылгъандыр. Анджакъ суре, Муса къыссасында кечкен «бакъара» сёзюнен адландырылгъандыр. Бунъа коре сурелернинъ адлары:

• Нух, Ибрахим, Юсуф киби бир Пейгъамбер адындан,
• Филь, Нахль, Немль киби бир айван адындан,
• Къамер, Шемс киби бир кяинат джисминден я да

• Та-Ха, Ясин, Къаф, Сад киби сурелернинъ башындаки арифлерден алынгъандыр.

1.4. «Ает» термини

«Ает» сёзю – «ишарет», «алямет» деген маналарны анълата.

«(Бедирде) къаршы-къаршыгъа кельген шу эки джемаатнынъ тюшкен вазиетинде сиз ичюн муим бир ишарет (ает) бар. Бири Аллах ёлунда куреше, дигери де кяфир эди. Буларнынъ козюне дигерлери эки кере чокъ корюне эди. Аллах истегенине ярдымынен къол тутар. Эльбетте, бунда илерини коре бильгенлер ичюн буюк бир ибрет бар.» (Ал-и Имран, 3/13)

Къуран-ы Керимде Аллахнынъ барлыгъына ишарет эткен, онъа делиль[15] олгъан ве онъа алып баргъан шейлерни анълатмакъ ичюн «ает» сёзю къулланылгъандыр. Табиат вакъиалары, джогърафий хусусиетлер, кяинат адиселери, инсаннынъ яратылышы Аллахнынъ аетлеридир; онынъ бар олмасынынъ делиллеридир ве айны заманда онъа алып баргъан ишаретлердир.

«Онынъ аетлеринден бири де коклерни ве ерни яратмасы, тиллеринъизнинъ ве ренклеринъизнинъ фаркълы олмасыдыр.» (Рум, 30/22; айр.бакъ.20, 21, 23, 24, 25)

Муджизелер ичюн «ает» сёзю къулланылгъан. Муджизелер де эм Аллахнынъ эльчилерининъ догърулыгыны, эм де Аллахнынъ къудретини[16] косьтергендир.

«Сенден эвель де эльчилер ёлладыкъ. Оларгъа да зевджелер ве эвлятлар бердик. Аллахнынъ изни олмадан ич бир эльчи бир муджизе (ает) кетирип оламаз...» (Рад, 13/38)

«Бу муджизелерни (аят) ёлламакътан бизни токътаткъан тек шей, эвелькилернинъ оларны ред этkenлери[17] олды...» (Исра, 17/59)

«Ает» сёзю, айны вакъытта термин оларакъ, Къуран метнининъ энъ къыскъа ифаде парчаларына берильген адсыр. Къурандаки бу ифаделер Аллахтан кельген ве оны анълаткъан, онъа ишарет эткен ве онъа алып баргъан ишарет-

15 Делиль - доказательство.
16 Къудрет - сила, мощь.
17 Ред этмек - отказывать, отрицать.

лердир. Бу себептен буларгъа да ает ады берильгендир.

Аетлернинъ узунлыгъы базан бир къач арифтен ибареттир. Базан да бир саифе олмасы да мумкюн. Меселя; Бакъара соресининъ 282-джи аети Къуран-ы Керимнинъ энъ узун аетидир.

Сурелер ичерисинде аетлернинъ сыраланмасы Пейгъамберимиз тарафындан япылгъандыр. Бир ает энгенде[18], бу аетнинъ къайсы суреде, къаерде ерлештирильмеси керек олгъаныны Ресулюллах бильдиргендир. Бойледже, аетлернинъ ерлери ве сыралары Пейгъамберимиз аятта экен бельгиленген[19] эди.

Араштырайыкъ - огренейик

«Фуркъан» суреси Меккедеми я да Мединедеми эндирильди? Араштырынъыз.

1.5. Бир китап оларакъ Къуран-ы Керимнинъ тарихы

Бугунь элимизде кягъыт узерине язылгъан, бир Къуран булунмакътадыр. Анджакъ, Къуран-ы Керим бу нокътагъа бир анда кельмеди. Пейгъамберимизге кельген вахийлер башта айры-айры, тахта, папирус кягъыды, ташлар, айван териси парчалары ве ялпакъ кемиклер узерине язылды. Даа сонъра булар бир арагъа кетирильди. Къураннынъ язылгъан арап язысыны даа къолай ве янълышсыз окъумакъ ичюн языгъа базы ишаретлер къоюлды ве энъ сонъунда Къуран язысы шимдики алыны алды. Бунъа эсаслангъан алда, Къуран-ы Керимнинъ кечкен бу басамакъларнынъ тарихыны огренеджекмиз.

Окъуйыкъ - огренейик

Хазрети Умернинъ мусульман олмасыны сиер дерси китабынъыздан текрар окъунъыз.

1. 5.1. Къуран-ы Керимнинъ язылувы ве къорчаланувы

Къуран-ы Керимнинъ, вахийнинъ ильк девринден ити-

18 Энмек - снисходить.
19 Бельгилемек - определять.

барен языгъа кечирильген олмасы тарихий бир акъикъаттыр. «Фуркъан» суресининъ (25) 5-джи аетини бунынъ бир делили оларакъ косьтермек мумкюн.

«(Къуран) эвелькилернинъ масалларыдыр; оларны башкъаларына яздырып да, озюне саба-акъшам окъунмакъта, дедилер.»

Пейгъамберликнинъ даа 5-джи сенеси, Хазрети Умернинъ мусульман олмасыны анълаткъан ривает де бу мевзуда тарихий бир делильдир. Хазрети Умернинъ къыз къардашынынъ элинде Та-ха ве Теквир сурелерининъ язылы метинлери олгъаныны бу риваетлерден бильмек мумкюн.

Хиджаз араплары арасында окъумагъа ве язмагъа бильгенлер аз олгъаны ичюн язы мальземелери де чокъ дегиль эди. Меккели ве Мединели мусульманлар кенди имкянларына коре мальземелерни къулланаракъ Къуранны яза эдилер. Бунынъ ичюн хурма даллары, беяз индже таш левхалар, айванларнынъ курек кемиклери, тери ве без парчалары къулланыла эди.

Риваетлерге коре, вахий кельгенде Пейгъамберимиз окъув-язув бильген сахабилерден бирини чагъыра ве янъы кельген вахийнинъ Къурандаки ерини косьтеререк яздыра эди. Хазрети Пейгъамбер аетни яздыргъандан сонъ, тешкермек ичюн аетнинъ текрар окъулмасыны истей эди.

Ресулюллах эр йыл Рамазан айында, о куньге къадар энген аетлерни Джебраильге окъуй эди. Вефатындан эвельки Рамазан айында исе буны эки кере текрарлагъан эди. Бу сонъ окъувда бир чокъ сахаби де иштирак эткен эди.

Къайд этейик

Хазрети Умер, Къуранны дагъыныкъ мальземелерден топлап, китап шеклинде бир арагъа кетирмеге Халифе Хазрети Эбу Бекирни коньдюрген кишидир.

Мусульманлар Къуранны язмакънен берабер эзберлей эдилер. Бутюн ибадетлерде, хусусан намазларда аетлер девамлы текрарлана эди. Мусульманлар эр фырсатта Къуранны эзберлей эдилер. Бир чокъ сахаби Къуранны эзберлеген эди.

Буларгъа «къурра» дениле. Бойледже, Къуран язылы оларакъ, эм де эзберленерек къорчаланды.

1.5.2. Къуран-ы Керимнинъ топланмасы

Чешит мальземелер узерине язылгъан Къураннынъ бир ерге топланмасы Ресулюллах сагъ олгъанда тюшюнильмеген эди. Чюнки бунъа ихтиядж ёкъ эди.

Ресулюллах вефат этмеден бир къач ай эвель ортагъа чыкъкъан яланджы Пейгъамберлерге къаршы Ридде дженклери башлагъан эди. Бу четин дженклер, Хазрети Эбу Бекирнинъ халифелигининъ ильк девиринде де девам этти. Мусейлемеге къаршы алып барылгъан Емаме дженкинде Къуранны эзберден бильген сахабилернинъ чокъу шехит олды. Бунынъ узерине Хазрети Умер, Къураннынъ бир къысмынынъ гъайып олмасындан къоркъкъаныны бильдирди ве дагъыныкъ алда булунгъан Къуран аетлерининъ бир ерге топланмасы керек олгъаныны сёйледи. Эбу Бекир башта, Хазрети Пейгъамбернинъ япмагъан бир шейни япмайджагъыны бильдиререк, бу теклифни къабул этмеди. Анджакъ, даа сонъра Хазрети Умер исрарнен анълатып, оны бу ишни япмагъа коньдюрди. Эбу Бекирнинъ Къуранны топламакъ ичюн тайин эткен Зейд б. Сабит вакъиаы шойле анълата:

«Онынъ (Эбу Бекир) янына баргъанымда, Умер де анда эди. Эбу Бекир манъа шойле деди: (Хазрети Умерни косьтеререк) Бу янынъдаки, ред эткеним шейни япмакъ ичюн манъа исрар эте. Сен вахий кятиби эдинъ. Эгер сен де онынънен айны фикирде исенъ, мен экинъизге уяджагъым. Факъат[20] сен менимнен айны фикирде олсанъ, бу ишке киришмейджем. Сонъра Эбу Бекир, Умернинъ фикрини анълатты. Умер эп суса эди. Бу (телькъинден) къачындым ве дедим: Аллахнынъ Ресулининъ япмагъаныны о япаджакъмы? О замангъа къадар сускъан Хазрети Умер бу ишни япсанъыз сизге не зарары олур деди. Тюшюндик, сонъра дедик ки: Керчектен бу ишнинъ бизге бир зарары ёкътыр.»

Бу къарар узерине Зейд б. Сабит арекетке кечти ве дагъыныкъ вазиетте булунгъан, узеринде Къуран аетлери язылы олгъан мальземелерни бир ерге кетирди. Хазрети Эбу Бекир

20 Факъат - но.

Зейдге, асла хафызасына ишанмамасыны ве эр ает ичюн эки кишиден язылы делиль истемесини эмир этти. Хазрети Эбу Бекир, кимде Къураннынъ язылы парчалары олса, оларны Зейдге кетирмесини эмир этти. Айрыжа, Хазрети Умер ает кетиргенлернинъ эллериндеки язылы мальземенинъ Ресулюллах тарафындан тешкерильгенини я да тешкерильмегенини сорады.

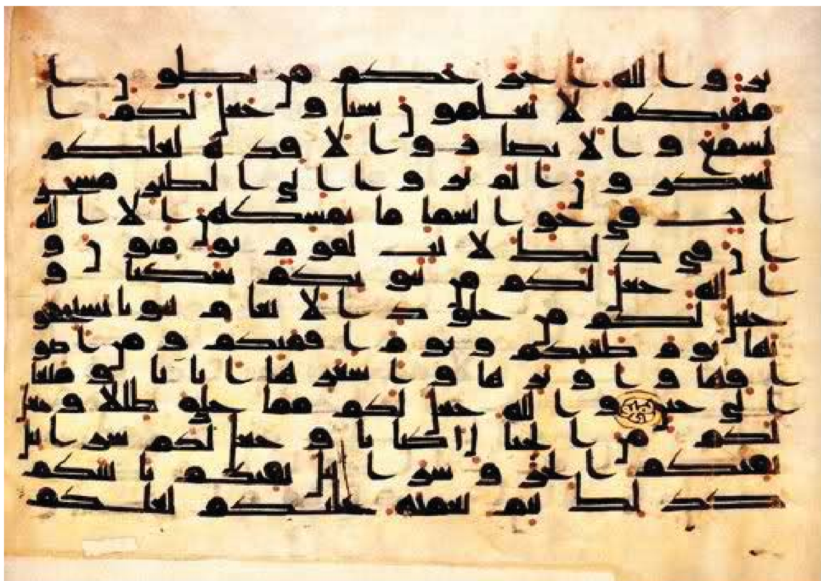

Хазрети Османнынъ яздыргъан мусхафлардан бир саифе. Нахль суреси, 78-81 аетлер.

Хиджретнинъ 12-джи сенеси Зейднинъ азырлагъан бу нусха, Мусхаф адынен анъылмакътадыр. Бу сёз, бир метинни саифелер алына кетирип эки къапакъ арасында сакълама усулыны[21] ифаде эте. Мусхаф, Хазрети Эбу Бекирден сонъра Хазрети Умерде къалды ве онынъ вефатындан сонъра къызы Хафсагъа эманет этильди.

21 Усул - метод.

1.5.3.Мусхафларнынъ чогъалтылувы

Билингени киби, арекелери олмагъан арапча бир метинни чешит шекиллерде окъумакъ мумкюн. Ислямнынъ ильк йылларында арапча язув къаиделери етерли дередже-де инкишаф этмегени ичюн, Къурандаки бир сёз фаркълы шекиллерде окъулмасы мумкюн эди (къыраат). Бу вазиет, мусульманлар арасында вакъыт кечмесинен бир проблема алына кельди. Эр кес кенди окъума шеклини догъру къабул эте, дигер окъума шеклини янълыш коре эди. Фаркълы къыраатларда Къуран окъугъанлар бир-бирлерини куфюрнен къабаатламагъа башламасынен, бу проблема джиддий бир нокътагъа чыкъты. Эбу Килабе о куньлерни шойле анълата:

«Хазрети Османнынъ халифелиги девринде Къуран огретиджилернинъ бир къысмы, бир къыраатнен окъумагъа; дигери исе башкъа къыраатнен окъумагъа огрете эдилер. Талебелер арасында анълашмамазлыкъ пейда ола ве меселени оджаларгъа айта эдилер. Иш о нокътагъа барды ки, окъув усулынынъ фаркъындан долайы, бири дигерини куфюрнен къабаатламагъа башлады... »

Бунъа бенъзер адиселер кет-кете чогъала эди. Хазрети Османны Мусхафны бир къач нусха чыкъартмагъа себеп олгъан вакъианы Хузейфе б. Эман шу шекильде анълата:

Къайд этейик

Мусхафнынъ чокъартылувынынъ себеби, Къуранны фаркълы шекиллерде окъугъан ве айрылыкъкъа тюшкен мусульманларны тек бир окъув шеклинде бирлештирмектир.

«Эрменистанъа япылгъан сеферге къатылдым. Сеферде эм иракълылар, эм де шамлылар бар эды. Факъат шамлылар Къуранны, Убей б. Кабнынъ къыраатына коре окъуй эдилер ве иракълыларнынъ эшитмеген шейлерни айта эдилер. Олар иракълыларны кяфирликте къабаатлай эдилер. Айны шекильде Ибн Месуднынъ къыраатыны такъип эткен иракълылар, шамлыларнынъ эшитмеген шекильде окъуй эдилер ве олар да шамлыларны куфюрнен къабаатлай эдилер.»

Бунынъ узерине Хазрети Осман, Хазрети Умернинъ къызы Хафсадаки Мусхафны истеди ве оны чогъалтув ишини алып бармакъ узьре бир эйэт къурды. Бу эйэтте Зейд б. Сабит, Абдуллах б. Зубейр, Саид б. Ас, Абдуррахман б. Харис булуна эди (Бухари,,, 510). Базы риваетлерде эйэтте чалышкъанларнынъ сайысы 12 киши олгъаны бильдириле. Эйэтте сёзлернинъ язылувы мевзусында анълашмазлыкъ олгъанда, къурейш имлясына коре язылмасы эмир этильди. Риваетке коре Бакъара суресинде кечкен «табут» сёзюнинъ язылувында ихтиляф чыкъты. Зейд бу келименинъ сонъундаки арифни томалакъ шекильде язмакъ истеди, анджакъ Хазрети Осман, къурейшлилерни тенбиледи ве келименинъ асыл шеклинен язылмасыны истеди.

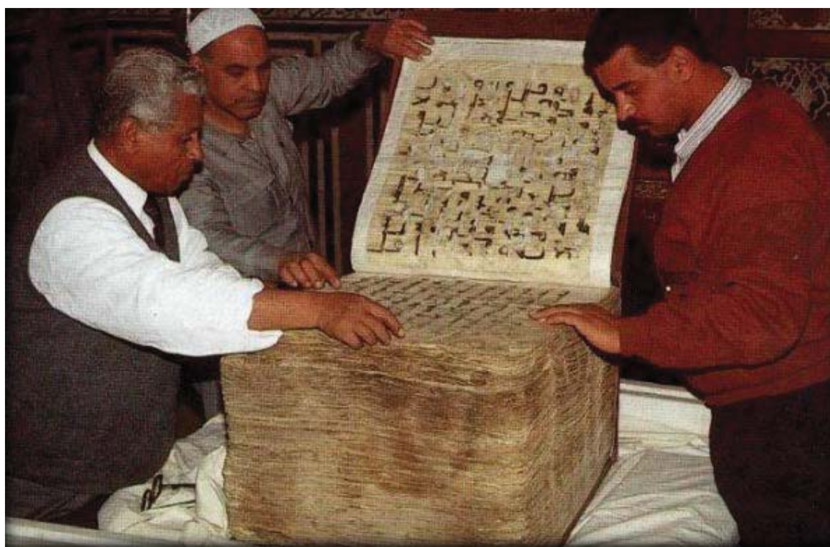

Хазрети Османнынъ яздыргъан мусхафлардан бири

Язылгъан Къуран нусхалары башта Месджитте окъутылып тешкерильди. Даа сонъра чешит меркезлерге ёлланды. Бу нусхалардан бири Мединеде къалдырылды, дигерлери исе

Шам[22], Куфе[23] ве Басрагъа[24] ёлланды. Башкъа бир риваетке коре, бу нусхаларнынъ сайысы едидир ве бу ерлерге иляве оларакъ Мекке, Бахрейн ве Йеменге де бирер Къуран нусхасы ёлланды.

Хиджретнинъ 25-джи сенеси башлагъан бу чогъалтув иши битиндже, Хазрети Хафсадан алынгъан Мусхаф, текрар кендисине берильди.

Хазрети Осман бу ишлерден сонъра дигер Къуран метинлерини ёкъ этильмесини истеди. Чюнки фаркълы окъумалар, мусульманларнынъ бирлигини бозмагъа себепчи ола эди. Бунынънен берабер бу метинлерде Къуран толу шекильде язылы дегиль эди. Хазрети Османнынъ макъсады[25], фаркълы окъумаларны ёкъ этмек ве мусульманларны тек бир окъума шекли узеринде бирлештирмек эди.

Хазрети Осман девринде чогъалтылгъан ве бугунь Самарканд та булунгъан Къуран мусхафы.

22 Шам - Сирия, Дамаск.
23 Куфе - Иракъ девлетининъ бир шеэри.
24 Басра - Иракъ девлетининъ бир шеэри.
25 Макъсад - цель.

Асхабдан кендиси ичюн Къуран аетлерини топлагъанлар арасында Абдуллах б. Месуд, Хазрети Али, Абдуллах б. Аббас, Энес б. Малик, Хазрети Умер, Убей б. Каб, Зейд б. Сабит бар эди. Айрыджа Хазрети Айше ве Хазрети Хафсанынъ Хазрети Пейгъамбернинъ вефатындан сонъра кенди нусхаларыны язгъанлары, чешитли риваетлерде ер алмакъътадыр.

Асхаб-ы Кирам кенди нусхаларына анълатув маиетинде олгъан базы къайдлар япкъан эдилер. Меселя, Ибн Аббас мусхафына «Бакъара» суресининъ 198-джи аетиндеки «Раббинъизнинъ лютфюни араманъызда сизинъ ичюн бир гунях ёкъ» ибаресине, «хадж мевсимлеринде» деген изаат[26] къойгъан эди. Бу къайдларны базы мусульманлар Къураннынъ аслы деп къабул эттилер ве бу да чешит къыйынджылыкъларгъа ёл ача эди. Хазрети Осман иште, буларнынъ огюни алмагъа истеди.

1.5.4. Къуран язысында янъы усулларнынъ татбикъ этилюви

Къуран-ы Керим къайд этильген языда, арифлернинъ устюнде ве астында нокъталар ве арекелер ёкъ эди. Бу себептен, меселя, «бе» (ب) сесини язмакъ ичюн къуллангъанымыз тишнен, йе (ي), те (ت), се (ث), нун (ن) арифлерини язмакъ мумкюндир. Арекелернинъ ёкъ олмасы да сёзлернинъ фаркълы сеслернен окъунмасына себеп олгъан бир эксиклик эди. Бу язы, тильни бильгенлер тарафындан къулланылгъан вакъытта ич бир зорлукъ догъурмай эди. Чюнки тильни бильгенлер багъламдан ёлгъа чыкъаракъ бу языны догъру бир шекильде окъумалары мумкюн эди. Кене, ибарени эзберден бильген бири, бу языны ич зорлукъ чекмеден окъумасы мумкюн. Анджакъ, тильни яхшы бильмеген ве ибарени эзберден бильмегенлер янълышмалары мумкюн эди. Бу къйынджылыкъларны ёкъ этмек ичюн белли усуллар инкишаф этильди.

26 Изаат - разъяснение, толкование.

1.5.4.1. Къуран-ы Керимнинъ нокъталанмасы

Ислямнынъ даа ильк девирлеринде мусульман топракълары Шам, Иракъ, Мысыр киби улькелерге къадар сурьатнен кенишледи. Бу улькелернинъ инсанлары мусульман олдылар. Ана тиллери арапча олмагъан бир чокъ инсан Къураннен таныштты. Анджакъ языдаки эксикликлер себебинден буларнынъ Къуран окъумаларында анълашылмамазлыкълар пейда олмагъа башлады.

Арифлернинъ тесбитини къолайлаштырмакъ ве ортагъа чыкъкъан анълашылмамазлыкъларгъа сонъ бермек ичюн Эмевий Девлетининъ Иракъ валиси[27] Хадждждж (о.95/713) заманында бир нокъталама усулы кешф[28] этильди. Бу усулнен, меселя, сёз ичиндеки бе, те, е, не, се (пельтек) арифлерининъ бир-бирлеринен къарышмасына ёл берильмеди. Бу усулнынъ ильк кере Наср б. Асым тарафындан къулланылгъаны ривает этиле. Даа сонъра, хемзе, шедде киби ишаретлер тюшюнип чыкъарылды. Бу усул окъувдаки анълашылмамазлыкъларнынъ бир къысмыны чезди.

1.5.4.2. Къуран-ы Керимнинъ арекеленмеси

Созукъ сеслер ичюн бугунь къуллангъанымыз арекелернинъ булунмамасы да белли окъув проблемаларына ёл ача эди. Эмевий Девлетининъ Басра валиси Зияд б. Сумейе, Эбуль-Эсведден бу проблеманы чезеджек бир усул кешф этмесини истеди. Анджакъ о, башта бу теклифни къабул этмеди. Къураннынъ арекеленмесине ёл ачкъан вакъиа, даа сонъра шойле олды: Зияд, Эбуль-Эсведни бу ишке коньдюрмек ичюн бир адамдан, онынъ ёлу узерине отурмасыны ве бир аетни янълыш окъумасыны истей. Адам да Зияднынъ айткъаны киби Эбуль-Эсведнинъ ёлу узерине отура ве Тевбе суресининъ 3-джи аетини окъумагъа башлай.

Догъру манасы «Аллах ве Ресули мушриклерден узакътыр.» олгъан аетни янълыш арекелендиререк, «Аллах, мушриклерден ве Ресулинден узакътыр» манасыны анълатаджакъ

27 Вали - губернатор.
28 Кешф этмек - открыть, изобрести, исследовать.

шекильде окъуй. Сонъунда бу теклифнинъ не къадар догъру олгъаныны корьген Эбуль-Эсвед, Зияднынъ теклифини къабул эте. Бу ильк арекелеме усулына коре, фетха ичюн арифнинъ устюне, кесре ичюн арифнинъ астына, дамме ичюн исе арифнинъ огюне бир нокъта къоюлды.

Окъуйыкъ - огренейик

Арекесиз язы, бир дигер мукъаддес китапнынъ, Тевратнынъ да проблемасы олгъан эди. Чюнки Тевратнынъ тили арапчанен айны хусусиетке саип олгъан ибраниджедир. Бу себепнен Тевратнынъ арекесиз язысы да бунъа бенъзеген проблемаларгъа ёл ачты. Еудий дин адамлары бу проблемаларны узун вакъыт чезип оламагъан эдилер. Мусульманлар арекелеме ве нокъталама системасыны кешф эткен сонъра, бельки де мусульманларнынъ бу мувафакъиетининъ тесиринен 9-джы юз йылда Эски Ахитнинъ де бенъзеген шекильде ишаретленгенини коремиз.

Бильгимизни тешкерип бакъайыкъ

1.«Вахий» сёзюнинъ манасыны анълатынъыз.

2.«Къуран» терминини пейда эткен тамырлар нелердир? Бу мевзудаки тюшюнджелер акъкъында къыскъадан бильги беринъиз.

3.«Суре» терминининъ манасыны анълатынъыз.

4.«Ает» келимесининъ лугъат ве термин маналары насыл?

5.Къуран-ы Керим башлангъыч девирде насыл къорчаланды?

6.Къуран-ы Керимнинъ топланмасы ве чогъалтылмасы акъкъында бильги беринъиз.

7.Къуран язувында янъы усулларнынъ къулланылмасы насыл инкишаф[29] этти?

29 Инкишаф - развитие.

II БОЛЮК

КЪУРАН-Ы КЕРИМ ЭНГЕН ДЕВИРДЕКИ МУИТ

Дерсимизге азырланайыкъ

Дерсимизге чалышмагъа башламадан эвель;

• Дюнья харитасында Арапстан ярымадасы къаерде ерлешкенини тапынъыз ве бу улькенинъ тарихий нокъта-и назардан[30] эмиетини анълатынъыз.

• Теврат, Инджиль, Еудилик, Христианлыкъ, Ислям дини ве эвельки джахилие араплары акъкъында бильгенлеринъизни аркъадашларынъызнен пайлашынъыз.

30 Нокъта-и Назар - точка зрения.

Къуран-ы Керим 7-джи юз йылда Меккеде энмеге башлады. Мекке шеэри Арабстан ярымадасынынъ гъарбында[31] ерлешкендир. Бу ульке Хиджаз оларакъ беллидир. Арабстан ярымадасы джогърафиясында Асия, Африка ве Авропанынъ кесишкен муим бир нокътада булунмакътадыр.

Араштырайыкъ - огренейик

Энциклопедик менбаалардан Арабстан ярымадасы, Ясриб, Мекке, Кябе акъкъындаки малюматларнен таныш олунъыз.

Дженюптен Йемен, шимальден исе Суриеден кельген баш тиджарет ёлу Меккеден кече эди. Бу ёлнен Хиндистандан кельген маллар, Суриеге ве Акъ денъиз саиллеринде ерлешкен мемлекетлерге ташына эди. Хиджазда Ясриб ве Таиф - эки муим шеэр даа булунмакъта эди. Ясриб Ислямиет девринде Медине адыны алды. Бу улькеде яшагъан арапларнинъ эксериети путперест эди. Ясрибде еудий джемааты да бар эди. Хиджаздаки шеэрлерде христианлар да яшай эди. Арабстаннынъ шималинде, Византия ве Иран империялары бар эди. Булар Арабстан ярымадасынынъ шималинде ве дженюбинде устюнлик сагъламакъ макъсадынен бир-бирлеринен рекъабет алында эдилер.

1. Къурандан эвель вахий этильген китаплар

Къуран-ы Керим Аллахнынъ вахий эткен ильк китабы дегильдир. Къуран-ы Керимден эвель башкъа китаплар да кельгендир. Къуран-ы Керим кечмиштен кельген бир вахий адетининъ сонъ алкъасыдыр. Къуран-ы Керимден эвель Хазрети Мусагъа Теврат, Хазрети Давуткъа Зебур ве Хазрети Исагъа Инджиль ёлланылгъандыр. Къуран-ы Керим бу Пейгъамберлерни ве Китапларыны тасдикъламакътадыр.

«Нухкъа ве одан сонъраки Пейгъамберлерге вахий эткенимиз киби санъа да вахий эттик. Ибрахимге, Исмаилге, Исхакъкъа, Якъупкъа, Якъупнынъ торунларына, Исагъа,

31 Гъарб - запад.

Эюпке, Юнускъа, Харунгъа ве Сулеймангъа да вахий эттик ве Давуткъа Зебурны бердик.» (Ниса, 4/163)

«Мерьем огълу Иса, эй, Исраил огъуллары! Мен, менден эвель кельген Тевратны догърулагъан, менден сонъра келеджек ве ады Ахмет оладжакъ бир эльчини мудждэлеген, Аллахнынъ сизге ёллагъан бир эльчисим, деген эди. Амма о оларгъа аетлернен келген вакъыт, «Бу ап-ачыкъ бир тылсым»- дедилер.» (Сафф, 61/6).

Бильгимизни тешкерип бакъайыкъ

Пейгъамберимизден эльки Пейгъамберлерден кимлерни билесинъиз ?

1.1. Теврат

Хазрети Ибрахимнинъ союндан кельген Исраил огъуллары башта Кенан адынен белли олып, шимдики Филистин ве Сурие улькесинде яшай эдилер. Сонъра Мысыргъа кочелер. Белли бир вакъыт кечкен сонъ Исраил огъуллары Мысырда абит вазиетине тюшелер. Иште, Теврат миляддан эвельки 13-джи юз йылда, Хазрети Мусанынъ реберлигинде фраунларнынъ баскъысындан къачкъан Исраил огъулларына энмеге башлады.

Араштырайыкъ - огренейик

Китаб-ы Мукъаддесте булунгъан китапларны огренинъиз ве Къураннен Китаб-ы Мукъаддес арасындаки шекиль бакъымындан насыл фаркълар олгъаныны бельгилемеге чалышынъыз.

Тевратнынъ ве Зебурнынъ ичинде булунгъан Эски Ахитнинъ бугунки алыны алмасы эки бинъ йылгъа якъын бир заман ичерисинде керчеклешти. Исраил огъулларына кельген вахий, башта сёзлю оларакъ несильден несильге еткизильди. Китаб-ы Мукъаддеснинъ ильк беш китабыны мейдангъа кетирген Теврат (Тора)нынъ мейдангъа кельмеси миляддан эвель 12-11-джи юз йылларда керчеклешти. Китаб-ы

Мукъаддеснинъ Хазрети Сулейман, Хазрети Давут ве Юнус киби дигер Бени Исраил Пейгъамберлерине ёлланылгъан дигер болюклерининъ мейдангъа кельмеси исе миляддан эвель. 3-2-джи юз йылларда тамамланды. Сонъра милядий эсапкъа коре 90-100-джы йылларда топлангъан бир дин меджлиси, чешит нусхалар арасындан ибадетлерде эсас алынмасы керек олгъан бир метин бельгиледи. Анджакъ 3-джи юз йылгъа къадар базы джемаатлер, фаркълы нусхаларны окъумагъа девам эттилер.

Араштырайыкъ - огренейик

Китаб-ы Мукъаддесте Хазрети Давуткъа эндирильген «Мезмурлар» къысмыны тапынъыз ве араштырынъыз.

Къуран-ы Керимнен Китаб-ы Мукъаддеснинъ мундериджелери[32] базы мевзуларда бенъзейлер ве базы мевзуларда исе фаркъ этелер. Меселя, Исраил огъулларына ёлланылгъан диний укъукъта Къуранда эмир этильмеген базы укюмлер булунмакътадыр:

«Ич бир мекрух шей ашамайджакъсынъ ... Факъат кевшеген ве туягъы чатал олгъанлардан шуларны ашамайджакъсынъыз : деве ве тавшан ве кай борсыгъы, чюнки кевшенелер. Факъат чатал тырнакълы дегильдирлер. Олар сизге мурдардыр. Ве домуз, чюнки чатал тырнакълыдыр, факъат кевшенмез; о сизге мурдардыр; буларнынъ этинден ашамайджакъсынъыз ве лешлерине токъунмайджакъсынъыз.» (Теврат, Тесние, 14/3-8)

«...ичлери къаплагъан ягъны ве ичлер узеринде олгъан бутюн ягъны ве эки буйреги ве оларнынъ узеринде белининъ янында олгъан ягъны ве къараджигер узеринде олгъан зарны буйреклернен берабер айыраджакъ(сынъыз). ... ич ягъны ве къанны ич ашамайджакъсынъыз.» (Теврат, Левилилер, 3/14-17)

Бу мевзугъа Къуран-ы Керим шойле ишарет этмекте:

«Еудийлерге бутюн тырнакълы айванларны харам эт-

32 Мундеридже - содержание, состав.

тик. Сыртларында яхут ичеклеринде олгъан я да кемикке къарышкъан ягълардан башкъасы олмакъ узьре, сыгъыр ве къойнынъ ич ягъларыны да харам эттик… (Энам, 6 /146) Хазрети Давуткъа энген Зебур исе еудийлернинъ инангъан Танърыны шойле танытмакъта:

«Аллах коклерни ве ерни, денъиз ве ичиндеки эр шейни ярадандыр. О эбедиен акъикъатны муафаза этькендир. Зулумгъа огърагъанларнынъ хакъкъыны алгъан, ачларгъа рызыкъ бергендир. Раббинъиз эсирлерни азат эткен, кёрларнынъ козьлерини ачкъан, догъру ёлдан чыкъкъанларны хидаетке эрдирген, догъруларны севген, зайыфларны къоругъан, оксюзни, тул къадынны козеткендир. О залимлерни догъру ёлгъа ириштирмез.» (Китаб-ы Мукъаддес, Мезмурлар, 146/6-9)

Окъуйыкъ - огренейик

Хазрети Мусагъа берильген ильк вахийлер о заман къулланылгъан бир усулгъа коре таблетлер узерине язылгъан эди. Бу акъкъында эм Теврат, эм де Къуран-ы Керим сёз этмектедир. Меселя, Тевратнынъ Чыкъыш Китабында (32/18) «Сина дагъында, … Аллахнынъ пармагъынен язылгъан таш левхалары онъа (Мусагъа) бергени бельгиленмектедир. Къуран-ы Керимде де левхаларнынъ Аллах тарафындан Мусагъа берильгени сёйленмектедир (Араф, 7/145, 150, 154).

Корюльгени киби Исраил огъулларына ёлланылгъан диний укъукънен алякъалы эмирлер Къурандакинден фаркълыдыр. Анджакъ, Эски Ахитте де Къуранда олгъаны киби тек, эр шейге къадыр ве эйилерни севген бир танъры инамы[33] огретильмектедир.

1.2. Инджиль

Инджиль, Къурандан алты асыр эвель Филистинде яшагъан Хазрети Исагъа эндирильди. Хазрети Иса, Исраил огъулларына даа эвель де ёлланылгъан бир чокъ Пейгъамберден

33 Инам - иман, вера.

биридир. Еудийлер Хазрети Иса кельгенде Ромалыларнынъ къолу астында булуна эдилер. Исраил огъуллары бу девирде буюк ольчюде ичтимаий[34] ве ахлякъий бир бозукълыкъ ичинде яшамакъта эди. Бу муит ичерисинде Хазрети Иса еудийлерге Аллахнынъ юджелигини ве эмирлерини текрар хатырлатты.

Окъуйыкъ - огренейик

Китаб-ы Мукъаддесте Инджиллернинъ булунгъаны Янъы Ахит къысмыны араштырынъыз.

Хазрети Исанынъ макъсады Исраил огъуллары арасындаки ахлякъий ве диний бозукълыкъны тюзетмек эди. «Хазрети Иса, о куньки Исраил огъулларынынъ дин анълайышыны тенкъит[35] эткен ве оларны динге гонъюльден багъланмаларыны истеген эди. Оларны дюрюстлик, федакярлыкъ ве севги киби ахлякъий дегерлерге чагъырды. Хазрети Иса бу дегерлерден узакъ олгъан джемиетни шойле тенкъит эте:

«Олар эки юзьлюдирлер; чюнки бардакънынъ ве чанакънынъ тышыны темизлерлер, факъат оларнынъ ичи ягъмаджылыкъ ве ташкъынлыкънен толудыр.» (Матта, 23/27, 28); «Олар бельки Пейгъамберлернинъ ве салихлернинъ дюрбелерини донатырлар, ама озьлерине кельген тенбиеджилерни ольдюргенлернинъ огъулларыдыр. Бабалары киби оларгъа зулум эткенлер. (Матта, 23/29-36);

«Бу къавим дудакъларынен мени (Аллах) саярлар, факъат оларнынъ юреги менден узакътыр. Ве эмир оларакъ инсан эмирлерини огренип бош ерге манъа ибадет этерлер.» (Матта, 15/7-9)

Хазрети Иса, Хазрети Мусагъа ёлланылгъан китапта ер алгъан Аллах инамыны айнысынен излегендир. «... Динъле эй, Исраил; Аллахымыз Раб, бир олгъан Рабдир... »(Марк, 12/29, 30).

34 Ичтимаий - общественный, социологический.
35 Тенкъит - критика.

Къайд этейик

Эски Ахит, милядий 90-100 сенелери сонъ шимдики алыны алды. Янъы Ахит исе, милядий 4-джи юз сенесинден сонъ шимдики алыны алды.

Хазрети Иса, Хазрети Мусанынъ кетирген укюмлерден фаркълы диний укюмлер кетирмеди. О, бу мевзуда шойле деди: «Шериатны я да Пейгъамберлерни йыкъмагъа дегиль, факъат текмиллемеге[36] кельдим.» (Матта, 5/17)

Инджиллердеки ахырет инамы да Тевратта олгъандан даа ачыкъ бир шекильде ифаде этиле:

«Аллах ичюн эвлерини, къардашларыны, ана-бабаларыны, тарлаларыны феда эткенлер, буларнынъ юз къатыны аладжакъ ве эбедий аятны мирас аладжакътыр. Бир чокъ биринджи, келеджекте сонъки оладжакътыр. Сонъкилер исе биринджи оладжакътыр «(Матта, 19/29, 30).

Хазрети Исагъа кельген вахий эвеллери агъыздан агъызгъа еткизильди ве бу шекильде яйылды. Даа сонъра язылы метин ихтияджы олды. Бугунь элимиздеки Инджиллернинъ 60-90 сенелери мейдангъа кельгени тахмин этильмектедир.

2. Къурандан эвельки къвимлер

Ислямдан эвель Арабстан ярымадасында Къурандан эвельки семавий китапларгъа инангъанлар бар эди.

Меккеге энъ якъын олгъан еудий къавми Ясрибде булуна эди. Айрыджа Йеменде еудий бир халкъ яшамакъта эди. Бунынънен берабер Сурие больгесинде де еудийлер булуна эди.

Арабстан ярымадасынынъ шималь къысмында, базы арап къабилелери христианлыкъны къабул эткен эдилер. Булардан Суриеде олгъанлар Романен, бугуньки Иракъта булунгъанлар исе Ираннен иттифакъ алында эдилер. Христианлыкъ Арабстан ярымадасынынъ дженюбий[37] къысмында де яйылгъан эди. Хиджазнынъ дженюбиндеки Неджранда, Йеменде ве Хабешистанда да христианлар яша-

36 Текмиль - полный, полностью укомплектованный, окончательный.
37 Дженюбий - южный.

макъта эдилер.

Къуран-ы Керимде, Сабиийлерден де сёз этильмектедир. Сабиийлер Арабстаннынъ шимали-шаркъындаки бугуньки Иракъ этрафларында яшагъан бир къавим эди.

«Муминлер, еудийлер, христианлар ве сабиийлерден Аллахкъа ве ахырет кунюне инанып, салих амеллер[38] ишлегенлернинъ мукяфатлары Рабблери къатындадыр, артыкъ оларгъа къоркъу ёкътыр ве олар гъам чекмейджеклер (Бакъара, 2/62).

Хиджазда чогъунлыкъны тешкиль эткен путперестликнен берабер, четте къалгъан базы инсанларнынъ тек танърыгъа инамлары бар эди. Булар Ханиф оларакъ билине эди (бакъ. Ал-и Имран, 3 /67).

Шимди бу диний къавимлернинъ энъ муими олгъан еудийлер ве христианлар акъкъында даа тафсилятлы[39] бильги алайыкъ.

Озюмизни сынап бакъайыкъ

Къуран-ы Керимде ады кечкен беш Бени Исраил Пейгъамберининъ адларыны айтынъыз.

2.1. Еудийлер

Хиджазнынъ экинджи муим шеэри олгъан Ясрибде, итибарлы бир еудий джемааты яшамакъта эди. Бу еудий джемаатынынъ 70-инджи сенлерде Къудуске кирген Ромалылардан къачып бу ерге кельгенлери акъкъында айтыла. Даа сонъра бу ерге, Йеменден Эвс ве Хазредж адындаки къабилелер кельди.

Еудийлер озьлеринен кетирген бильгинен ве беджерикли олмаларынен арапларгъа тесир эттилер. Бу себептен Ясрибде Эвс ве Хазредж арасында еудийликни къабул эткенлер олды. Еудийлер арапларгъа коре даа медений аят тарзына саип[40] эдилер. Чюнки оларнынъ бир мукъаддес китаплары

38 Салих амель - гузель иш, праведные деяния.
39 Тафсилят - подробности, детали.
40 Саип олмакъ - владеть.

ве излегенлери бир укъукълары бар эди. Айрыджа бу бильгилерни янъы несиллерге еткизеджек мектеплери (мидраш) булуна эди.

Еудийлер даа чокъ зираатчылыкънен мешгъуль эдилер. Айрыджа тиджарет, къуюмджылыкъ, демирджилик, токъумаджылыкъ киби зенатларнен огърраша эдилер. Хурма багъчаларындан буюк къазанчлар эльде эте эдилер. Йеменде сюрген Византия ве Ираннынъ мустакъиллик муджаделесинде еудийлер, Иран тарафында ер алгъан эдилер. Христианлар исе Византия ве христиан хабешлер тарафындан ярдым коре эдилер. Бу себептен еудийлернен христианлар арасында анълашылмазлыкълар бар эди. Еудийлернинъ укюмдары Зу Нувас мустакъиллик алгъандан сонъ, христианларгъа зулум япты. Къуранда бунъа бойле ишарет этиле:

«Атешнен толу эндекке атылгъанлар (якъылып) ольдюрильди. Олар (якъкъанлар) да башларына отургъанлар, муминлерге япаяткъан эскенджени сейир эте эдилер.» (Бурудж, 85/4-7)

Пейгъамберимиз догъмадан эвельки йылларда, Йемен башта Хабешистаннынъ идареси астына кирген эди. Бойледже, христианлар, еудийлерге ве иттифакъчылары Ирангъа къаршы акимиетни эльге кечирдилер. Анджакъ даа сонъра Йемен, текрар Ираннынъ идареси алтына кирди.

2.2.Христианлар

Христианлар, Хазрети Исадан сонъра, даа ильк девирлерде, Хазрети Исанынъ инсан табиатлымы ёкъса танъры табиатлымы олгъаны мевзусында терен айрылыкъларгъа тюштилер. Къуран-ы Керим бу мевзугъа шу аетнен ишарет эте:

«Христианмыз дегенлерден бир сёз алгъан эдик; факъат озьлерине берильген огютнинъ бир къысмыны унуттылар. Бу себепнен араларына къыямет кунюне къадар душманлыкъ ве кин къойдыкъ.» (Маиде, 5/14)

Ильк христиан дин алимлери, Баба яни Танъры ве ондан огъул яни Иса Месих ве Къутсал Рухтан мейдангъа кельген Теслис инамыны инкишаф эттилер. Христианлыкътаки бу инамгъа Къуран къаршы чыкъмакътадыр:

«Де ки О, Аллах бирдир. Аллах самеддир. О не баба, не де огъул олгъандыр. Ич бир шей онъа ортакъ я да тенъ дегильдир.» (Ихляс, 112/1-4)

Араштырайыкъ – огренейик

Христиан инамларынен алякъалы ашагъыдаки аетлерни меалинъизден тапынъыз ве окъунъыз: Бакъара, 2/111-113, 116; Ниса 4/171; Маиде 5/17, 72-76; Юнус 10/68.

Христианлыкъ Арабстангъа кенди ичинде ортагъа чыкъкъан бу мезхеп чекишмелерининъ бир нетиджеси оларакъ кирди. Настурий христианлар Византиядан Иран сынъырларына къачтылар, булардан бир къысмы да Сурие-Хиджаз арасындаки чёллерге саип олдылар. Анджакъ еудийлернинъ бар олмасы себебинен олар Ясрибке къадар кирип оламадылар. Базы христиан арап къабилелери (Меселя Гассанилер), къувулгъан монофизит христианларны озь имаелери астына алдылар.

Къайд этейик

Ислямдан эвель христианлыкъ шималь араплары арасында къабул этильди. Айрыджа Йеменде де бар эди.

О куннинъ буюк девлетлери, Византия ве Иран этрафтаки кичик арап девлетлерини ве къабилелерини озь тарафларына чекерек, Сурие ве Иракъта ве Арабстан ярымадасында тесирини арттырмагъа чалыша эди. Булар устюнлик сагъламакъ макъсадынен да бир-бирлеринен девамлы дженк эте эди. Рум суресининъ ильк аетлери бу дженклерден биринен алякъалыдыр.

«Элиф, Лям, Мим, Румлар энъ якъын бир ерде енъильдилер; олар бу енъилювлеринден сонъра учьнен докъуз йыл арасында гъалип келеджеклердир.» (Рум, 30/1-3)

Христиан арап къабилелери (Меселя, салихилер) монастырь аятына эмиет бердилер. Къуран-ы Керим бу чешит бир диндарлыкъны ве христианларнынъ рухбанлыкъ адетини, динде олмагъаны алда динге къошмаларыны тенкъит этти:

«Сонъра буларнынъ пешинден Пейгъамберлеримизни арды-сыра ёлладыкъ; Мерьем огълу Исаны да артларындан ёлладыкъ ве онъа Инджильни бердик; онъа уйгъанларнынъ къальплерине шефкъат ве мерхамет дуйгъулары къойдыкъ; уйдургъан рухбанлыкъларына кельгенде, оны биз язмадыкъ, факъат озьлери Аллахнынъ рызасыны къазанмакъ ичюн яптылар. Амма, бунъа да кереги киби уыймадылар. Биз де олардан иман эткенлерге мукяфатларыны бердик. Араларындан чокъу да, фасыкъ кимселердир.» (Хадид, 57/27)

Къурандан эвель Арабстаннынъ шимали-гъарбында христиан олгъан Гассан арап девлети Византиянынъ иттифакъчысы экен, Арабстаннынъ шимали-шаркъында Лахмийлер, Перс Императорлыгъынынъ иттифакъчысы эди. Бу девлет христиан олмамакънен берабер, христиан джемаатларгъа якъын тургъан бир девлет эди. Мында, Ираннынъ ракъиби Византиянынъ къабул этмеген Настури христианлыгъы яйылды. Христианлыкъ, кет-кете Лахмийлер арасында да яйылды. Меселя, Лахмий укюмдары мешур Имриуль-Къайс христиан эди. Лахмий пайтахты Хире, арап христианлыгъынынъ муим меркезлеринден бири олды. Хире шеэринде кильселер ве монастырьлер булуна эди.

Араштырайыкъ - огренейик

Филь суресининъ тефсирини эр анги бир тефсирден окъунъыз.

Христианлыкънынъ Йеменге кирмеси исе милядий IV асырда керчеклешти. Мында итибарлы христиан джемааты исе Неджран христианлары эди. Айрыджа Йеменнинъ шеэрлеринде кильселер булуна эди. VI асырда еудий укюмдар Зу Нуваснынъ христианларгъа япкъан зулумындан сонъра хабеш Неджашиси бунынъ очюни алды, даа сонъра мында христианлыкъны яймагъа чалышты. Бу девирде Хабешистанлы христиан Эбрехенинъ Йеменни тиджарий ве диний меркез япмакъ ниети бар эди. Санада буюк бир ибадетхане яптырды. О, Меккени озюне ракъип оларакъ коре эди. Бу себеппнен, ордусы ве филлеринен Меккеге юрюш япты. Бу вакъиа Къуран-ы Керимде Филь суресинде анълатыла.

«Филь саиплерине Раббинъ нелер этти, корьмединъми? Оларнынъ яман къарарларыны бошуна чыкъармадымы? Оларгъа сюрю-сюрю къушлар ёллади. Устьлерине балчыкъ-тан пиширильген ташлар ата эдилер. Бойледже, оларны тап-талгъан экин япракълары киби япты.» (Филь, 105/1-5).

Хиджаз арапларынынъ христианларнен корюшмелери эксериет вакъыт тиджарет сеяатлары сырасында керчекле-ше эди. Араплар тиджарет ичюн Суриеге кете эдилер. Кене христианлыкъ олгъан Хабешистаннен алякъа къурулгъан эди. Меселя, он яшларында экен Хазрети Мухаммед, эмджесинен берабер Шам ёлу узеринде булунгъан Бусрагъа сеяат эткен эди. Бу ер христианларнынъ меркезлеринден эди. Хазрети Мухаммед мында Бахира адындаки бир христиан рахипнен къаршылашты ве араларында къыскъа бир субет олып кече. Къурейшнинъ Хиренен де тиджарий алякъалары бар эди. Атта Къураннынъ язылгъан арап язысы тиджарий багълар нетиджесинде Меккеге бу ерден кельди.

Хиджазнынъ шеэрлеринде христианлыкъ чокъ вакъыт хызметчилер арасында яшамакъта эди. Айрыджа, асылзаде-лер арасындан да христианлыкъны къабул эткенлер олды.

3. Хиджаз арапларынынъ дини

Къуран энген девирде Хиджаз араплары, аталары Ибрахимнинъ дининден узакълашкъан, къою бир путперест-лик ичинде яшай эдилер. Эр къабиленинъ илях оларакъ къа-бул эткен бир путу булуна эди. Олар чешит ерлерде дагъы-нықъ алда экен, Къурейшнинъ башы Кусай тарафындан Кябеде бир ерге топланды. Бойледже Мекке, улькенинъ эм тиджарий, эм де арапларнынъ ибадет эткен путларны бир ерде булундыргъан бир диний меркез алына кетирильди.

Хиджаз араплары инсанларнынъ ольген сонъра тири-леджеклерине инанмай эдилер. Оларнынъ инамларына коре инсан ольгенден сонъ ёкъ ола эди.

Араштырайыкъ - огренейик

Энциклопедик менбалардан тотем, анимизм, фети-шизм киби къаврамларнынъ маналарыны араштырыныз.

3.1. Хиджаз арапларында Аллах инамы

Хазрети Ибрахимнинъ Ханиф дининден Ислямнынъ ортагъа чыкъмасына къадар кечкен девир ичинде диндеки темель иман эсаслары буюк денъиишикликлерге огърады.

«Ибрахим ве Исмаил, Кябенинъ темеллерини юксельткенде: Раббимиз! Япкъанымызны къабул буюр, шубесиз сен эм эшитиджисинъ, эм билиджисинъ. Раббиимиз! Экимизни Санъа теслим олгъанлардан эйле, неслимизден де Санъа итаат эткен бир уммет чыкъар. Бизге ибадет усулларымызны косьтер. Тёвбемизни къабул эйле! Тёвбелерни чокъ къабул этиджи, чокъ мерхаметли ялынъыз Сенсинъ дедилер.» (Бакъара 2/128)

Хазрети Ибрахим тарафындан Аллахкъа ибадет ичюн къурулгъан Кябе, анда ерлештирильген путларгъа тапмакъ ичюн къулланыла эди. Арапларнынъ ибадет эткен путлардан бир къачынынъ ады акъкъында Къуранда хабер бериле. Булар Лат, Менат, Уззадыр. Нух къыссасында да будан башкъа шу беш путнынъ ады бериле: Ведд, Сува, Йегус, Йеук, Неср.

Араштырайыкъ - огренейик

Арапларнынъ Ислямдан эвельки инамлары акъкъында шу аетлерни меалинъизден окъунъыз: Неджм, 53/19-22; Нух, 71/23; Локъман, 31/25; Зумер 39/38; Анкебут, 29/61

Бунынънен берабер, араплар Аллахкъа да инана эдилер. Мушриклерге коре бутюн алемни, кяинатны ве инсанларны яраткъан Аллахтыр. Къуран, бу акъкъында сыкъ-сыкъ сёз этмектедир.

«Ант олсун, оларгъа : Коклерни ве ерни яраткъан, кунешни айны эмири алтында туткъан кимдир дие сорасанъ, шубесиз, Аллахтыр дерлер. О алда насыл (хакътан) чевирилип дёндюрильмектелер?» (Анкебут 29/61)

Ислямдан эвельки арапларгъа коре, Аллах чокъ сайыдаки кичик иляхларнынъ узериндеки энъ буюк иляхтыр. Иште, бу себептен Къуран оларгъа мушрик адыны берди. Чюнки

олар Аллахнынъ янында башкъа иляхларгъа да тапа эдилер.

Мушрик арапларнынъ путларгъа юклегенлери мананы Къуран оларнынъ агъызындан бизге бильдирмектедир. Мушриклер: **«Оларгъа бизни Аллахкъа якълаштырсын дие къуллукъ этемиз»** (Зумер, 39/3) дей эдилер. Башкъа бир ерде де Къуран-ы Керим оларнынъ «Булар бизим шефаатчыларымыздыр» дегенлерини бильдирмектедир. Мушрик араплар, путларнынъ Аллахнен инсанлар арасында васытаджылыкъта булунгъанына инана эдилер. Араплар путларнынъ сакълайджагъына инангъанлары васытаджылыкънен, дюнья аятындаки къыйынджылыкъларынынъ ёкъ этильмесине ве ишлерининъ ёлунда кетмесине умют эте эдилер.

Арапларнынъ дин тюшюнджелеринде кочебе аятынынъ ве къабиле низамынынъ[41] тесирлери корюльмектедир. Хиджазда табынылгъан путлар, къабилелерге аит танърылар эди. Араплар айрыджа эр баргъанлары ерде эр анги ташкъа иляхий бир хусусиет беререк тапа эдилер. Тереклерге ве рухларгъа мукъаддеслик бермек де бир адет эди.

Къурейшнинъ энъ чокъ сайгъы косьтерген ве Кябеге ерлештирген Хубел путу ягъмур ве дженк иляхы оларакъ къабул этиле эди. Хубелнинъ огюнде фал бакъыла, огълан балалар суннет этиле ве никях къыйыла эди. Кябенинъ бакъыджылары ве къорчалайыджылары, путларгъа такъдим этильген адакъларнен огъраша ве айрыджа окъларнен фал бакъа эдилер. Мекке халкъы пара я да бир деве къаршылыгъында бу ишни яптырмалары мумкюн эди. Бу иляхларгъа тапкъанлар чешит дегерли эшьяларыны танърылар адына адай эдилер. Ислямдан эвель Кябенинъ зиярет этильмесине себеп олгъан хусуслардан бириси де, онда бунынъ киби мерасимлернинъ отькерильмеси эди.

Меккеде кучьлю олгъан Къурейш къабилеси, башкъа кучьсюз къабиле инсанларыны нуфузы алтында тутмакъ ичюн путперестлик инамыны бир баскъы васытасы оларакъ къулланмакъта эди. Къуран-ы Керим ич бир акълий ве ахлякъий темелге таянмагъан путперестлик акъкъында шуларны сёйлемектедир:

41 Низам - порядок, распорядок, дисциплина.

«Аллахнынъ яраткъан экинлеринен айванлардан Аллахкъа пай айырып, занларына коре, «бу Аллахкъа, бу да ортакъларымызгъа (путларымызгъа)» дедилер. Ортакъларыичюн айырылгъаны Аллахкъа еткизильмей, факъат Аллах ичюн айырылгъаны ортакъларына еткизильмекте... Бойледже, ортакъларымушриклерден чокъуна балаларыны ольдюрмекни гузель косьтерди ки, эм озьлерини махв этсинлер, эм де динлерини къарыштырып бозсунлар... Бир де эсассыз иддаларнен дедилер ки: «Булар ясакълангъан айванлар ве экинлердир. Буларны бизим истегенимизден башкъасы ашап оламаз. Булар да минильмеси ясакълангъан айванлардыр». Бир такъым айванлар да бар ки, (Аллах бойле эмир этмекте дие) Онъа ифтира этерек, узерлерине Аллахнынъ адыны анъмазлар... Дедилер ки: » Шу айванларнынъ къарынларында олгъанлар ялынъыз эркеклеримизге аиттир. къадынларымызгъа исе, харам къылынгъандыр. Шает (баласы) олю догъса, о заман (къадын-эркек) эписи онда ортакътыр». Бильгисизликлери себебинден, акъылсызлыкънен балаларыны ольдюргенлер ве Аллах озьлерине берген рызыкъны, Аллахкъа ифтира этерек, (къадынларгъа) харам къылгъанлар, мытлакъа зиянгъа огърагъанлардыр.» (Энам, 6/136-140)

Къайд этейик

Мушрик араплар, путларгъа Аллахнен озьлери арасында васытаджылыкъ манасыны анълаткъан шефаатчы вазифесини юклеген эдилер.

3.2. Хиджаз арапларынынъ Ахырет инамы

Ислямдан эвель арапларда Аллах инамынынъ бу къадар зайыфламасы, оларнынъ Ахырет инамына да тесир этти. Олар аятнынъ дюнья аятынен битеджегине инана эдилер. Оларнынъ бу мевзудаки инкярларыны Къуран бизге шойле анълата:

«Шу чюрюген кемиклерни ким тирильтеджек?» (Ясин, 36/78)

«Аят анджакъ бу дюньядаки аятымыздан ибареттир; биз

бир даа тирильтиледжек дегильмиз.» (Энам, 6/29)

«Олар (мушриклер) дейлер ки: «Ильк олюмимизден сонъ бир шей ёкътыр. Биз тирильтиледжек дегильмиз. Догъру сёйлей исенъиз, аталарымызны кетиринъ.» (Духан, 44/34-36).

Субетлешейик-огренейик

Ахырет инамынынъ месулиет дуйгъумызнынъ инкишафында насыл тесири олмасы мумкюн?

Мушриклерге коре олюм инсаннынъ сонъудыр. Олар озьлерини ёкълукъкъа сюйреклеген шейнинъ заман (дехр) олгъаныны сёйлемекте эдилер.

«Аят, анджакъ бу дюньяда яшагъанымыздыр. Олюрмиз ве яшармыз. Бизни, анджакъ вакъыт ёкъ этер.» (Джасие, 45/24)

Мушрик джемиетинде Ахырет инамындаки бу бошлукъ ахлякъий ве ичтимаий бозукълыкъкъа себеп ола эди. Чюнки олар, дюньяда япкъанларындан эсапкъа чекиледжеклерине инанмай эдилер. Зира, Къуран Арапларгъа янъыдан тирильтиледжеклерини ве япкъанларындан эсап береджеклерини сёйлегенде, бу фикирге араплар бар кучьлеринен къаршы чыкътылар ве чокъ серт мунасебетте олдылар.

Араштырайыкъ - огренейик

Кочебе къабиле джемаатынен отуракъ къабиле джемааты арасындаки энъ эсас хусусиетлернинъ нелер олгъаныны араштырынъыз.

4. Меккелилернинъ аят тарзы

Араплар арасында ичтимаий аят умумен, къабиле низамынынъ эсасы сайыла эди. Къабиленинъ эмиети араплар ичюн гъает муим эди. Инсангъа ичтимаий, икътисадий къорчаланув ве ярдым теминлей эди. Бу себептен араплар, къабилесине садакъатнен багъланмалары керек эди. Къабиледен бирининъ теджавузгъа огърамасы я да ольдюрильмеси алында къабиле айнысынен къаршылыкъ беререк, онынъ хакъларыны къоруй эди. Бу себептен къан давалары чокъ ола эди.

Араплардынъ бир къысмы кочебе оларакъ яшай, бир къысмы да отуракъ вазиетте аят кечире эди. Кочебе олгъанлар девелеринен бирликте чёльде долаша ве чадырларда яшай эдилер. Кочебелер умумен аятларыны айванджылыкъ, авджылыкъ ве баскъынларнен къазана эдилер. Отуракъ олгъанлар исе Мекке, Медине ве Таиф киби шеэрлерде зираат ве тиджаретнен огъраша эдилер. Къуран бу аяткъа шойле ишарет этмекте.

«Айванларны да яратты. Оларда сиз ичюн ысытыджы ве бир чокъ файдалар бар. Олардан бир къысмыны да ашарсынъыз. Сиз ичюн олардан айрыджа акъшамлейин кетиргенде, сабалейин айдагъанда бир гузеллик (ве зевкъ) бар. Аллах о сувнен сизге экинлер, зейтунлар, хурмалар, юзюмлер ве дигер мейваларнынъ эписинден етиштирир.Иште, буларда тюшюнген бир джемаат ичюн буюк бир ибрет бар.» (Нахл, 16/5, 6, 11)

Арабстан ярымадасында мейдангъа кельген ичтимаий аятта джогърафий шартлар гъает тесирли эди. Кочебе арап аилесинде чёль икълимининъ себеп олгъан къыйын шараитлерде эркек огге чыкъты. Хавфсызлыкънынъ сакъланмасы ве рекъабет кучюнинъ арттырылмасында эр кишилерге эмиет берильди. Къуран-ы Керим де бу ичтимаий акъикъаткъа ишарет эте.

«Тек оларакъ яратып, онъа бол сервет ве козю огюнде тургъан огъуллар бердигим, озю ичюн (ниметлерни огюне) сердикче сердигим о кимсени манъа быракъ!.» (Муддессир, 74/11-14)

«(Ресулим!) Чокъ емин эткен, менфур, даима къусур къыдырып, тенкъит эткен, токътамадан лаф ташыгъан, яхшылыкъкъа эп мани олгъан[42], теджавузкяр, гуняхкъа татынгъан, къаба ве серт, бутюн булардан сонъ, бир де сойзузлыкънен тамгъалангъан кимселерден ич бирине, малы ве огъуллары бардыр дие, сакъын боюн эгме.» (Къалем, 68/10-14)

Джемиетте ерли ве урь араплар энъ усть табакъаны тешекиль эте эди. Булар арасында исе зенгинлер, къумандан-лар, шаирлер дигерлеринден даа устюн къабул этиле эдилер.

42 Мани олмакъ - препядствовать.

Къурейш къабилесининъ бутюн араплар арасында айры бир итибары бар эди. Къабиледен олмагъан бир кишининъ къабилеге къабул этилюви бир анълашманен ола эди.

Къуллар де къабиленинъ азаларындан сайыла эди. Арап къулларынынъ менбасы къабилелер арасында япылгъан дженклер эди. Айрыджа, Хабешистан да къулларынынъ энъ чокъ кетирильген ер эди.

Хиджазнынъ шеэрлеринде ичтимаий аят гъает бозукъ эди. Бир янда кучьлю, сёзю кечкен ве зенгин къабилелер, дигер янда эр тюрлю хакътан марум, ашагъы бир табакъаны мейдангъа кетирген эсирлер ве Хабешистан асыллы къул ишчилер бар эди. Бу вазиет буюк бир мусавийсизликни мейдангъа кетире эди. Къуран бу мусавийсизликни шойле тенкъит эте:

«Арттан сёз этмекни, юзьге къарши тиль узатмакъны[43] адет эткен эр кеснинъ алына вай! О ки, мал топлагъан ве оны сайыип тургъандыр. (О), малы оны эбедийлештиреджек беллей.» (Хумезе, 104/1-3)

Умумен къадыннынъ вазиети де пек яхшы дегиль эди. Анджакъ, асылзаде сайылгъан къабилелернинъ къызлары ве къадынларыныъ джемиетте итибары бар эди. Будан башкъа къадыннынъ ичтимаий ве икътисадий аятта дегери ёкъ эди. Къыз балалары мирастан пай алмазкен, огълан бала огей анасына биле мирасчы олмасы мумкюн эди. Къыз балалар истенильмей, атта ольдюриле эдилер.

«Озюне берильген мужденинъ яманлыгъындан толайы, къавминден гизленир. Оны ашшалыкъ дуйгъусы ичинде янында тутсунмы, ёкъса, топракъкъа комсюнми! Бакъынъ, берген укюмлери не къадар фена.» (Нахл, 16/59)

Къурандан эвель араплар арасында бильгисизлик, зорбалыкъ, вахшийлик ве къанундан махрумиет, инсан хакъларына риает этмемек, къан давасы, ички ве къумар киби ярамай арекетлер чокъ эди. Бу себептен Къуран укъукънынъ булунмагъан, медениеттен[44] артта къалгъан бу девирни Джахилие оларакъ адландырды.

43 Тиль узатмакъ - показывать язык.
44 Медениет - цивилизация, культура.

Окъуйыкъ - огренейик

Ислямдан эвель араплар арасында укюм сюрген базы къаиделер Ислям тарафындан да къабул этильди. Булар арасында Джума (Йевмуль-Арубе) куню топланаракъ ичинде бир хутбе булунгъан афталыкъ ибадет адети, къургъакълыкъ олгъанында ягъмур дуасына чыкъмакъ, дженазенинъ ювулмасы, кефенленмеси ве дженазеге дуа этильмеси, балаларнынъ суннет эттирильмеси киби адетлерни къайд этмек мукюн. Айрыджа араплар Ислямдан эвель озьлерини къонушмакътан ясакъ этерек бир чешит ораза тута эдилер. Хазрети Айше Къурейшнинъ Ашуре куню ораза туткъанларыны ривает эткендир. Хаджнынъ ихрам, тельбие, вакъфе, таваф ве къурбан киби бир чокъ шейлер де джахилие девиринде япыла эди. Анджакъ, табиий оларакъ Ислям бу къаиделерден путперестликни темизлеерек Ислям инамына уйгъун бир мунджериджe къазандырды.

Араплар ичюн шиир ве натыкълыкъ чокъ муим эди. Шиирнен бир шахыснынъ я да бир къабиленинъ итибарыны арттырмакъ я да тюшюрмек мумкюн эди. Язы да чокъ олмамакънен бирликте билине эди. Язы умумен анълашма метинлери, мектюплер ве мезар китабелери ичюн къулланыла эди. Анджакъ, агъзевий ве сёзлю анълатувнынъ эмиети буюк эди.

Арапларнынъ озь паралары ёкъ эди. Пара бирлиги оларакъ Византия парасы олгъан динар ве Иран парасы олгъан дирхем къулланыла эди.

Бильгимизни тешкерип бакъайыкъ:

- Тевратнынъ тарихы ве мундериджеси акъкъында къыскъаджа бильги беринъиз.
- Инджильнинъ тарихы ве мундериджеси акъкъында кыскъаджа бильги беринъиз.
- Къурандан эвель Хиджазда яшагъан еудийлер акъкъында бильги беринъиз.
- Къурандан эвель Арабыстан ярымадасында яшагъан

христианлар акъкъында бильги беринъиз.

• Ислямдан эвель Хиджаз араплары насыл бир Аллах инамына саип эдилер? Анълатынъыз.

• Ислямдан эвель Хиджаз арапларынынъ ахлякъий вазиетинен Ахырет инамлары арасында насыл багъ бар? Анълатынъыз.

III БОЛЮК

МЕККЕ ВЕ МЕДИНЕ ДЕВИРИНДЕ КЪУРАН

Дерсимизге чалышмагъа башламадан эвель;

• Сиер дерслеримизде огренильген мевзуларны хатырлаяракъ Пейгъамберимизнинъ Мекке ве Мединедеки аяты ве мусульманларнынъ аят шараити узеринде тюшюнинъиз.

• Бу шараитнинъ аетлернинъ мундериджесине насыл тесирлери олгъаны акъкъында тюшюнинъиз.

Къураннынъ мундериджесининъ ве макъсатларынынъ анълашылмасында муим нокъталардан бири де девирнинъ билинмесидир. Чюнки Къуран-ы Керим девирнинъ шартларыны дикъкъаткъа алды. Бу юзьден Меккедеки аетлер, Меккедеки шартларны козь огюне алды. Мединеде энген аетлер исе андаки шартларгъа коре энди. Демек ки, Къуран-ы Керимни анъламакъ ичюн аетлернинъ Меккеде я да Мединеде энгенине дикъкъат этмек керек.

Къуран-ы Керимнинъ энген девирдеки шартларны дикъкъатке аларакъ, ает-ает энмеси себебинен Къураннынъ сёйледиклери джемиетте яваш яваш ерлешти. Бу мевзу Хазрети Аише тарафындан да гузель бир шекильде ифаде этиле:

«Къуран вахийи, эвеля дженнет ве джехеннемден баас эткен къыса бир суренен башлады. Мусульманларнынъ сайысы артынджа хелял ве харамларны анълаткъан аетлер энди. Эгер башта «ички ичменъиз» дие эмир этильсе эди, олар: «ичкиден асла вазгечмейджекмиз» деп айтмалары мумкюн эди; башта «Зина этменъиз» укмю энсе эди, «Зинаны асла ташламайджакъмыз» деп айтмалары мумкюн эди.» (Бухари, Федаилуль-Къуран, 6.)

Энгени девирнинъ шартлары дикъкъатке алынмасы себебинен Къуран бир сеферде дегиль, парча парча, ает ает эндирильди. Къураннынъ бу шекильде эндирильмесининъ макъсадыны шойле анълатыла:

«Биз оны, Къуран оларакъ эндирдик; о да хакъны кетирди. Сени де, анджакъ мужделейиджи ве тенбиеджи оларакъ ёлладыкъ» (Исра, 17/106)

Къуран аетлерининъ тек-тек энмесине къаршы мушриклернинъ япкъан арекетлеринден де сёз этмектедир:

«Инкяр эткенлер: «Къур'ан онъа бир кереден, топлу алда эндирильмели дегиль эдими?» дедилер. Биз оны сенинъ къальбинъе яхшыджа ерлештирмек ичюн бойле къысым-къысым эндирдик ве оны дане-дане окъудыкъ.» (Фуркъан, 25/32)

1. Мекке девринин тарихий шартлары ве Къуран

Вахий башламадан эвель, Хиджаз улькесиндеки аят шартларынен бундан эвельки дерсимизде умумий[45] оларакъ таныш олгъан эдик. Меккедеки аят да, умумий оларакъ улькедеки шартларнынъ тесири алтында эди. Пейгъамберимиз даветине башламадан эвель, Меккеде зайыфларнынъ хакълары аякъ астына алынмакъта ве Къурейш зенгинлери ич бмр месулиет ис этмеден яшамакъта эдилер. Путперестлик исе бу яшайыш тарзынынъ айырылмаз бир парчасы эди.

«О эсап ве джеза[46] кунюни ред эткенни корьдинъми? Иште, о, етимни[47] итеп, къакъар; ёкъсулны[48] тоюрмагъа тешвикъ [49]этмез.» (Маун, 107/1-3)

Пейгъамберимизге ильк вахий кельген Хира къобасынынъ булунгъаны Нур дагъы

Хазрети Мухаммед ильк вахийни алмадан эвель, заманынынъ буюк къысмыны Хира къобасында кечирмеге баш-

45 Умумий - общий.
46 Джеза - наказание.
47 Етим - сирота.
48 Ёкъсул - круглая сирота.
49 Тешвикъ этмек - побуждать к чему-либо.

лады. Пейгъамберимиз мында куньлерини терен тюшюнджелерге далгъан алда кечире эди. Ичинде яшагъан джемиетнинъ проблемалары ве кяинатнынъ яратыджысы акъкъында тюшюнджеге дала эди. Анджакъ не ападжагъыны ве бу проблемаларны насыл чезе биледжегини ачыкъ бир шекильде бильмей эди. Къуран Пейгъамберимизнинъ о куньлерине шойле ишарет эте:

«О, сени етим булып, барындырмадымы? Шашмалагъан булып да, ёл косьтермедими? Сени факъыр булып, зенгин этмедими?» (Духа, 93/6-8)

Ильк вахий, кене Пейгъамберимиз Хира къобасында терен тюшюнджелер ичинде экен кельди (М.610). Бу, джемааткъа япыладжакъ бир давет эди. Пейгъамберимиз джемаатны юдже Яратыджыгъа ляйыкъ олмагъа, ярамайлыкъларгъа къаршы ихтар этмеге, эйиликлерге ве бильгиге чагъырмагъа башлады.

«Яраткъан Раббинънинъ адынен окъу! О, инсанны «алакъ»дан яратты. Окъу! Инсангъа бильмегенлерини бильдирген, къалемнен язмакъны огреткен Раббинъ энъ буюк керем[50] саибидир.» (Алакъ, 96/1-5)

Онъа ильк инангъанлар, къадыны Хатидже ве эмджесининъ огълу Али, зенгин бир киши олгъан Эбу Бекир ве даа эвель диний бир араштырма ичинде олгъан Осман б. Мазун олды. Булардан башкъа ильк мусульманларнынъ эксериети джемаатнынъ зайыф ве факъыр инсанлары эди.

1.1. Мекке девринде Къуранда эльге алынгъан мевзулар

Пейгъамберимизнинъ ильк девирдеки давети, эки эсас мевзу узеринде тура эди:

• Меккеде джемаат ичюн ичтимаий ве икътисадий адалетнинъ сакъланмасы: Къуран кельмеден эвель Мекке джемаатынынъ ичтимаий ве икътисадий мусавийлиги бозулгъан, ахлякъ севиеси чокъ тюшкен эди. Къуран-ы Керим бу ярамай вазиетни тенкъит этти. Ильк энген аетлер, ярдымлашмакъны, башкъа инсанлар ичюн месулиет дуймакъны,

50 Керем - щедрость.

догърулыкъ ве адалет киби ахлякъий эсасларны ишледи.

• Аллахкъа ортакъ къошмакъны, путкъа табынувны ташламакъ ве бир олгъан Аллахкъа инанмакъ: Бу девирде Къуран, путперестликнинъ янълыш инамларыны ёкъ этмекни озюне макъсат этип къойгъан эди ве джиддий бир шекильде Аллах ве ахырет инамыны эльге алды.

1.1.1. Къуран-ы Керимнинъ янъы бир ахлякъий тюшюндже пейда этюви

Хазрети Мухаммед ильк вахийден эки йыл сонъра даветини ачыкътан япмагъа башлады. Анджакъ Меккени идаре эткенлер онынъ бу даветине шиддетнен[51] къаршы чыкътылар. Чюнки бу давет арапларнынъ диний, ичтимаий, икътисадий аятыны тенкъит эте эди.

«(Эй Мухаммед!) Корьдинъми артына къайткъанны? Азачыкъ берип, сонъунда бермемекте тирельгенни?» (Неджм, 53/33-34)

«Ёкъ! Догърусы, сиз етимге икрам этмемектесинъиз, ёкъсулны тойдурмагъа бир-бринъизни тешвикъ этмемектесинъиз. Харам-хелял демеден, мирасны ашамакътасынъыз. Малны адден ашыры севмектесинъиз.» (Феджр, 89/17-20)

Окъуйыкъ - огренейик

«Хазрети Пейгъамбернинъ теблигъи Меккелилерде, хусусан бу шеэрнинъ аятыны незарет эткен идареджи арасында шиддетли бир мухалефетке ёл ачты. Меккелилер ялынъыз Хазрети Мухаммеднинъ, чокъ танърыджылыкъкъа таянгъан озь аньаневий динлерине къаршы чыкъмасындан къоркъмадылар; зулумны ясакъламакъ ве зекят узеринде исрарнен турмакъ суретинен кет-кете даа да белли алгъа кельген ичтимаий адалет эсасынынъ огретильгени бу янъы даветнинъ, джемиетлернинъ тиджарий менфаатларгъа таянгъан къурулышыны телюкеге сокъкъаныны ис эттилер.» (Фазлур Рахман, Ислям, Анкара Окъулы Яйынлары, Анкъра 2000, с.58)

Къуран мушрик арап инсанны шу шекильде анълата;

51 Шиддет косьтермек - применение грубой силы.

Бу инсан нанкёрдир[52] (Абесе, 80/17), малгъа чокъ хырслыдыр (Адият, 100/8), къызгъанчтыр (Исра, 17/100), ашыкъчандыр (Исра, 17/11).

Бу хусусиетлеринен мушрик инсан – тербие корьмеген, медениеттен узакъ, месулиетсиз бир инсандыр. Къуран-ы Керимнинъ макъсады, бу хусусиетлерге саип инсанларны вахийнинъ тербиесинден кечирмек эди. Бу тербиенен Къуран-ы Керимнинъ гъаеси месулиетли ве бильгили олмакъ, догъру, дюрюст, инсанлар етиштирмектир.

1.1.2. Къуран-ы Керимнинъ янъы бир инам системасы пейда этюви

Огренейик

Ислям тарихы китабндан Мекке деврининъ тарихий этапларны текрар окъуйыкъ.

Къуран-ы Керимнинъ Меккеде узеринде тургъан башкъа бир мевзу да бозулгъан Аллах инамыны тюзельтмек эди. Путперестлик джемиетте ярамайлыкъны ве кериде къалгъан бир тюшюнджени девам эттирген энъ муим васта эди. Къуран-ы Керим, Меккелилернинъ мушрик дининдеки базы хакъсыз ве кейфий мешгъулиетлерини шойле анълата:

«Бир де оларгъа рызыкъ оларакъ бергенлеримизден, маиетини бильмеген шейлерине (путларгъа) пай айырмакъталар. Аллахкъа ант олсун, ифтира этеяткъан шейлеринъизден мытлакъа суальге чекиледжексинъиз.» (Нахль, 16/56)

Къайд этейик

Ахырет инамы Мекке девринде эмиетли бир шекильде эльге алынды.

«Озьлерининъ ошларына кетмеген шейлерни Аллахкъа аит этелер. Энъ гузель нетидженинъ озьлерининъки олгъаныны анълаткъан тиллери де яланнынъ орьнегини бере. Ич шубесиз, олар ичюн ялынъыз атеш бардыр ве олар онъа атыладжакълар.» (Нахль, 16/62)

52 Нанкёр - неблагодарный.

Къураннынъ мушриклерге догърулткъан бу тенкъитлернинъ артындан мусульманларгъа буюк бир баскъы кельди. Ислямгъа даветнинъ бу девирдеки энъ ачыкъ хусусиети мушриклерден кельген бу баскъылар ве оларгъа къаршы мусульманларнынъ тирельмесидир.

Къураннынъ бу девирде узеринде тургъаны мевзулардан бири де эсап кунюдир. Меккени идаре эткен зенгин ве джемаатына къаршы месулиет дуйгъусы ташымагъан инсанлар эсап береджеклерине инанмай эдилер:

«Ве дедилер ки: Биз мал ве эвлят тарафындан даа зенгинмиз, биз азапкъа огъратыладжакъ да дегильмиз» (Себе, 34/35)

Къураннынъ ахыретнен алякъалы хабери мушрик арапларнынъ инамларына сонъ дередже къаршы эди. Бунынъ нетиджесинде мушриклернинъ мухалефети даа чокъ артты.

«Шерефли Къурангъа ант олсун. Араларындан бир тенбиеджининъ келгенине шаштылар да, кяфирлер бойле дедилер: Бу шашыладжакъ бир шей.Биз ольген ве топракъ олгъан вакътымызда (тирильтеджекмиз) ми.Бу, акъылгъа узакъ бир дёнюштир» (Къаф, 50/1-3)

Бу девирде энген аетлер, къыяметте чокъ шиддетли кечеджек олгъан вакъиаларны козьлер огюнде джанландырмакъта. Бу аетлер умумен къыскъадыр. Анджакъ, мундериджe бакъымындан гъает зенгин ве эдебий бакъымдан кучьлюдирлер. Бу аетлер окъугъан инсаннынъ дуйгъуларына теренден тесир эткен бир усул къулланмакътадыр.

«О куню кок шиддетнен салланып чалкъаланыр. Дагълар юргенден юрер. Ред эткенлернинъ алына вай о куню.» (Тур, 52/9-11)

«О, алчалтыджы, юксельтиджидир. Ер юзю шиддетли сарсылгъан, дагълар парчалангъан, дагъылып, тоз-думан алына келген ве сизлер де учь сыныф олгъан вакъытта, О (кимисини) юксельтир, (кимисини) алчалтыр.» (Вакъыа, 56/4-6)

«...О куню кок юзю ириген маден киби олур. Дагълар да саврулгъан юньге чевирилир. Дост, достны сорамаз.Бирбирилерине косьтерилирлер. Гуняхкяр кимсе истер ки, о куннинъ азабындан (къуртулыш ичюн).» (Меаридж, 70/8-11)

Къайд этейик

Эвельки Пейгъамберлерни анълаткъан къыссаларнынъ чогъу Меккеде энди. Бу къыссалар эвельки Пейгъамберлернинъ муджаделелеринден орьneклер беререк анълатып, Пейгъамберимизге ве мусульманларгъа маневий джеэттен ярдым этти.

«Иште, козь къамашкъан, ай тутулгъан, кунешнен ай бир ерге кетирильген вакъытта! О куню инсан Къачыладжакъ ер нереси! дейджек. Ёкъ, Ёкъ! (Къачып) сыгъыныладжакъ ер ёкътыр! О куню барып токъталаджакъ ер, ялынъыз Раббинънинъ узурыдыр. О куню инсангъа, эвельде япкъаны ве сонъунда япкъаны, не бар исе, бильдирилир. Артыкъ инсан озь-озюнинъ шаатыдыр. Истесе, узюрлерини сайп тёксин.» (Къыямет, 75/7-15)

Араштырайыкъ - огренейик

Ашагъыдаки аетлерни мусхафынъыздан тапынъыз ве Меккеде энип энмегенлерини араштырынъыз: Сад, 38/1-10; Бурудж, 85/1-22; Неджм, 53/1-62

Инсанларнынъ дюньяда япкъанларындан эсапкъа чекиледжеги ве япкъанларына коре къаршылыкъларынынъ бериледжеги бир кунь келеджектир.

«...Олар дженнетлер ичиндедир. Гуняхкярлардан: «Сизни Секъаргъа (джехеннемге) сокъкъан недир? дие сорарлар. Олар бойле джевап берирлер: Биз намаз къылгъанлардан дегиль эдик. Ёкъсулны тоюрмай эдик. Батылгъа[53] далгъанларнен бирликте бизде дала эдик. Джеза кунюни де ялан сая эдик. Сонъунда бизге олюм кельди чатты.» (Мюддессир, 74/42-47)

Мекке деврининъ илерлеген йылларында мушриклернинъ мусульманлар узериндеки баскъысы кет-кете артты. Хазрети Пейгъамбер базы мусульманларнынъ, адалетли ве диндар бир христиан къырал тарафындан идаре этильген Хабешистангъа кочьмелерине изин берди. Пейгъамберликнинъ 5-джи ве 6-джы йылларында эки дефа

53 Батыл - заблуждение.

мусульманлар Хабешистангъа кочьтилер. (М.615, 616)

«Раббинъ эзиет этильгенден сонъ, хиджрет этип артындан да, сабыр этерек, джихад эткенлернинъ ярдымджысыдыр. Бутюн булардан сонъ Раббинъ эльбетте, чокъ багъышлайджы, пек мерхаметлидир... » (Нахл, 16/110)

Мушриклер Хазрети Пейгъамберге сиирбаз, джинленген (меджнун), акълыны джойгъан киби къабаатламаларнен Оны ипратув гъайретлерине девам эттилер.

«(Эй, Мухаммед) О, инкяр эткенлер, зикрни (къуранны) эшиткен вакъытларында аз къалды сени козьлеринен девиреджек эдилер. Аля даа (кин ве аседлеринден) ич шубе ёкъ, о бир делидир, дейлер.» (Къалем, 68/51)

Мушриклер бу арада Къуранны Ресулюллахнынъ уйдургъан яланы киби итиразларда булуна эдилер.

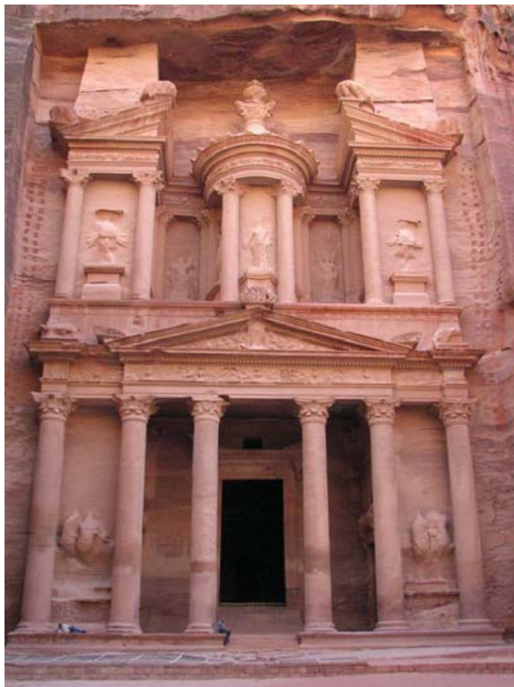

Иорданияда къаялар ичинде оюлгъан Петра шеэри

«Инкяр эткенлер: Бу Къуран, Мухаммеднинъ уйдыргъан бир яланыдыр, башкъа бир джемаат да, бу хусуста онъа ярдым эткендир», дедилер. Бойледже, олар хакъсыз ве эсассыз сёз уйдырдылар. Онынъ, башкъасына яздырып да, озюне саба-акъшам окъунмакъта олгъан эвелькилерге аит масаллардыр» дедилер.» (Фуркъан, 25/4-5).

Баскъыларгъа рагъмен Ислямнынъ давети кунь кечтикче яйылды. Меккедеки он учь йыллыкъ девир ичерисинде Пейгъамберимиз кичик, факъат озюне багълы бир мусульман джемааты мейдангъа кетирди.

Бу девирде Хазрети Пейгъамберге ве аркъадашларына япылгъан баскъы ве эскенджелер къаршысында мусульманларгъа маневий ярдым бермек ичюн Къуран эвельки Пейгъамберлернинъ муджаделелерини ве мувафакъиетлерини[54] анълатты. Хазрети Ибрахимнинъ, Нухнынъ, Мусанынъ, Исанынъ яшайышындан Хазрети Пейгъамбернинъ къаршылашгъанына бенъзеген вакъиалар анълатылды. Бу къыссаларда Аллахнынъ оларгъа насыл ярдым эткени ве оларны мувафакъиетке ириштирген ве ниает, инкяр эткен тджемаатнынъ насыл енъильгенлери анълатылмакътадыр.

Къайд этейик

Мекке девринде намаз ве зекят киби базы ибадетлер эмир этильмеге башланды.

«Корьмединъми, Раббинъ не япты Ад къавмына; диреклери олгъан, улькелерде онъа бенъзегени яратылмагъан Ирем шеэрине, о вадийде къаяларны ёнгъан Семуд къавмине, къазыкъլар саиби Фиравунгъа. Оларнынъ эписи улькелеринде адден аштылар. О ерлерде яманлыкъны арттырдылар. Бу себептен, Раббинъ оларнынъ устюне азап къамчысы ягъдырды. Чюнки, Раббинъ козетмектедир.» (Феджр, 89/6-14)

«Олардан эвель Нухнынъ къавми, Рез халкъы ве Семууд да ред эткен эди. Аад ве Фыравуннен Луутнынъ къардашлары да ред эткен эдилер. Эйке халкъы ве Тубба къавми де. Бутюн булар пейгъамберлерини ред эттилер де, техдидим керче-

54 Мувафакъиет - успех.

клешти.» (Каф, 50/12-14)

Бу къыссалар Аллахнынъ Пейгъамберини эр заман дестеклегенини, онынъ артында шахсен Аллахнынъ озю булунгъаныны косьтермекте эди.

Пейгъамберимиз ве ильк мусульманлар бундан буюк маневий ярдым къазанмакъта эдилер.

Мекке девринде ибадетлер де шекилленмеге башлады. Меселя, намаз ибадети Мекке деврининъ башындан бери мусульманлар эда эткен бир ибадет эди. Ильк энген Алякъ суресинде намазгъа ишарет этильмектедир.

«Намаз къылгъанда бир къулны (Пейгъамберни намаздан) четлеткенни корьдинъми.» (Алакъ, 96/9-10).

Айрыджа зекятнынъ да Ислямнынъ ильк девирлеринде эмир этильгени белли олмакъта.

«Намазны къылгъан, зекяты берген ве ахыретке де кесин-кес инъангъан муминлер ичюн, бир хидает ребери ве бир муждедир.» (Немл, 27/2-3)

Намазнынъ джемаат оларакъ къылынмасы ве икътисадий бирдемлик ичюн зекят берильмеси, мусульманлар арасында бирликни артырды. Мекке девринынъ сонъларына кельгенде Ислямны яймакъ ичюн Меккедеки бутюн имкянлар биткен эди. Мушриклер де Пейгъамберимизге бир такъым тузакълар[55] азырлай эдилер:

«Хатырла ки, кяфирлер сени тутып багълавлары я да ольдирюввлери, яхут сени (юртунъдан) чыкъарувлары ичюн санъа тузакъ къура эдилер. Олар (санъа) тузакъ къургъанларында, Аллах да (оларгъа) тузакъ къура эди.Чюнки, Аллах тузакъ къургъанларнынъ энъ хайырлысыдыр.» (Энфал, 8/30)

Иште, бу девирде Ясриб халкъы Хазрети Пейгъамбернен алякъа къураракъ, оны озь шеэрлерине давет этти. Аслында Пейгъамберимиз Хиджаз арапларынынъ меркези олгъан Мекке шеэрини терк этмек истемей эди. Факъат мында мушриклер онъа арекет этмек ичюн ич бир тюрлю ёл къалдырмадылар. Ясриблилернен япылгъан корюшмелер нетиджесинде къаршылыкълы анълашмалар япылды. Бу корюшмелер, Ясрибден узакъ олмагъан Акъабеде керчеклешкени ичюн

55 Тузакъ - засада.

Акъабе Биатлары оларакъ адландырылды. (М.621, 622).

Хазрети Пейгъамбер асхабынен бирликте Мединеге кочьти. Башта мусульманларны Мединеге ёллагъан Пейгъамберимиз энъ сонъ Хазрети Эбу Бекирнен ёлгъа чыкъты. Къуран оларнынъ бу сеяатларыны шойле анълата: «Эгер сиз онъа (Ресулюллахкъа) ярдым этмесенъиз (бу муим дегиль); онъа Аллах ярдым эткендир. Аслында, кяфирлер оны эки адамдан бири оларакъ (Эбу Бекирнен бирликте Меккеден) чыкъаргъан эдилер ; аслында олар магърада эдилер; о аркъадашына: **«Кедерленме, чюнки, Аллах бизнен берабердир» дей эди** (Тевбе, 9/40)

1.2. Меккеде энген суре ве аетлернинъ хусусиетлери

Меккедеки шартлар ве вакъиаларнынъ бу ерде энген ает ве сурелернинъ мундериджe ве шекиллерине тесири олды. Бу себепнен Меккий сурелерде:

1.1.Вахийнинъ эндиги мекяндаки бутюн инсанларгъа сесленильди. Бу себептен аетлер умумен «эй, инсанлар (я эйюхеннасу)» даветинен башлар.

1.2.Аллахнынъ бирлигинден, инсанларнынъ янъыдан тирильтилерек эсап бермелеринден бахс этильди.

1.3.Догъру амеллернинъ нелер олгъаны белиртильди.

1.4.Эвельки Пейгъамберлерге аит къыссалар бу девирде анълатылды.

1.5.Умумен къыскъа факъат анълам бакъымындан олдукъча зенгин аетлер энди.

1.6.Суре башларындаки еминлер сыкъ сыкъ къулланылды.

Огренейик

Ислям тарихы китабындан Медине девринде олып кечкен тарихий вакъиаларны козьден кечиринъиз.

2.Медине Девринин Тарихий Шартлары ве Къуран

Пейгъамберимиз, Меккеден айырылмакъ меджбур олды. Пейгъамберимизнинъ Ясриб шеэрине кочьмесинен бирликте, шеэрнинъ ады Медине оларакъ денъиштирильди. Арапчада Медине келимеси шеэр анъламына кельмектедир. Шеэрлер эр заман дюньяда медениетлернинъ инкишаф эткени ерлер олгъандыр. Бу денъишиклик, Ислямнынъ эр бакъымдан медений бир аят къурмакъ истегенини косьтермектедир.

Мединеде Пейгъамберимиз бир Пейгъамбер олмакъынен берабер шеэрнинъ идареджиси олды, Пейгъамберимиз Мединеде ильк оларакъ Мусульманларнен Еудийлернинъ ве Мушриклернинъ мунасебетлерини барыш ве укъукъ черчивесинде тертип этмек ичюн бир анълашма бельгеси тертип этти. Дигер тарафтан Пейгъамберимиз Меккели Мусульманлар (мухаджирун)нен Мединели Мусульманлар (энсар) арасында кучьлю бир къардашлыкъ тесис этти.

«Даа эвельден Мидинени юрт эткен ве гонъюлерине иманны ерлештирген кимселер, озьлерине кочюп кельгенлерини северлер ве оларгъа берильгенлерден толайы, аралярында бир раатсызлыкъ ис этмезлер. Озьлери зарурет ичинде олсалар биле, оларныозьлеринден усьтюн тутарлар. Ким нефсининъ саранлыгъында къорчаланса, иште, олар къуртулышкъа иришкенлердир.» (Хашр, 59/9)

Мединели Мусульманлар, (энсар), Меккели Мусульманларгъа, (мухаджирун) къучакь ачты ве ярдымджы олды. Меккели ве Мединели Мусульманлар, Пейгъамберимизнинъ реберлигинде къайнашаракъ Мединеде кучьлю бир топлулыкъ мейдангъа кетирдилер. О замангъа къадар Мединелилер арасында къабиле чекишмеси булуна эди.

Араштырайыкъ - огренейик

Эки медений суре тесбит этинъиз ве буларнынъ мевзуларыны бельгилемеге чалышынъыз.

«Эп бирликте Аллахнынъ йипине (Къурангъа) сымсыкъы сарылынъ; парчаланманъ. Аллахнынъ сизге олгъан

ниметини хатырланъ. Хатырынъыздамы, сиз бир-биринъизге душманлар эдинъиз де, О, гонъюллеринъизни бирлештирген эди ве Онынъ нимети саесинде къардаш кимселер олгъан эдинъиз...» (Ал-и имран, 2/103)

Мединеде, Меккедекинден фаркълы бир диний ве ичтимаий къурулыш булунмакъта эди. Мусульманлар, Меккеде корьген баскъылардан къуртулдылар ве даа кучьлю бир вазиетке ириштилер. Мында шеэрнинъ илери джемааты олдылар.

Мединеде мушрик арапларнынъ янында, еудийлер бар эди. Еудийлер, мушриклерге коре даа илери ве инкишафлы бир джемаат эди. Медине девринде еудийлер мусульманларнен ильк вакъытларда эйи мунасебетлер ичинде эдилер. Даа сонъра бу мунасебетлер бозулды. Мединеде мусульманлар, мушриклернен берабер, еудийлернен де муджаделе этмеге меджбур олдылар. Чюнки еудийлер мушриклернен иш бирлигине кирдилер. Айрыджа Мединеде, мусульман корюнгени алда, Ислямны менимсемеген ве гизлидже къаршы сафларда ер алгъан бир группа инсанлар да ортагъа чыкъты. Булар мунафыкъ оларакъ адландырылды. Мунафыкълар, еудийлер ве мушриклернен бирликте мусульманларгъа къаршы арекет эттилер. Мединеде хусусан дженюптеки христианларнен да алякъалар къурулды.

Медине девринде Ислям тарихынынъ ильк дженклери япылды. Бедир, Ухуд ве Эндек дженклери мусульманларнынъ барлыгъыны улькеде къабул эттирди. Сонъунда мусульманлыкъ Меккенинъ фетхинен Хиджаз ве Арабстан ярымадасында белли бир кучь олды.

2.1. Медине девринде Къуранда эльге алынгъан мевзулар

Медине Девринде Меккедекинден фаркълы шартлар булунмакъта эди. Бу шартларда энген аетлерни эки эсас мевзу этрафында топламакъ мумкюндир.

1) Мединеде путперестлернен берабер дигер джемаатларнен де мунасебетлер къурулды:

Мында мусульманлар Меккедеки баскъыдан узакъта эдилер. Айрыджа Мединели мусульманларнынъ къатылмасынен кучьлери даа да артты. Мединедеки аетлер бу ерде корьгенимиз еудий, христиан, мунафыкъ олгъан группалар ве оларнен олгъан мунасебетлер акъкъында сёз юрсетмектедир.

Кунюмизнинъ Мусхаф тертиби	Суреллернинъ эниш -нузульсырасы (Хз. Османгъа коре)	**Кунюмизнинъ Мусхаф тертиби**	Суреллернинъ эниш -нузульсырасы (Хз. Османгъа коре)
1. Фатиха	5	**58. Муджаделе**	105
2. Бакъара	87	**59. Хашр**	101
3. Аль-и Имран	89	**60. Мумтахине**	91
4. Ниса	92	**61. Саф**	109
5. Маиде	112	**62. Джума**	110
6. Энам	55	**63. Мунафикъун**	104
7. Араф	39	**84. Тегъабун**	108
8. Энфал	88	**65. Талякъ**	99
9. Тевбе	113	**66. Тахрим**	107
10. Юнус	51	**67. Мульк**	77
11. Худ	52	**68. Къалем**	2
12. Юсуф	53	**69. Хакъкъа**	78
13. Рад	96	**70. Меаридж**	79
14. Ибрахим	72	**71. Нух**	75
15. Хиджр	54	**72. Джин**	40
16. Нахль	70	**73. Музземмиль**	3
17. Исра	50	**74. Муддессир**	4
18.Кехф	69	**75. Къыямет**	31
19. Мерьем	44	**76. Инсан**	98
20. Таха	45	**77. Мурселат**	33
21. Энбия	73	**78. Небе**	80
22. Хадж	103	**79. Назиат**	81
23. Муминун	74	**80. Абесе**	24

24. Нур	102	**81. Теквир**	7
25. Фуркъан	42	**82. Инфитар**	82
26. Шуара	47	**83. Мутаффифин**	86
27. Немль	48	**84. Иншикъакъ**	83
28. Къасас	49	**85. Бурудж**	27
29. Анкебут	85	**86. Тарыкъ**	36
30. Рум	84	**87. Аля**	8
31. Локъман	57	**88. Гъашие**	68
32. Седжде	75	**89. Феджр**	10
33. Ахзаб	90	**90. Белед**	35
34. Себе	58	**91. Шемс**	26
35. Фатыр	43	**92. Лейль**	9
36. Ясин	41	**93. Духа**	11
37. Саффат	56	**94. Инширах**	12
38. Сад	38	**95. Тин**	28
39. Зумер	59	**96. Алакъ**	1
40. Мумин	60	**97. Къадир**	25
41. Фуссылет	61	**98. Беййине**	100
42. Шура	62	**99. Зильзал**	93
43. Зухруф	63	**100. Адият**	14
44. Духан	64	**101. Къария**	30
45. Джасие	65	**102. Текасур**	16
46. Ахкъаф	66	**103. Аср**	14
47. Мухаммед	95	**104. Хумезе**	32
48. Фетих	111	**105. Филь**	19
49. Худжурат	106	**106. Къурейш**	29
50. Къаф	34	**107. Маун**	17
51. Зариат	67	**108. Кевсер**	15
52. Тур	76	**109. Кяфирун**	18
53. Неджм	23	**110. Наср**	114
54. Къамер	37	**111. Теббет**	6

55. Рахман	97	**112. Ихляс**	22
56. Вакъыа	46	**113. Фелякъ**	20
57. Хадид	94	**114. Нас**	21

2) Къуран-ы Керим Мединеде джемиетнинъ идарий ве укъукъий ихтияджларыны къаршылады:

Бунынъ ичюн аетлерде идарий ве укъукъий эмир ве ёнелювлер[56] булунмакътадыр. Медине девринде, инам эсаслары текрар къайд этильди ве ибадетлер ерлешти. Буларнынъ темеллери Мекке девринде атылгъан эди.

2.1.1. Путперестлернен ве дигер дин векиллеринен мунасебетлер

Мединеде денъишкен шартлар Къуран аетлеринде ифадесини тапты. Бу бакъымдан Къураннынъ аетлерининъ мевзуларында даа эвельки аетлерге коре денъишиклик ортагъа чыкъты.

Хазрети Пейгъамбер Мединеде экен Хиджаз арапларынынъ меркези олгъан Меккени фетх этмеге арзу эткен эди. Меккени эльге кечиререк, арапларны Ислям дини этрафында бирлештирмек ве Ислямны дигер улькелерде яймакъ истей эди.

Медине деврининъ ильк йылларында еудийлер мусульманларнен чарпышмагъа кирдилер. Хиджреттен бир бучукъ йыл сонъра, къыбланынъ Месджид-и Акъсадан, Месджид-и Харамгъа чеврильмеси бир манада еудийлернинъ мусульманларгъа къаршы алып баргъан чешит оюнларына джевап олды.

«Биз сенинъ юзинънинъ кокке догъру чеврильгенини коремиз. Иште, шимди мемнун оладжакъ бир къыблагъа дёндиремиз. Артыкъ юзюнъни Месджид-и Харам тарафкъа чевир... Сен эхл-и китапкъа эр тюрлю делильни кетирсенъ, кене де олар сенинъ къыбланъа дёнмезлер. Сен де оларнынъ къыбласына дёнеджек дегильсинъ. Олар да бир-бирилерининъ

56 Ёнелюв - направление к чему-либо.

къыбласына дёнмезлер...» (Бакъара, 2/144-145)

Мединедеки вазиетни козь огюне аларакъ мусульманлар кичик аскерий группаларнен Мединенинъ хавфсызлыгъыны сакъламагъа башладылар. Пейгъамберимиз Медине деврининъ ильк йылларында бир сыра арбий къарарлар алгъан олса да, Меккелилернен ич бир тюрлю дженкке кирмеди. Пейгъамберимиз дженкке кирмеден макъсадына барыш ёлунен иришмеге истей эди. Теджавузгъа огърагъан вакъытта биле мусульманларгъа ялынъыз айны шекильде къаршылыкъ бермелери эмир этильди (Нахл, 16/126).

Огренейик

Бедир дженки акъкъында сиер дерси китабынъыздан текрар окъунъыз ве аетлердеки анълатувнен тенъештиринъиз.

Илериде мунасебетлернинъ кергинлешмесинен хиджретнинъ 2-джи сенеси (624) мусульманлар Меккелилернен дженк япмагъа меджбур олдылар. Меккеде мусульманларнынъ къалдыргъан малларнынъ ягъма этилювине бир джевап бермек макъсадынен, Пейгъамберимиз Шамдан къайтаяткъан бир Мекке керванынынъ ёлуны кесмеге къарар берди. Бунынъ узерине мусульманларнен Мекке ордусы Бедир къуюларынынъ булунгъан мейданда дженк эттилер. Къуран-ы Керим бу вакъиаларны шойле анълатмакътадыр:

«Сизлер кучьсюз олгъанынъыз алда, Аллах Бедирде сизге ярдым эткен эди. Ойле исе, Аллахтан сакъынынъ ки, Онъа шукюр эткен олурсынъыз.» (Ал-и Имран, 3/123)

«Хатырла ки, (Бедир дженкинде) сиз вадийнинъ якъын кенарында (Медине тарафында) эдинъиз, олар да узакъ кенарында (Мекке тарафында) эдилер. Керван да сизден даа ашагъыда (денъиз ялысында) эди. Эгер (дженк ичюн) сёйлешкен олса эдинъиз, сёйлешкен вакътынъыз хусусында ихтиляфкъа тюшер эдинъиз. ... Аллах юкълагъанынъда санъа оларны аз косьтерди. Эгер оларны санъа чокъ косьтерсе эди, эльбетте чекинеджек ве бу иш акъкъында мунакъшагъа киришеджек эдинъиз. Факъат Аллах (сизни бундан) къуртарды. Шубесиз, О, кальплернинъ озюни билир... О вакъытта

шейтан оларгъа япкъанларыны гузель косьтерди де: «Бугунь инсанлардан сизге гъалип келеджек кимсе ёкътыр. шубесиз, мен де сизинъ ярдымджынъызым», деди. Факъъат эки орду бир-бирини корьгенинен, артына къайтты ве: Мен сизден узакъым, мен сизинъ коралмагъанларынъызны(мелеклерни) корьмектем, мен Аллахтан къоркъмакътам; Аллахнынъ азабы шиддетлидир», деди. (Энфал, 8/42, 43-48)

«...О сизни темизлемек, шейтаннынъ весвесесини сизден кеткизмек, къальплеринъизни бир-бирине багъламакъ ве дженкте себат эттирмек ичюн, устюнъизге коктен ягъмур ягъдыра эди. О вакъытта Раббинъ мелеклерге: «Мен сизнен бираберим; айды, иман эткенлерге дестек олунъ; Мен кяфирлеринъ юрегине къоркъу къояджам... (Эй, кяфирлер!) Эгер сиз фетх истесенъиз, иште, сизге фетх кельди! Ве эгер (инкярдан) вазгечсенъиз, бу сиз ичюн даа хайырлыдыр...» (Энфал, 8/11-19).

Бу дженкте бир къач къуманданыны гъайып эткен Мекке ордусы буюк бир магълюбиетке огърады. Бу дженкнинъ сонъунда, базы арап къабилелери мусульманларнынъ кучюни таныды ве анълашма япты. Айрыджа Медине анълашма шартларыны бозгъан еудий Кайнука къабилеси де Бедирден сонъра Шамгъа сюргюн этильди.

Къайд этейик

Мусульманларгъа, озьлерини къорчалавлары ичюн дженк изни Медине девринде берильди.

Бедирде огърагъанлары магълюбиетнинъ очюни алмакъ макъсадынен Меккелилер бир йыл сонъра (625) Мединенинъ тышындаки Ухуд дагъы этеклерине кельдилер. Бу дефа даа буюк бир ордулары бар эди. Устюнликлерине рагъмен Меккелилер дженк башлангъанда енъильмеге башладылар. Анджакъ, даа сонъра дагънынъ къаршысындаки тепеге ерлештирильген ве ордуны къорумакъ ичюн вазифели булунгъан окъчуларнынъ гъанимет къайгъысынен ерлерини терк эттилер. Нетиджеде мусульманлар арттан кельген бир теджавузгъа къаршы келип оламадылар ве дагъылдылар.

«(Эй, Мухаммед!) Хатыранъдамы, сен саба эрте мумин-

лерни (Ухуд) дженк ерлерине ерлештирмек ичюн аиленъден (эвинъден) чыкъкъан эдинъ. Аллах хакъкъы иле эшитиджи ве билиджидир. О заман аранъызда болюк бозулмагъа юзь туткъан эди. Албуки, Аллах оларнынъ ярдымджысы эди. Муминлер ялынъыз Аллахкъа таянып ишансынлар.» (Ал-и Имран, 3/121, 122)

«Аллах сизге берген вадесини ерине кетирди. Ниает, ойле бир ант кельди ки, Аллах арзулагъанынъызнъы (гъалебени) сизге косьтергенден сонъ, зайыфлыкъкъа огърадынъыз; (Пейгъамбернинъ берген) эмири узеринде тартышмагъа башладынъыз ве асий олдунъыз. Дюньяны истегенинъиз де бар эди. Ахыретни исегенинъиз де бар эди. Сонъра Аллах, сынамакъ ичюн сизни олардан (оларны магълюп этювден) четлети...» (Ал-и Имран, 3/152)

Бу арада Пейгъамберимизнинъ ольгени акъкъындаки хабер яйылды. Аслында Пейгъамберимиз ярлангъан эди.

«Пейгъамбер артынъыздан сизни чыгъыргъаны алда, сиз токътамадан, дагъгъа догъру къача, ич кимсеге чеверилип бакъмай эдинъиз. Аллах сизге кедер устюне кедер берди ки, бундан толайы, истер элинъизден кеткенге, истер башынъызгъа кельгенлерге кедерленмейсинъиз. Аллах япкъанларынъыздан хабердадыр... Озь джанларынынъ къайгъысына тюшкен бир къысмы да, Аллахкъа нисбетен хакъсыз ерде, джахилие девриндеки бенъзеген тюшюнджелерге къапыла эдилер, «Бу иштен бизге не!», дей эдилер. Де ки : «Иш бутюнлей Аллахкъа аиттир. «Олар санъа анълатып оламагъанларыны ичлеринде гизлемектелер.» Бу иштен бизге бир шей олса эди. Бу ерде ольдюрильмез эдик», дейлер. Бойле де: «Эвлеринъизде къалгъан олса эдинъиз биле, ольдюрилюви такъдир этильгенлер, ольдюрилип, тюшеджек ерлерини озьозьлеринден чыкъып кетер эдилер... (Ал-и Имран, 3/153-154). Мусульманлар сонъра бир арагъа топлангъан олсалар да, мушриклер дженкни ташлаяракъ арткъа къайттылар.

«Сонъра о кедернинъ артындан (Аллах) сизге бир ишанч эндирди ки. (бу ишанч ёл ачкъан) юкъусырав алы бир къысмынъызны къаплай эди...» (Ал-и Имран, 3/154)

Дженкнинъ бу шекильде нетиджеленмеси мусульманларнынъ кучюнинъ зайыфлашмасына себеп олды. Бедевийлер

даа эвель косьтергенлери дост тавырларыны[57] быракъмагъа башладылар. Дженктен сонъра, мусульманларгъа къаршы тавырларыны гизлемеген еудий Надир къабилеси, Кайнука къабилеси киби сюргюн этильди. Хайбер еудийлери де Меккелилерни мусульманларгъа къаршы къызыштырмагъа девам эттилер.

Меккелилер 2 сене сонъра сонъра (627 с.), Мединени ишгъаль этмек ичюн буюк бир орду топладылар. Мусульманлар бу дефа, Мединени къорумакъ макъсадынен шеэрнинъ огюне эндек къаздылар. Меккелилер шеэрни къмачавгъа алдылар, анджакъ бир мувафакъиет эльде эталмадылар. Къамачав узадыкъча Мекке ордусында анълашмамазлыкълар чыкъты. Сонъунда чыкъкъан бир фыртына мушриклернинъ эм джисманий, эм маневий кучьлерини зайыфлаштырды ве олар къамачавны тохтатмагъа меджбур олдылар.

«Эй, иман эткенлер! Аллахнынъ сизге олгъан нիметини хатырланъ; о вакъытта сизге ордулар бастыргъан эди де, биз оларгъа къаршы бир рузгяр ве сиз корьмеген ордулар ёллагъан эдик. Аллах не япкъанларынъызны хакъкъы иле корьмекте. Олар эм юкъарынъыздан, эм ашагъы тарафынъыздан устюнъизге юрьген вакъытларында; козьлер патлагъан, юреклер гъыртлакъкъа кельген эди...» (Ахзаб, 33/9, 10)

Эндек дженкининъ артындан, Пейгъамберимиз дженк вакътында мусульманларгъа къаршы хаинлик япкъан Курайза еудийлери узерине юрюди.

«Аллах эхл-и Китабнынъ арасындан, оларны (мушриклерни) ярдым эткенлерни къалелеринден эндирди, гонъюллерине къоркъу тюшюрди...» (Ахзаб, 33/26)

Къуранда бедевийлернинъ ве еудийлеринъ мусульманларнен япкъан анълашмаларыны бозмалары шойле анълатылмакъта: **«Бедевийлер кяфирлик ве мунафыкълыкъ итибарынен, эм даа бетер, эм де Аллахнынъ Ресулине эндирген къанунларыны танымамагъа даа уйгъундыр. Аллах чокъ яхшы билиджидир, икмет[58] саибидир.»** (Тевбе, 9/97)

«Не заман олар бир антлашув япсалар, кене озьлерин-

57 Тавыр - манера поведения.
58 Икмет - мудрость.

ден бир топу оны бозмадымы? Затен оларнынъ чокъу иман этмез.» (Бакъара, 2/100)

Хазрети Пейгъамбер еринде бир тешеббюсте булунаракъ, Меккеге умре зиярети ичюн арекетке кечти (628 с.). Анджакъ Меккелилер мусульманларны шеэрге киритмедилер. Бунынъ узерине анълашма япылды: **«Шубесиз, о терекнинъ астында санъа биат эткенлеринде, Аллах о му'минлеринден разы олгъан эди. Къальплеринде олгъаныны бильген, оларгъа ишанч дуйгъусы берген ве оларны пек якъын бир фетхнен мукяфатландыргъандыр. Кене оларны эльде этеджек бир чокъ гъаниметлернен де мукяфатландырды. Аллах устюндир, икмет саибидир.»** (Фетх, 48/18, 19)

Мусульманларнынъ умре зиярети келеджек сене япыладжакъ эди. Бу шарт башлангъыч девирде мусульманларны кедерлендирди. Анджакъ, бу меселенинъ анълашма ёлунен чезильмеси мусульманларгъа дипломатик бир мувафакъиет къазандыргъан эди. Бир йыл сонъра мусульманлар анълашмагъа уйгъун оларакъ умре зияретлерини эда эттилер. Бундан бир сене сонъра исе мусульманлар, Меккени эльге кечирмек макъсадынен Мекке тышында лагерь къурдылар. Мусульманлар кене япылгъан анълашмалар нетиджесинде дженксиз Меккеге кирдилер (629). Кябе путлардан темизленди, умумий афу илян этильди. **«(Эй, Мухамед!) Биз санъа, догърусы, ап-ачыкъ бир фетх бердик.»** (Фетх, 48/1)

Меккенинъ фетхи нетиджесинде къазанылгъан зaферден сонъра, Арабстаннынъ буюк къысмы Ислямны къабул этти. Анджакъ, базы баш къалдырувлар да яшанды. Меселя, исьянджы къабилелер Хунейнде мусульманларгъа къаршы топланалар. Мусульманлар да оларнынъ узерине юрюш япа. Меккенинъ фетхинден сонъра мусульманларнынъ сайысы артты. Анджакъ бойле зафер мусульманларнынъ озь душманларыны кучьсюз саймаларына себеп олды. Бу себептен дженк вакътында буюк магълюбиетке огърадылар. Бу мевзу аетлерде шойле тильге кетириле:

«Аллах бир чокъ ерде ве Хунейн дженкинде сизге ярдым эткен эди. Хатыранъыздамы, чокълугъынъыз сизге озюнъизни бегендирген, факъат сизни дагъылувдан къуртаралмагъан эди. Ер юзю, бутюн кенишлигине рагъмен, сизге тар кельген

эди, сонъунда (дагъыларакъ) арткъа къачкъан эдинъиз..» (Тевбе, 9/25)

Фетхтен бир йыл къадар сонъра христианлар булунгъан ве Византиянынъ акимиети астында олгъан шималь къысмында базы баш котерювлер пейда олды. Мындаки къабилелер мусульманларнынъ керванларына уджюм эте эдилер. Бунынъ узерине Пейгъамберимиз бир орду къураракъ Тебюкке бир сефер тертип этмеге къарар берди. Не бар ки, базы мусльманлар эм месафенинъ узун олгъаныны, эм де мевсимнинъ яз олгъаныны себеп этип дженкке бармагъа истемедилер ве ачыкътан-ачыкъ Пейгъамберимизден изин истедилер.

«Анджакъ, Аллахкъа ве ахырет кунюне инанмагъан, къальплери шубеге тюшип, шубелери ичинде боджалагъанлар сенден изин истерлер. Эгер олар дженкке чыкъмакъ истесе эдилер, эльбетте онынъ ичюн бир азырлыкъ япар эдилер. Факъат Аллах оларнынъ арекетлерини чиркин таныды ве оларны кери къойды; оларгъа: Отургъанларнен (къадын ве балаларнен) берабер отурынъ, денильди.» (Тевбе, 9/45, 46)

Араштырайыкъ - огренейик

Ашагъыдаки аетлерни мусхафынъыздан окъунъыз ве маналарыны огренерек насыл мевзулар айдынлатылгъаныны бельгилемеге чалышынъыз: Бакъара, 2/178, 179, 221-227. Ниса, 4/19, 20, 34, 35, 128-130; Маиде, 5/33, 34; Нур, 24/2.

Мусульманларнынъ дженюбий Арабстанда яшагъан христианларнен де мунасебетлери олды. Пейгъамберимиз Неджранда яшагъан христианларгъа бир мектюп ёллаяракъ, оларны Ислямгъа давет этти. Олар да араларында дин адамлары булунгъан бир эйетнен Мединеге кельдилер. Пейгъамберимизнен араларында Хазрети Иса акъкъында бир тартышма чыкъты. Бунынъ узерине Ал-и Имран суресининъ 59-джы аети энди:

«Аллахнынъ къатында Исанынъ вазиети Адемнинъ вазиети кибидир. Аллах оны топракътан яратты. Сонъра онъа «Ол!» деди, о да олды.»

Пейгъамберимиз хиджретнинъ 10-джы сенеси хадж этмек макъсадында Меккеге кетти. Арафатта Пейгъамберимиз Веда Хутбесини окъуды. Даа сонъра онъа Ислям дининнинъ тамамлангъаныны бильдирген шу ает энди: **«... Бугунь сизге дининъизни текмилледим. Сизге берген ниметимни текмилледим. Сиз ичюн дин оларакъ Ислямны сечтим...»** (Маиде, 5/3)

Пейгъамберимиз, учь ай къадар сонъра 632 сенеси къысkъа бир хасталыкъ деври кечирген сонъ Мединеде вефат этти.

2.1.2. Къуран-ы Керимнинъ ичтимаий аятны бельгилеви

Къураннынъ энюв эснасында Ислямнынъ инам эсаслары Меккеде ортагъа къоюлды ве ишленди, Медине девринде текмилленди. Мединеде енген аетлерде, даа чокъ ичтимаий аятнынъ чешит саапарыны[59] тертип эткен укюмлер бельгиленди.

Ислямнынъ макъсады эвеля джемиетте ишанчны ерлештирмектир. Бунынъ ичюн джемиеттеки анълашмамазлыкъларны ёкъ этмеге чалышты. Пейгъамберимизнинъ ильк иш оларакъ Мединеде булунгъан джемаатларнен бир анълашма имзаламасы, буны косьтермектедир. Айрыджа бу, джемиетте укъукъ тюшюнджнсининъ инкишафы ичюн де бир адымдыр. Булар медений бир джемиет ичюн атылмасы керек олгъан адымлар эди. Къураннынъ эсас вазифелеринден бири башта укъукънынъ устюнлигини ве адалетнинъ джемиеттеки эмиетини косьтермектен ибарет эди.

«Эй, иман эткенлер! Адалетни дикъкъатнен муафаза этиджи, озюнъиз, ана-бабанъыз ве акърабанъыз алейхинде олса да, Аллах ичюн шаатлыкъ этиджи кимселер олунъ. (Акъларында шаатлыкъ эткенлеринъиз) зенгин олсунлар, факъыр олсунлар, Аллах оларгъа (сизден) даа якъындыр. Ислеринъизге уйып, адалеттен чыкъманъ, (шаатлыкъны) эгер-букер (догъру шаатлыкъ этмез), яхут шаатлыкъ этювден къачынсанъыз (билинъ ки), Аллах япкъанларынъыздан хабердардыр.» (Ниса, 4/135)

«Эй, иман эткенлер! Аллах ичюн хакъны муафаза этид-

59 Саа - сфера, поприще; отрасль; пространство; поле, площадь.

жи, адалетнен шаатлыкъ этиджи кимселер олунъ. Бир джемааткъа беслеген кин, сизни адиль арекет этмемеге итеклемесин. Адалетли олунъ; бу Аллах къоркъусына даа чокъ ярашкъан (бир арекет) тир. Аллахкъа исьян этювден сыкъынынъ. Аллах япкъанларынъыздан хакъкъы иле хабердардыр.» (Маиде, 5/8)

Бу темель адалет даветининъ узерине ичтимаий низамларнен алякъалы эмирлер эндирильди. Инсан джанына къаст этмек (Бакъара, 2/178, 179), хырсызлыкъ (Маиде, 5/38, 39), ве башкъа аллар ичюн джезалар бельгиленди. Аиле тешкилятынен алякъалы укюмлер; эвленюв ве айрылувнен алякъалы укюмлер бу девирге аиттир (Бакъара, 2/221-242; Ниса, 4/19, 20, 34, 35, 128-130). Мирас акъкъындаки укюмлер де бу деврде энди.

«Ана-баба ве акърабаларнынъ къалдыргъанларындан эркеклерге бир пай бар; ана-бабанынъ ве акърабаларнынъ къалдыргъанларындан къадынларгъа да бир пай бар. Истер азындан, истер чокъундан, белли бир иссе айырылгъандыр.» (Ниса, 4/7; айр. бакъ. Ниса, 4/11-14; 32, 33; 127; 176)

Бу девирде икътисадий саада да бир такъым низам къаиделери япылды. Анълашма шартлары ве борджларнен алякъалы укюмлер энди (Бакъара, 2/282), фаиз ясакъланды (Бакъара, 2/275, 280; Ал-и Имран, 3/130-132). Айрыджа Меккеде фарз къылынгъан намаз ве зекят киби ибадетине ораза ве хаджнынъ да къошулгъаныны коремиз:

«Эй, иман эткенлер! Аллахкъа къаршы кельмектен сакъынувынъыз ичюн, ораза сизден эвелькилерге фарз этильгени киби, сизге де фарз этильди... » (Бакъара, 2/183-187)

«Сафа иле Мерве Аллахнынъ къойгъан нишанларындандыр. Эр ким Бейтуллахны зиярет этсе я да умре япса, оларны таваф этювде озюне бир гунях ёкътыр. Эр ким гонъюлли оларакъ, бир яхшылыкъ япса, шубесиз Аллах къабул этер ве хакъкъы иле билир...» (Бакъара, 2/158: Айр. бакъ. 189, 196-203)

Кендимизни сынап бакъайыкъ

Мединеде энген 7 суренинъ адларыны айтынъыз.

2.2. Мединеде энген суре ве аетлернинъ хусусиетлери

Мединедеки ичтимаий ве медений шартларнынъ хусусиетлери, бу ерде энген аетлерде акис[60] этти.

Бунынъ ичюн мында энген аетлер:

• «Эй, иман эткенлер (я эйюхеллезине амену)» я да «эй эхл-и китап (я эхлель-китаб)» даветинен башлангъандыр.

• Меккедеки аетлерге коре даа узундыр.

• Мунафыкъларда́н сёз этмектедир.

• Мусульманларнынъ джемаат оларакъ озь укъукъий меселелери акъкъында сёз юрсете. Меселя мираснен алякъалы аетлер ве бир такъым къабаатларгъа бельгиленген джезалар (худуд) Мединеде энди.

• Мушриклернен дженкке изин берильди.

Алгъан бильгилеримизни текрарлайыкъ

1.Къуран-ы Керим энмеге башлагъан девирде Меккедеки ичтимаий шартлар акъкъында бильги беринъиз

2.Къуран-ы Керим Мекке девринде эвеля къайсы ахлякъий эсаслар узеринде тохталды? Анълатынъыз.

3.Къуран Меккеде Ислямнынъ къайсы инам эсасларыны ортагъа къойды? Аетлерден делиллер кетирип анълатынъыз.

4.Меккеде энген суре ве аетлернинъ умумий хусусиетлери нелерден ибарет? Анълатынъыз.

5.Медине деврининъ ичтимаий шартлары акъкъында бильги беринъиз.

6.Мединедеки мусульманларнен дигер джемаатлар арасында насыл мунасебетлер пейда этти? Аетлерден делиллер кетиререк айдынлатынъыз.

7. Медине девринде энген Къуран аетлери ичтимаий аятнынъ къайсы меселелерни айдынлатты? Аетлерден делиллер кетиререк анълатынъыз.

8. Мединеде энген суре ве аетлернинъ умумий хусусиетлерини язынъыз.

60 Акис этмек - отражаться.

IV БОЛЮК

КЪУРАН-Ы КЕРИМНИНЪ МАКЪСАТЛАРЫ ВЕ ЭСАС МЕВЗУЛАРЫ

ДЕРСИМИЗГЕ АЗЫРЛАНАЙЫКЪ

Дерсимизге чалышмагъа башламадан эвель,

• Шимдиге къадар алгъан бильгилеринъизден файдаланаракъ Къуран-ы Керимнинъ эсас мевзуларыны айтынъыз.

• Бильгилеринъизге таянаракъ Къуран-ы Керимнинъ макъсатлары узеринде тюшюнинъиз.

Къуран-ы Керим инсаннынъ аятыны озь яратылышына уйгъун оларакъ кечирмесини истер ве буны шойле бильдирир:

«Сен юзюнъни ханиф оларакъ, динге, Аллах инсанларны анги табиатта яраткъан исе, онъа чевир. Аллахнынъ яратувында денъишме ёкътыр. Иште, дос-догъру дин будыр; факъат инсанларнынъ чокъу бильмезлер.» (Рум, 30/30)

Къуран-ы Керим инсанны тербиелер. Онда юдже фазилетлернинъ булунмасыны истер. Бунынъ ичюн Къуран чешитли инам эсаслары, эмирлер ве ясакълар ортагъа къояр.

Къураннынъ темель макъсады – инсаннынъ иман этюви ве бу инамгъа уйгъун оларакъ ахлякълы олмасы ве догъру ишлер япмасыдыр.

1. Къуран-ы Керимнинъ озь ичиндеки бутюнлиги

Къуранны тешкиль эткен суре ве аетлернинъ мевзулары бир-бирлеринен багълыдыр. Бир ает бир мевзуны анълата. Анджакъ бу аетнинъ бир яндан да Къурандаки башкъа мевзуларнен алякъасы бардыр. Яни Къураннынъ бутюн аетлери бир-бирлеринен багълыдыр.

Субетлешейик-огренейик

«Къуранда келимелер арасында олгъан мунасебет де сонъ дередже дикъкъат чекиджидир. Меселя, Аллах, селям, неби, иман ве бунынъ киби чокъ муим Къуран сёзлерини топлап, Къуранда не мана анълаткъаныны бакъмакънен мананынъ анълашыла бильмеси зан этиле. Факъат акъикъатта меселе, ойле зан этильгени къадар къолай дегильдир. Чюнки бу сёзлер, конкрет маналарны, бир-бирлеринен олгъан мунасебет системасындан ала. Дигер бир ифаденен булар, озь араларында буюк-кучюк чешит группаларны тешкиль эткенлер ве бир-бирлеринен чешит ёлларнен багълангъанлар. Бойледже гъает низамлы ве сонъ дередже бир-биринен багълы мунасебет агъы къурарлар. Иште, муим олгъан хусус, бу тюшюндже системасыны якъаламакътыр «Тошихико Изутсу, «Къуранда Аллах ве инсан» (терджь. Сулейман Атеш) Анкара, 1975, с.15-16.

Бу бакъымдан Къуран, мевзулары бакъымындан бир бутюнлик ичиндедир. Меселя, шу аетни алайыкъ:

«Ким иззет ве шереф истесе, бильсин ки, иззет ве шерефнинъ эписи Аллахнынъдыр. Гузель сёзлер анджакъ, Онъа юкселир. Салих амеллерни гузель сёзлер юксельтир. Яманлыкъларнен тузакъ къургъанларгъа кельгенде, олар ичюн четин бир азап бар ве оларнынъ тузагъы бозулыр.» (Фатыр, 35/10)

Бу аетте Аллахнынъ мытлакъ бир кучьке саип олгъаны анълатылмакътадыр. Анджакъ айны заманда аетте гузель ахлякъ къаиделери огретильмектедир. Ает бизге гузель сёз сёйлемемиз, файдалы ишлер япмамыз ве ярамайлыкътан узакъ турмамыз керек олгъаныны огретмектедир. Айрыджа ает, ярамай кишилернинъ башына келеджек азаптан баас эткени ичюн ахырет инамынен де алякъалыдыр.

Къуран-ы Керимнинъ бир аетинде къапалы олгъан бир ифаде, башкъа бир аетте ачыкътыр. Бир ерде къыскъа оларакъ кечкен бир бильги, башкъа бир ерде тафсилятлы бир шекильде берильмектедир. Меселя, Къуран-ы Керимде «догъру ёл» (сыратым мустакъим) ибареси къулланылмакътадыр. Бир аетте, бу ифаде айдынлатыланмадан кечмектедир (Худ, 11/56). Анджакъ бу ифаденинъ мундериджеси, Мерьем суресининъ 36-джы аетинде шойле айдынлатылмакъта:

«Шубесиз, Аллах меним де Раббим, сизнинъ де Раббинъиздир. Ойле исе, Онъа къуллукъ этинъ. Иште, догъру ёл будыр.»

Араштырайыкъ - огренейик

Ашагъыдаки аетлерни окъуп анълагъан сонъра араларындаки мевзу бакъымындан мунасебетини тапынъыз. Араф, 7/35; Хиджр, 15/10; Исра, 17/55; Мерьем, 19/51; Фуркъан, 25/20; Ясин, 36/30.

Къуран дикъкъатлыджа окъунгъанда эр келименинъ бирбиринен багълы олгъаны корюле. Меселя, Къуран-ы Керимде Аллах келимеси меркезде булунмакътадыр. Аллах келимеси Къураннынъ бутюн тюшюнджелеринен алякъалыдыр. Аллах, «ерни» (арз), «коклерни» (семават), «инсанны ве кяинаттаки

эр шейни» ярадандыр (халякъа). Аллах, «ресуль» ве «китап» ёллар (эрселе). Аллахкъа инангъанлар мумин, муслим, муттакъи ве иляхре оларакъ адландырыла. Инанмагъанлар исе кяфир, фасыкъ, залым ве иляхре оларакъ адландырыла. Аллах, салих амель ишлегенлерни дженнетине алыр, ярамайлыкъ (сеййиат) япкъанларны исе джехеннемге атар. Къураннынъ бу тюшюнджелери ве даа башкъалары бир-бирлеринен алякъалыдыр. Булар бир-бирлерининъ маналарыны да анълатыр.

Булар, бир бутюннинъ парчаларыны мейдангъа кетире. Бойледже, Къураннынъ джумлелери ве сёзлери бир-бирлерини анълатмакътадыр. Буларнынъ эр бирини анъламакъ ичюн мунасебети олгъан дигер Къуран тюшюнджелерине де бакъмамыз керек.

Субетлешейик-огренейик

Фатиха суреси насыл мевзуларны озь ичине алгъан ве Къурандаки къайсы мевзуларнен багълы?

Демек, Къуранда келимелер, бир-бирлеринден айры ве адий алда булунмазлар. Эр бирининъ дигеринен якъын бир багъы бардыр. Сёзлер, озь араларында чешит группаларны мейдангъа кетире ве бир-бирлерине багълана, олдукъча низамлы бир бутюн, тюшюндже бакъымдан бир мунасебет агъы къурар.

2. Къуран-ы Керимнинъ макъсатлары

Къуран-ы Керим; Рахман, Рахим, эйилерни севген, ярамайлыкъларгъа къаршы тенбиелеген, эр шейнинъ яратыджысы, бир олгъан Аллахкъа инанмамызны истер. Хазрети Ибрахимден еткизильген шу ифаделер, Аллахны гузель бир шекильде анълатмакътадыр:

«Шубесиз, олар меним душманымдыр; Анджакъ алемлернинъ Рабби олгъан Аллах достумдыр. Мени яраткъан ве манъа догъру ёлны косьтерген Одыр. Мени ашаткъан, ичирген Одыр. Хасталангъан вакътымда магъа шифа берген Одыр. Меним джанымны аладжакъ, сонъра мени тирильтереджек Одыр. Эсап куню хаталарымны багъышлайджагъыны умют

эткеним Одыр. Эй, Раббим, манъа икмет бер ве мени яхшылар арасына къош.» (Шуара, 26/77-83)

Аллах инсанларгъа олгъан севгисини, оларны догъру ёлгъа чагъыргъан Пейгъамберлер ёллап косьтерди:

«Сизни къаранлыкълардан айдынлыкъкъа чыкъармакъ ичюн, къулуна ап-ачыкъ аетлер эндирген Одыр. Шубесиз, Аллах сизге нисбетен чокъ шефкъатлы, чокъ мерхаметлидир.» (Хадид, 57/9)

Аллахкъа иманнынъ аяткъа кечирильмеси эйиликни эмир этмек, ярамайлыкъкъа къаршы тенбилемек, кучьсюзлерге ярдым этмек ве иляхре оларакъ ортагъа чыкъмакътадыр. Демек, юдже Яратыджы; инсаннынъ дурюст, догъру, ахлякъий дегерлерге саип, япкъанларынынъ месулиетини дуйгъан бир варлыкъ олмасыны истемектедир. Къуран инсанлыкъны ярамайлыкънынъ къаранлыгъындан къуртарып, эйиликнинъ айдынлыгъына ташымакъ истемектедир. Бу бакъымдан аетлерде эр вакъыт ярамай олгъан арекетлер тенкъит этильген ве ясакълангъан, эйи олгъан арекетлер исе тешвикъат этильген ве эмир этильгендир.

КЪУРАН-Ы КЕРИМ
Инамлы
Бильгили
Месулиет шуурына саип
Догъру ве дурюст
Адалет дуйгъусына саип
Эйиликлерге ёнельген
Ярамайлыкълардан узакъ тургъан
Озюни инкишаф эттирген
ШАХЫСЛАР ЕТИШТИРМЕКНИ МАКЪСАТ ЭТКЕНДИР

«Шубесиз, Аллах адалетни, яхшылыкъны, акърабагъа ярдым этмекни эмир этер, Чиркин ишлерни, яманлыкъны ве адден ашувны да ясакълар. О, тюшюнип, тутарсынъыз дие, сизге огют бермекте.» (Нахл, 16/90)

«Яхшылыкъ – юзлеринъзни шаркъ ве гъарп тарафкъа чевирювинъизден ибарет дегиль. Асыл яхшылыкъ о кимсенинъ япкъаныдыр ки, Аллахкъа, ахырет кунюне, мелеклерге, китапларгъа, пейгъамберлерге инаныр. (Аллахнынъ ризасыны козетерек) якъынларгъа, етимлерге, ёкъсулларгъа, ёлда къалгъанларгъа, тиленджилерге ве хызметкярларгъа севген малындан арджлар, намаз къылар, зекят берир. Антлашув япкъан вакъытта сёзлерини ерине кетирир. Къыйынлыкъ, хасталыкъ ве дженк вакъытларында сабыр этер. Иште, догърулар – бу васыфларны ташыгъанлардыр. Муттакъийлер анджакъ олардыр. (Бакъара, 2/177)

Аетлерде ачыкъ корьгенимиз киби Къуран-ы Керим, инсангъа ярашкъан фазилетлернен донатылгъан кимселер етишмесини истемектедир. Бу себептен Къурандаки бутюн эмирлер ве ясакълар, бу макъсадны керчеклештирмек узьре кельди. Меселя, Къуран-ы Керимде намаз къылмакъ мусульманларгъа эмир этильди. Намаз, инсанны ярамайлыкълардан узакъ тутаджакъ бир ибадеттир:

«(Расулим!) Санъа вахий этильген Китапны окъу ве намаз къыл. Чюнки намаз хаясызлыкътан къорчалар. Аллахны анъмакъ, эльбетте (ибадетлернинъ) энъ буюгидир. Аллах япкъанларынъызны биле.» (Анкебут, 29/45)

Араштырайыкъ - огренейик

Ашагъыдаки аетлерни мусхафынъыздан окъунъыз ве маналарыны огренерек бизге не киби эсаслар огреткенлерини тапмагъа чалышынъыз: Белед, 90/11-18; Локъман, 31/13- 19; Меаридж, 70/22-35; Худ, 11/113; Ниса, 4/85.

Къуранда намазны кереги киби къылмагъанларнынъ исе ёкъсулларгъа ярдым этюв федакярлыгъыны косьтермедиклери бельгиленмектедир:

«Языкълар олсун, о намаз къылгъанларгъа ки, олар на-

мазларыны джиддийге алмазлар. Олар косьтериш[61] япыджылардыр; хайыргъа мани олурлар.» (Маун, 107/4-7)

Нетидже оларакъ Къуран бутюн инсанлыкъкъа догъру ёлны косьтермек ичюн эндирильди. Къуран догъру ве янълыш арекетни бир-биринден айырмагъа бильген, инсаний фазилетлерни кишилигине нуфуз эттирген ве медений хусусиетлерге саип инсанлар етиштирмекни макъсат эткендир.

3. Къуран-ы Керимнинъ эсас мевзулары

Къураннынъ эсас мевзуларыны умумий оларакъ шу шекильде сыныфландырмакъ мумкюн:

• Темель инам мевзулары: Бир олгъан Аллахкъа иман; олюмден сонъра бир аят олгъанына, Ахыретке иман.

• Инамларымызнынъ аятта акис этюви: Къуран, арекетлермизге ёл косьтереджек бильгилерни де озь ичине ала. Эйи, ярамай, адалет, зулум киби тюшюнджелер Къуран-ы Керимде анълатылмакътадыр. Къуран ибадетлер вастасынен гузель ишлерге ёнельмемизни истер. Онынъ анълаткъан ве огреткен мевзулары ичинде бу къысым салих амель термининен ифаде этиле.

Бу серлева алтында Къураннынъ эсас мевзулары узеринде тафсилятларынен тураджакъ ве булар арасында бир сыраламанынъ япылмасы мумкюнлигини кореджекмиз. Къуран ичне алгъан мевзулар бакъымындан дёрт айры къысымгъа айырыла билир.

3.1. Темель тюшюнджелер ве инамлар къысмы

Ильк оларакъ эльге аладжагъымыз къысым Къуран-ы Керимнинъ темель тюшюнджелерден ибарет олмасыдыр. Буларны шойле сыраламакъ мумкюн:

• Аллах инамы: Къуран-ы Керимде Аллах, эр шейни яраткъан, эр шейге кучю еткен, эши ве бенъзери олмагъан, тек олгъан Танърыдыр. Бутюн кяинатны О, яраткъандыр.

61 Косьтериш - показуха.

«Шубесиз, коклерде ве ерде, инангъанлар ичюн, бир чокъ делиллер бардыр. Сизинъ яратылышынъызда ве Аллахнынъ (ер юзюнде) яйгъан джанлыларында, кесен-кес оларакъ, инангъан бир джемаат ичюн, ибрет бериджи нидже делиллер бар. Гедженинъ ве куньдюзнинъ денъишювинде, Аллахнынъ коктен эндирген рызкъында (ягъмурда) ве олюминден сонъ, ерни онен тирильтювинде, рузгярларны чешит тарафлардан эстирювинде, акъылыны къуллангъан джемаат ичюн делиллер бардыр. Иште, санъа керчек оларакъ окъугъанымыз булар, Аллахнынъ аетлиридир. Артыкъ, Аллахтан ве Онынъ аетлеринде сонъ, анги сёзге инанаджакълар?» (Джасие, 45/3-6)

• Къуран бизге Ислямнынъ инам темеллеринден бири олгъан ахырет инамыны да огретмектедир:

«Ер курреси озюне хас[62] сарсынтысынен саллангъан, топракъ агъырлыкъларыны тышкъа чыкъаргъан ве инсан: «Не олмакъта бунъа!», деген вакъытта, иште, о куню (ер) Раббинънинъ онъа бильдирювинен, бутюн хаберлерини анълатыр. О куню инсанлар амеллерини корювлери (къаршылыгъыны алувлары) ичюн болюк-болюк къабрлеринден чыкъаджакълар. Ким зерре микъдары хайыр япкъан исе, оны корер. Ким де зерре микъдары шерр ишлеген исе, оны кореджек.» (Зильзаль, 99/1-8)

Къайд этейик

Темель тюшюнджелерр ве инанмлар къысмында Аллах, инсан, олюмден сонъраки аят яни ахырет ве дигер яратылгъанларнен алякъалы тюшюнджелер ве инамлар ер алыр. Бу тюшюнджелер Ислямгъа темель хусусиетини къазандыра.

• Къуран-ы Керимде;
- Инсан,
- Инсаннынъ яратылышы,
- Инсаннынъ Аллахнен,
- Инсаннынъ кяинатнен олгъан мунасебетининъ насыл олмасы керекллиги мевзулары айдынлатыла.

62 Хас - присущий, свойственный; специфический, своеобразный.

«Де ки: «Сизни яраткъан, сизге эшитмек дуйгъусы, козьлер ве юреклер берген Одыр! Не де аз шукюр этесинъиз! Де ки: «Сизни ер юзюнде чокълаштырып даркъаткъан Одыр; анджакъ Онынъ узурына келип топланаджакъсынъыз.» (Мульк, 67/23-24)

Къуран-ы Керимге коре табиат – Аллах тарафындан яратылгъандыр ве инсанларнынъ къулланувына такъдим этильгендир. Табиат айны заманда Аллахнынъ барлыгъынынъ бир делилидир.

«Биз, акъкъатен, инсан огълуны шерефли эттик. Оларны къарада ве денъизде ташыдыкъ; оларгъа гузель-гузель рызыкълар бердик; Кене оларны яраткъанларымызнынъ бир чокъунда акъикъатен устюн эттик.» (Исра, 17/70)

«О, эки шаркънынъ ве эки гъарпнынъ Раббидир. О алда, Раббинъизнинъ анги ниметлерини ред этесинъиз? Эки денъизни бир-бирине къавушмакъ узьре къоя къойгъан. Араларында бир сед бардыр, бир-бирине кечип къарышмазлар. О алда, Раббинъизнинъ анги ниметлерини ред этесинъиз? О денъизлернинъ эр экисинден де инджи ве мерджан чыкъар. О алда, Раббинъизнинъ анги ниметлерини ред этесинъиз.» (Рахман, 55/17-23)

Къыскъасы бу къысымда Аллахнынъ, инсаннынъ ве табиатнынъ бир-бирлеринен мунасебетлери булунмакътадыр. Аллах инсанны яратты. Инсан бир табиат ичине къоюлды ве бу табиат инсаннынъ эмрине берильди. Инсан бу дюньяда белли бир девир яшар. Сонъра бу дюньядан айрылыр, япкъанларынынъ къаршылыгъыны алыр. Аллах инсан ве табиат тюшюнджелерининъ бу шекильде анълашылмасыИслямнынъ темель макъсатларындандыр.

Бу къысымдаки тюшюнджелерИслямны дигер динлерден айыргъан тюшюнджелер ве инамлардыр. Чюнки башкъа динлерде бу темель тюшюнджелер я фаркълы анълашылды, я да ич ер алмады. Меселя, христианлыкънынъ танъры акъкъындаки фикриИслямдакинден фаркълыдыр. Айрыджа Пейгъамбер ве китап тюшюнджелеринде де бу бойледир. Къабул эткенимиз Пейгъамбер ве таби олгъанымыз китап да бизни дигер динлерден айыргъан хусусиетлер арасында-

дыр. Мусульман сайыла бильмек ичюн Хазрети Мухаммедни Пейгъамбер оларакъ къабул этмек ве кетирген Къурангъа инанмакъ керектир.

3.2. Ахлякъ огретюв къысмы

Эвельки къысымда Аллах, инсан ве табиат киби темель тюшюнджелер ве инамлар тарифленди. Бу ерде исе инамларнынъ бир арекет оларакъ аяткъа акис этмеси бардыр. Аллахкъа ве ахыретке иман, инсаннынъ аятында ве япкъанларында корюнмеси керек. Бу арекетлерни Аллахкъа олгъан инамымыз косьтере. Аллах эйидир. Эйиликлерни ве гузелликлерни мукяфатландырыр. Аллах хакъсызлыкъ япмаз, адиль ве джумерттир.

«О, къулларынынъ тевбесини къабул этиджи, яманлыкъларны багъышлайыджы ве япкъанларынъызны билиджидир. Аллах иман этип, яхшы ишлер япкъаларнынъ тевбесини къабул этер, лютфинден оларгъа зиядесини берир. Кяфирлерге кельгенде, оларгъа да четин бир азап бардыр.» (Шура, 42/25-26)

Мусульман бойле бир Танърыгъа инангъаны ичюн онынъ аяты да бу тарафтан шекиль къазанаджактыр. Мусульман кимсе федакяр ве месулиет саиби олмалы, яманлыкълардан узакъ турмалыдыр. Адиль олмалыдыр.

«Шубесиз, Аллах адалетни, яхшылыкъны, акърабагъа ярдым этмекни эмир этер, чиркин ишлерни, яманлыкъны ве адден ашувны да ясакълар. О, тюшюнип тутарсынъыз дие, сизге огют бермекте.» (Нахль, 16/90)

«Сизден хайыргъа чагъыргъан, яхшылыкъны эмир этип, яманлыкъны мен эткен бир джемаат олсун. Иште, олар къуртулышкъа иришкенлердир.» (Ал-и-Имран, 3/104)

«Олар озь джанлары истегенине рагъмен, ашны ёкъсулгъа, етимге ве эсирге ашатырлар.» (Инсан, 76/8)

Аллах кяинатны инсанларнынъ файдаланмасы ичюн яратты ве онынъ хызметине такъдим этти. Ойле исе инсанлар да кяинатны ве табиатны къорчаламасы, Аллахнынъ истегени шекильде эйи къулланмасы керек.

Сизге рызыкъ оларакъ, бергенлеримизнинъ темизлерин-

ден ашанъ, бу хусуста адден ашув ве нанкёрлыкъ де этменъ; сонъунда сизни гъадабым чарпар. Кимни гъадабым чарпса, акъикъатен о, эляк олды демектир.» (Таха, 20/81)

Къуранда узеринде турулгъан бу ахлякъ огретювлер озь темеллерини юкъарыда таныш олгъанымыз темель тюшюнджелер ве инамлардан алмакътадыр.

3.3. Хакъ ве месулиетлер къысмы (Укъукъ къысмы)

Къуран-ы Керимде инсаннынъ джемиет ичиндеки хакъ ве месулиетлеринден де сёз этильмектедир. Бу къысым – ичтимаий къысымдыр. Мында инснларара мунасебетлернен алякъалы диний ве укъукъий укюмлер булунмакътадыр.

Бу къысым Къуранда, темель инамлар ве ахлякъ огретювлер узерине ерлешкендир. Башкъа бир ифаде иле Аллахкъа инамнынъ ве ахлякълы олувнынъ ичтимаий аяттаки акислери де хакъ ве месулиетлер къысмында корюле. Инамлы ве ахлякълы инсанлар ичтимаий аятта да адалетни сакълайджакъ, башкъа варлыкъларгъа хакъсызлыкъ этмейджектир. Джемиетте адалетни ерине кетиреджектир:

«Эй, иман эткенлер! Аллах ичюн хакъны муафаза этиджи, адалетнен шаатлыкъ этиджи кимселер олунъ. Бир джемааткъа беслеген кин, сизни адиль давранмамагъа итеклемесин. Адалетли олунъ; бу Аллах къоркъусына даа чокъ якъышкъан (бир давраныш)тыр. Аллахкъа исьян этювден сыкъынынъ. Аллах япкъанларынъыздан хакъкъы иле хабердардыр.» (Маиде, 5/8),

Къуран-ы Керим адалет къаршысында инсанларнынъ мусавий олгъаныны ве эр кеснинъ укъукъынынъ устюнлигини танымасы керек олгъаныны бельгилемектедир:

«Эй, иман эткенлер! Адалетни дикъкъатнен муафаза этиджи, озюнъиз, ана-бабанъыз ве акърабанъыз алейхинде олса да, Аллах ичюн шаатлыкъ этиджи кимселер олунъ. (Хакъларында шаатлыкъ эткенлеринъиз) зенгин олсунлар, факъыр олсунлар, Аллах оларгъа (сизден) даа якъындыр. Ислеринъизге уйып, адалеттен айырылманъ, (шаатлыкъны) эгер-букер (догъру шаатлыкъ этмез), яхут шаатлыкъ этювден къачынсанъыз (билинъ ки), Аллах япкъанларынъыздан хабердардыр.» (Ниса, 4/135)

Къайд этейик

Хакъ ве месулиетлар къысмы – Ислямда адалет ве укъукъ шуурынынъ ерлешмесини макъсат эткендир.

Адалет тюшюнджесинен алякъалы бу къысымда Аллах шойле эмирлер ёллады:

«Ана-баба ве акърабаларнынъ къалдыргъанларындан эркеклерге бир пай бар; ана-бабанынъ ве акърабаларнынъ къалдыргъанларындан къадынларгъа да бир пай бар. Истер азындан, истер чокъундан, белли бир иссе айырылгъандыр. Мирастан (пайы олмагъан) акърабалар, етимлер ве ёкъсуллар мирас такъсиматында азыр булунса, бундан оларны да рызыкъландырынъ ве оларгъа гузель сёз сёйленъ.» (Ниса, 4/7, 8)

«Эй, иман эткенлер! Бельгиленильген бир муддет ичюн бир-биринъизге борджлангъанынъызда, оны язынъыз. Бир кятип оны аранъызда адалетнен язсын. Ич бир кятип Аллахнынъ онъа огреткени киби язмакътан кери турмасын; (эп шейни олгъаны киби) язсын. Узеринде хакъ олгъан кимсе (борджлу) да яздырсын, Раббинден къоркъсун ве борджуны асла эксик яздырмасын...» (Бакъара, 2/282)

«Эй, иман эткенлер! Аллахнынъ сизге хелял эткен эйи ве темиз шейлерни (сиз озюнъизге) харам этменъ ве сынъырны ашманъ. Аллах сынъырны ашкъанлары севмез.» (Маиде, 5/87)

Хырсызлыкъ, инсан олдюрмек киби къабаатлар ичюн джезалар да къайд этильди. Бу укюмлернинъ темеллери, Ислямнынъ темель инамлары ве ахлякъ огретюв къысмынен багълы.. Чюнки хакъ ве месулиетлер къысмындаки эмирлер, Къурандаки ахлякъий принциплер ве темель инамлар узерине ерлешкендир.

3.4. Ибадетлер къысмы

Къуран-ы Керимдеки эсас мевзу ве къысымларнынъ дёртюнджиси – намаз, ораза, хадж киби меджбуриетлер булунгъан къысымдыр. Бу меджбуриетлер даа эвельки инам ве эмирлер акъкъындаки шуур севиесини шахсий ве ичтимаий черчиведе кучьлендирмек макъсадынен эмир этильди.

Бунынъ ичюн дигер эмирлернинъ кереги киби ерине кетириле бильмеси, инамны кучьлендирмек ичюн муимдир.

«Шубесиз, мен – Аллахым. Менден башкъа илях ёкъ. Манъа къуллукъ эт; мени анъмакъ ичюн намаз къыл!» (Таха, 20/14)

«Эй, иман эткенлер! Аллахкъа къаршы келмектен сакъынувынъыз ичюн, ораза сизден эвелькилерге фарз этильгени киби, сизге де фарз этильди.» (Бакъара, 2/183)

«Хаджны ве умрени Аллах ичюн текмиль япынъ...» (Бакъара, 2/196)

Ибадетлер айны заманда Аллахнынъ ишаретлери оларакъ къабул этиле (шеаир):

«Эй, иман эткенлер! Аллахнынъ (къойгъан диний) ишаретлерине, харам айгъа, (Аллахкъа эдие этильген) къурбангъа, (ондаки) герданлыкъларгъа, Рабблерининъ лютуф ве ризасыны араяракъ, Бейт-и Харамгъа ёнельген кимселерге (теджавуз ве) сайгъысызлыкъ этменъ...» (Маиде, 5/2)

Ибадетлер, айрыджа диннинъ тыш корюниши бакъымындан да къыймет ташый. Аллахкъа инангъанымызны косьтерген бу тимсалий арекетлер, динимизни дигер динлерден айыра. Чюнки биз намаз ве ораза киби ибадетимизни, Къураннынъ ве Пейгъамберимизнинъ бельгилегени киби япамыз. Башкъа динге менсюп диндар кишилер исе куньлюк ибадетлерини озь динлеринде бельгиленгени киби япалар. Мукъаддес ерлернинъ зияретинен керчеклешкен хадж да бойледир.

4. Къуран мевзуларынынъ ве макъсатларынынъ кенди бутюнлиги ичинде сыраланмасы

Бу мевзуларны тертибине коре сыраламакъ, юкъардаки схема шеклинде косьтермек мумкюндир. Схемада алттаки къысым, усттеки къысымгъа темель олмакътадыр. Бу къысым айны заманда Ислямнынъ темель хусусиетлерини ве энъ темель унсур олгъан Къадир-и Мутлакъ олгъан Аллах инамыны да косьтермекте. Аллахкъа ве ахыретке олгъан инам инсаннынъ яратыджысынен олгъан ве инсаннынъ табиатнен олгъан мунасебетининъ шекли бу къысымда бельгиленди.

Къуранда кечкен ахлякъ огретюв къысмы исе темель

инамларнынъ ве тюшюнджелернинъ аятта арекет оларакъ акис эткен къысымдыр. Аллахкъа инангъан, онъа ве яратылгъанларгъа къаршы месулиет дуйгъан инсан ахлякъий фазилетлернен аятына шекиль берир.

Даа сонъра кельген къысым исе хакъ ве месулиетлар къысмыдыр. Бу къысымда Аллахнынъ эмирлери ве ясакълары булуна. Бу эмир ве ясакълар эвельки къысымнынъ яни ахлякъ къысмынынъ узерине къурулгъан ве онъа таянгъандыр. Мындаки меджбуриетлер ахлякъ къысмындаки эмирлернинъ джемаатта акис этмесидир.

Невбеттеки къысым исе ибадетлернинъ булунгъаны къысымдыр. Ибадетлерде, диннинъ дигер эмирлерининъ ве тюшюнджелерининъ тимсаллештирильген ве сыкълаштырылгъан шеклини коремиз. Ибадетлер бу бакъымдан диннинъ темель фикир ве эмирлерининъ яшатылмасы ичюн эмиетлидир. Меселя, намаздаки текбирлер, динимиздеки Аллах инамыны ифаде этер ве онынъ аятымызда девамлы олмасына ярдым этер.

Къуранда бутюн бу къысымлар бир-бирлеринен догърудан догъру алякъалыдыр. Меселя, ибадетлер булунгъан къысымнен, укъукъий укюмлер булунгъан къысым бир-биринен багълыдыр. Кене ахлякъ къысмы бир яндан темель инамлар къысмынен, дигер яндан да укъукъ къысмы ве ибадетлер къысмынен багълыдыр.

Къуран-ы Керимдеки бу къысымлардан эр анги бири олмадан Ислям дини олмаз. Бу къысымларнынъ эр бири Ислям ичюн вазгечильмездир. Анджакъ, бу къысымлар бир-бирлерине коре фаркълы эмиет ташыр. Ибадетлер къысмы муим ве эмилетлидир, анджакъ хакъ ве месулиетлар къысмы ондан даа эмиетлидир. Ахлякъ огретюв къысмы исе эвелькилерден даа эмиетлидир. Темель тюшюнджелер ве инамлар къысмында булунгъан тюшюндже ве инамлар Ислямгъа коре энъ муим ве эмиетли олгъан тюшюндже ве инамларны озюне мундериджe эткендир.

Субетлешейик-огренейик

Къураннынъ мевзуларынен алякъалы эмиет сырасына коре башкъа бир тертиплев де Эндулюсли буюк алим Шатыбий (о. 1388) тарафындан япылды. Онъа коре диннинъ энъ темель гъаеси маслахаттыр. Маслахат инсанларнынъ файдасына олгъан шейлердир. Инсаннынъ файдасына олгъан мевзуларны Шатыбий учь эсас къысымгъа боле ве оларны эмиетлерине коре сыныфландыра. Энъ башта зарурият (диннинъ меджбурий принциплери) келе. Заруриет ичерисинде джаннынъ, акъылнынъ, диннинъ, несильнинъ ве малнынъ къорунмасы киби энъ темель ве умумий принциплер ер алгъандыр. Даа сонъра, хаджият (ихтияджлар) келе. Бу термин диннинъ макъсатларыны кениш тутмакъ ве дикъкъатсызлыкънынъ ёл ачмасы мумкюн олгъан зорлукъларны ашмакъ ичюн керектир. Учюнджи дереджедеки меслеат исе тахсинияттыр (гузелликлер) ве ахлякъ къысмыны ичине алгъандыр. Бу сыралама ичерисинде тахсиният, хаджиятнен багълыдыр. Хаджият исе зарурияттнен багълыдыр. Бу вазиетте энъ темель олгъан ве дегерлерни де озь ичине алгъан заруриятнынъ эмиетке алынмамасы дигерлерининъ де эмиетке алынмамасы нетиджесини догъурыр.

Кечкен мевзуларны текрарлав

1. Къуран-ы Керимнинъ кенди ичиндеки бутюнлик акъкъында къыскъаджа бильги беринъиз.

2. Къураннынъ макъсатлары нелер? Оларны дефтеринъизге язынъыз.

3. Къураннынъ огреткен темель тюшюнджелер ве инамлар къысмына кирген мевзулар нелер? Оларны анълатынъыз.

4. Къурандаки ахлякъ огретюв къысмынынъ темель тюшюнджелер ве инам къысмындан сонъ кельмесининъ себеби акъкъында бильги беринъиз.

5. Къурангъа коре хакъ ве месулиетлар къысмы недир? Язынъыз.

6. Къураннынъ эмиетли ибадетлери нелердир? Аетлерден орьнеклер[63] беререк анълатынъыз.

7. Къураннынъ мевзуларыны ве макъсатларыны Къураннынъ бутюнлиги ичинде сыралап язынъыз.

8. Шатыбийге коре Къураннынъ мевзу такъсиматыны изаатланъыз.

63 Орьнек - пример.

V БОЛЮК

КЪУРАН-Ы КЕРИМНИ АНЪЛАТУВ ИЛЬМИ ОЛАРАКЪ ТЕФСИР

Дерсимизге азырланайыкъ

Дерсимизге чалышмагъа башламадан эвель,

• Эдебият дерсинде анълашылмагъан шиир сатырларыны талиль[64] этеркен насыл бильгилер керек ола? Оларны дефтеринъизге языпъыз.

• Къуран-ы Керимни анъламак ичюн не киби бильгилер огренмемиз кереклигини тюшюнинъиз.

64 Талиль этмек - анализировать.

Къуран-ы Керим мусульманлар ичюн менбадыр. Бу себептен онынъ анълатылмасы ве анълашылмасы муимдир. Къуран-ы Керимни анълаткъан ильк оджа Пейгъамберимиздир. Ильк несиллерден башлап Къураннынъ анълашылмасы ичюн усуллар инкишаф этильди ве китаплар язылды.

Къуранны анълатмакъ ичюн ишлеп чыкъарылгъан усулгъа тефсир дениле. «Тефсир» келимеси арап тилинде «къапалы бир шейнинъ орьтюсини ачмакъ» деген мананы анълаткъан «фе-се-ра» фиилинден пейда олгъандыр. Тефсир илими Къураннынъ аетлерини бизлер ичюн анълайышлы алгъа кетире; анълата.

1. Тефсир ильмининъ тарифи ве макъсады

Тефсирнинъ макъсады – Къуран-ы Керимнинъ ифаделерини догъру анълатмакътыр. Пейгъамберимиз ве ильк мусульманлар Къуран аетлерининъ манасыны къолай анълай эдилер. Чюнки Къуран-ы Керим оларнынъ тилини къуллана эди. Айрыджа, олар аетлернинъ ишарет эткен вазиетлерни ве вакъиаларны биле эдилер. Белки де бу вакъиаларнынъ къараманы эдилер. Базы анълашылмагъан аетлерни исе Пейгъамберимиз мусульманларгъа анълата эди.

Анджакъ даа сонъраки несиллерге аетлернинъ манасыны анълатмакъ керек олды. Чюнки олар, Къураннынъ энген девирден узакъ къалгъан эдилер. Даа сонъраки несиллернинъ арапчаны чокъ эйи бильмелери ве аетлернинъ энген девирни огренмелери керек эди. Иште, тефсир Къуран аетлерининъ козьде туткъан маналарны сонъраки несиллергъ анълатмакъ ичюн кешф этильди. Тефсир тарихында эр муфессир аетлернинъ манасыны анълатып, Къураннынъ тефсирини озь девринде яшагъанларнынъ анълайышларына такъдим этти.

Къайд этейик

Тефсир – аетлернинъ эндирильген заманында анълатмакъ истеген маналарыны бизге ачыкълагъан илимдир.

2. Тефсир ильмининъ усулы

Тефсир ильми эвеля, эльге алгъан Къуран джумлесининъ ильк манасыны берир. Бунынъ ичюн тефсир, тиль ильмининъ черчивесине къоюла биледжек усуллар ве бильгилер къулланыр. Бир аетнинъ захирий манасына, аетте къулланылгъан келимелернинъ маналарыны бильмек ве аетнинъ джумле къурулышыны догъру бир шекильде чезмек ёлунен ириширмиз. Анджакъ буны япмакънен, аетнинъ там оларакъ не демек истегенини бельгилеп олмамыз. Бу, ана тили дерслеринде сёзнинъ манасыны талиль этмек ичюн нелерге дикъкъат этильмеси керек олгъанына бенъзер.

Араштырайыкъ - огренейик

Маиде 5/96, Юсуф 12/10 ве 19-джы аетлерде кечкен «сейяре» келимесининъ манасынен бугуньки арап тилиндеки айны келимеге берильген мананы тенъештиринъиз.

Тефсир – Къуран аетлерининъ манасыны анълаткъанда тильшинаслыкъ ве тарих фенлеринден файдаланмакътадыр. Тарихнынъ белли бир девринде вахий этильген бир китап оларакъ Къуранны догъру анъламакъ ичюн, онынъ энген девирдеки тарихий шараитни огренмек керектир. Тефсир низамы да иште, Къураннынъ джумлелеринде козьге тутулгъан маналарны, бу тиль ве тарих мальземелерининъ ярдымынен догъру бир шекильде ортагъа чыкъармакъны макъсат эткендир.

Къайд этейик

Тефсир – Къуран аетлерини анълатмакъ ичюн тильшинаслыкъ ве тарих фенлеринден файдаланмакътадыр.

Бунъа коре тефсир ильми аетлернинъ манасыны анълатыр экен базы тедбирлерни керчеклештире. Бу тедбирлерни эки эсас къысымгъа больмек мумкюн:

1 - Тефсир, ильк оларакъ Къуран-ы Керимнинъ джумлелерини тиль бакъымындан чезер. Бунынъ ичюн Къураннынъ къуллангъан арапчаны бильмек керек. Айрыджа арапчанынъ

тиль къаиделери тефсирде къулланыла. Тефсир этильген аетте кечкен бир келименинъ, Къураннынъ энген девирде араплар тарафындан къайсы манада къулланылгъаныны огренмек керек. Чюнки бу келиме, шимди къулланылмай я да башкъа бир манада къулланылмасы мумкюн. Бунынъ ичюн арап тилининъ къаиделерини бильмек керек.

Озюмизни сынап бакъайыкъ

Билгенинъиз тефсир адларыны сайынъыз.

2 - Тефсир этильген аетнинъ насыл шараитте энгенини де араштырмамыз керек. Ает къайсы вакъиадан сонъра энди? Аетнинъ энмесине себеп олгъан бир суаль берильген эдими? Къыскъаджа аетнинъ энмесине себеп олгъан вакъианы я да вазиетни бильмемиз керек. Тефсир буларны дикъкъатке аларакъ аетлерге анълатув бермеси керек. Тефсир ичюн ялынъыз белли бир аетнинъ энгени муит дегиль, бутюнинен Къураннынъ энген муитнинъ тарихынен алякъалы бильгилер де лязимдир. Бу себептен тефсир япаркен мумкюн олгъаны къадар Къураннынъ энген муитке кирмеге ве о девирнинъ шартларыны огренмеге чалышмалымыз. Бойледже, тефсирнен аетлерни догъру бир шекильде анъламагъа гъайрет эткен оламыз. Тефсир саесинде Къураннынъ ифаделерине Къураннынъ козьде туткъанындан фаркълы маналар берильмесининъ огюни алгъан оламыз. Тефсирнинъ талап эткен бу тедбирлер ерине кетирильмегени такъдирде, аетлернинъ ильк вахий этильгенинде козьде туткъан маналарны анълап оламамыз. Бу исе Къураннынъ асыл манасыны янълыш анъламамызгъа себеп олур.

3. Тефсир ильмининъ вазифеси ве дигер темель Ислям илимлеринен олгъан багъы

Тефсир, Къуран аетлерининъ козьде туткъаны маналарыны анълата. Тефсир ильмининъ япкъан изааты, Къураннынъ анълашылмасы ёлунда япылгъан ильк ве муим адымдыр. Бойледже тефсир, Къуранны озюне менба эткен

алда, келям[65] ве фыкъых[66] киби дигер Ислям илимлери далларына да бир темель азырлады. Бу бакъымдан диннинъ анълашылмасы ичюн ишлеп чыкъарылгъан илимлер арасында тефсирнинъ муим бир ери бар.

Окъуйыкъ - огренейик

Къураннынъ манасы анълатылгъанда о девирдеки арапча козьден узакъ тутулмамалыдыр. Меселя, Шуара суресининъ 19-джы аетинде Фираун ве Хазрети Муса арасында олып кечкен бир субет анълатыла. Мында Фираун Хазрети Мусагъа «Сонъунда япаджагъынъны яптынъ. Сен нанкёр бирисинъ!» шеклинде хитап эте. Терджимеде «нанкёр» келимесинен къаршылангъан келиме аетте»кяфир» келимесинен ифаде этильди. Бу аетни догъру бир шекильде терджиме этмек ичюн, аетнинъ метин бакъымдан багъламыны бильмек керек олгъаны киби, келименинъ Къуран энген девирдеки манасыны да бильмек керек. Арапчада «кефе-ра» фииль тамырынынъ лугъат манасыы «нанкёр»дыр. Фираун, Хазрети Мусагъа бу ерде оны бала экен имаесине алып етиштиргенини хатырлатмагъа истей. Бойле анълсакъ аетнинъ метин бакъымдан багъындан ве келименинъ о девирде анълаткъан манасындан четке чыкъкъан олурмыз. Къуранда исе бу келиме «Аллахкъа инанмагъан киши» деген мананы анълата.

Тефсир аетлернинъ манасыны анълатыр экен хадис, тарих, тиль фенлери киби фен ве илимлерден файдалана.

Тефсирнинъ файдалангъан илимлерге, даа тафсилятлы оларакъ бакъаджак олсакъ, тефсир:

- Тиль илимлеринден Къураннынъ келимелерини ве аетлерин анълатмакъ ичюн файдаланыр.
- Хадис ильминден Пейгъамберимизнинъ аетлернинъ манасыны насыл анълаткъныны бильмек ве аетлернинъ энген девирдеки шартларны огренмек ичюн файдаланыр.
- Къуранда ер алгъан сиясет ве итикъат мевзуларыны

65 Келям - Ислям иман эсасларыны араштыргъан ве къорчалагъан илим.
66 Фыкъых - Ислям практик эсасларны араштыргъан илим.

анълатмакъ ве сонъраки девирлерге еткизмек ишини келям ильми япты.

- Умумен укъукъ ве ибадет мевзуларыны исе фыкъых ильми эльге алды ве бу саларнен алякъалы аетлернинъ системалы бир шекильде анълатылмасы бу илим тарафындан эльде этильди.

Бутюн Ислям низамларынынъ бир де бир усулгъа ихтияджы бар.

Тефсир дигер islямий илимлерге темель къойды.

4. Тефсир ильмининъ файдалангъан эсас илимлер

Къуранны анлатувда тефсирнинъ файдалангъан илимлерни эки къысымгъа больмек мумкюн.

• Тефсир ильминде Себеб-и Нузуль – аетлернинъ не вакъыт ве не киби шартларда энгенини бизге бильдире. Кене Насих ве Менсух да бу къысымда ер ала. Чюнки къайсы аетнинъ насих, яни бир укюмни денъиштирген олгъанына, къайсы аетнинъ менсух, яни укюми къалдырылгъан олгъанына аетлернинъ не вакъыт энгенлерини бильген алда къарар бермек мумкюн. Аетлернинъ Меккий ве Медений оларакъ сыныфланмасы да энген вакъытларыны бильмекнен мумкюндир.

Къайд этейик

• Тефсир – аетлернинъ манасыны догъру анълатмакъны макъсат эткендир.

• Къуранны анълатув, тефсирнинъ вазифеси олса, онынъ огреткен дегерлерни аяткъа кечирюв келям, фыкъых ве тасаввуфнынъ вазифесидир.

• Тефсир тиль ильминден де файдалана. Тефсирде эвеля, аетлернинъ манасы бериле. Бунынъ ичюн аетлердеки сёзлерни догъру тарифлемеге бильмек керек. Къураннынъ къулллангъан ябанджы[67] келимелерни эльге алгъан Гъарибуль-Къуран тефсир ичюн керекли бир бильгидир. Кене Къуранда

67 Ябанджы - чужой, не местный.

эш сесли ве эш анъламлы (вуджух ве незаир) келимелер тефсир ильмининъ меракъ саасына кире. Айрыджа аетлерни грамматик талиль япкъан сарф[68] ве нахв[69], къапалы ве ачыкъ ифаделерни эльге алгъан Муджмель ве Мубеййен ве Мушкилуль-Къуран къысымлары да булар джумлесиндендир. Къураннынъ эшсизлигини анълаткъан Иджазуль-Къуран, Къураннынъ услюбини[70], ве Къурандаки еминлерни анълаткъан къысымларнынъ бутюни тиль илимлери умумий мевзусы алтында эльге алына билир.

Араштырайыкъ - огренейик

Ирише биледжегимиз бир тефсирден Фатиха суресининъ ильк аетлерине козьден кечиререк, тиль илимлерининъ ве хадис, тарих киби бильгилернинъ къулланувыны тапмагъа чалышынъыз.

Тефсир ильмининъ файдалангъан энъ эсас менбасы хадистир. Хадис Къуранны анълатувда биринджи дереджеде муимдир. Чюнки Къураннынъ энген девирге ве аетлернинъ къайсы шартларда энгенинен алякъалы бильгилерни башта хадис менбаларындан огренемиз. Айрыджа, Къуранда манасы белли олмагъан сёзлер ильк дефа Пейгъамберимиз тарафындан анълатылды.

68 Сарф - морфология.
69 Нахв - синтаксис.
70 Услюб - стиль; манера, почерк; форма, вид.

Бильгимизни тешкерип бакъайыкъ

1. Тефсир келимеси къайсы тамырдан пейда олгъан?
2. Тефсир ильмини тарифленъиз.
3. Тефсир ильмининъ макъсады недир?
4. Тефсир ильми, усулыны татбикъ этеркен къайсы тедбирлерден кечерек аетлернинъ манасыны анълата? Язынъыз.
5. Тефсир ильминен дигер Ислям илимлери арасындаки багъны анълатынъыз.
6. Тефсир, келям ве фыкъыя илимлерининъ вазифелерини тенъештиринъиз.
7. Тефсир ильмининъ файдалангъан эсас илим даллары къайсылардыр?

VI БОЛЮК

ТЕФСИР ВЕ ТАРИХ

Дерсимизге азырланайыкъ

1. Бир вакъианынъ юз бермесине себеп олгъан вакъиаларны бильмек, бизге о вакъианы анълавда не къадар файдалы олур? Тюшюнип бакъынъыз.

2. Себеби нузуль, насих ве менсух келимелерининъ маналарыны лугъаттан тапынъыз ве дефтеринъизге язынъыз.

Тефсирде япылмасы керек олгъан муим ишлерден бири аетнинъ энген заман ве мекян арасындаки багъны догъру бир шекильде бельгилемек олгъанынен таныш олгъан эдик. Бунынъ ичюн тефсир тарих фенинден файдаланыр. Тефсир аетлернинъ энмесине себеп олгъан вакъиалар узеринде тохтала. Классик Къуран илимлери ичинде бунъа себеб-и нузуль ады берильген. Аетлернинъ энген муит ве шартлар акъкъында бильги алгъанымызда, аетнинъ не демек истегенини даа яхшы анълаймыз.

Араштырайыкъ огренейик

Вакъиалар арасындаки багъларыны бильмекнинъ, оларны догъру манада не къадар муим олгъаныны корьмек ичюн шойле бир теджрибе япмакъ мумкюн. Бундан бир къач кунь эвель яйынлангъан бир газетадан бир къач хабернинъ серлеваларыны дефтеримизге язайыкъ. Серлевалар алтында не акъкъында язылгъаныны окъумадан бу хаберлер нелер акъкъында олгъаныны бельгилемеге арект этип бакъайыкъ. Сонъра исе озь фикирлеримизни хаберлернинъ мундериджесинен тенъештирейик.

1. Тарих ильмининъ Къуранны анълатувдаки эмиети

Эр ает белли себепке коре энгендир. Аетлерни догъру анъламак ичюн буны дикъкъаткъа алмамыз керек. Араштырылгъан аетнинъ энген заман ве мекян арасындаки багъны дикъкъаткъа алмадан япылгъан бир анълатув, аетте къаст этильмеген маналаргъа алып бармасы мумкюн. Эниш себебине бакъылмадан япылгъан анълатув, аетни энген асыл себебинден къопараджакътыр. Ойле исе аетнинъ анълатмакъ истегени тек бир мана булунмакътадыр ве бу да аетнинъ энген муитни ве шартларнынъ билинмесинен ортагъа къоюла билир. Иште, тефсир ильми, тарих ильми ярдымынен, аетлернинъ озьара багъланувыны ве бойледже догъру маналарыны тапмакътан ибареттир. Бир вакъианынъ къаерде, не вакъыт, кимлер арасында кечкенини бильмесек, о вакъиа акъкъында чешит фикирлерни бильдирмемиз мумкюн. Анджакъ, булар догъру фикирлер олмайджакъ. Чюнки вакъианы анъламакъ ичюн керекли бильгилер бизге етишмей. Вакъианынъ къа-

раманларынынъ кимлер олгъаныны, къаерде, не вакъыт ве кимлер арасында кечкенини бильсек, вакъианы догъру бир шекильде анъламамыз мумкюн ве догъру бир шекильде анълатмамыз мумкюн.

Огренейик

Ислям тарихы китабынъыздан «Ислям тарихынынъ темель менбалары» адлы мевзуны текрар окъунъыз.

Къуран-ы Керимни толусынен анъламакъ ичюн файдаланаджагъымыз тарих фени, Къураннынъ энген девирден эвельки юз йылларгъа къадар кете биле. Къуран девринден эвельки ичтимаий шартлар да араштырылмасы керек. Бу араштырманынъ макъсады Къураннынъ вахий этильмеге башлагъан девирдеки медений муит, икътисадий къурулыш, ичтимаий мунасебетлер ве диний инам шекиллерине аит вазиетлерни даа тафсилятлы бир шекильде ортагъа къоймакътыр. Бу чалышма, Къураннынъ къаршылашкъан джемааттнен насыл бир субетке киргенини ве оны насыл тербие эткенини анъламамызгъа ярдымджы оладжакътыр. Меселя, не ичюн Къураннынъ ильк девир аетлеринде ахлякъ мевзусына буюк эмиет берилле? Бунынъ джевабы Къуран энген девирден эвель арапларнынъ яшайышларында булунмакътадыр. Чюнки Ислямдан эвель Хиджазда ахлякъий бир чёкюв яшана эди. Къурандан эвельки араплар, Аллахкъа ширк къошмагъан олсалар эди, Къуранда олар, Аллахкъа ширк къошкъан кишилер оларакъ анълатылмайджакъ эди. О джемиетте къулдарлыкъ олмагъан олса эди, Къуран да къулларгъа яхшы мунасебет япылмасы кереклики акъкъында сёз этмейджек эди.

Тарих араштырмасы япмакъ ичюн Ислям менбаларына мураджат этмекнен бир сырада Ислямдан тыш олгъан тарих менбаларына да мураджат этмек мумкюн. Бунынъ ичюн меселя, Рома, Иран, Хабеш менбаларыны къулланмакъ мумкюн. Меселя, Филь суресинде ишарет этильген филь вакъиасында сёз этильген Хабешистанлы Эбрехе акъкъында Рома менбалары да хабер бере. Хиджаз улькеси о кунь билинген медениетлерден узакъ бир ерде олса да, мындаки аят Арабстаннынъ

дженюбинде ве шималиндеки аяттан толусынен узюльген дегиль эди. Хиджаз арапларындаки бенъзер вазиетлер, инамлар ве ичтимаий джемиетлер, шимальде ве дженюпте булунгъан арап халкъы ичинде де корюльмекте эди. Меселя, Хиджаздаки путларнынъ бир къысмы Йеменден, бир къысмы да Арабистаннынъ шималинден кетирильген эди. Бу улькелернинъ Ислямдан эвельки тарихларындан ве археологик къазылмаларнынъ сакълагъан малюматтан файдаланаракъ Хиджаз улькесининъ аят шартлары ве мында яшангъан вакъиалар акъкъында белли бильгилерге саип олмакъ мумкюндир.

Окъуйыкъ - огренейик

«...Эйи бир христиан олгъан Хабешистан къыралы, къаршы топракъларда бир къысым Химерлининъ христианларгъа залымлыкънен баскъы япкъанлары акъкъындаки хаберни алды. Бу инсанлар еудийлер эди... Бунынъ узерине о, гемилернен ордусыны оларнынъ узерине ёллады. Дженк нетиджесинде оларны эсир алды. Къыралларынен берабер бир чокъ Химерлини къылычтан кечирди. Онынъ ерине бир христианны къырал этип тайинледи... Хабеш ордусындан бир чокъ къул ве къабаатлы аскерлер Химерде къалды. Чюнки бу топракълар чокъ берекетли эди. Чокъ кечмеден булар Химер къыралына къаршы аякъкъа турдылар ве къыралны бир къалеге къападылар. Башларына да (Абрамус) Эбрехени къырал яптылар. Эбрехе бир христиан эди. Хабешистаннынъ Адулис шеэринде гемиджиликнен огърашкъан бир Рома ватандашынынъ къулу эди...»

Procopius of Caesarea, Xistory of txe Wars, тердж. X.B. Dewing, Xarvard University Press, Cambridge, 1996, I. XX, 1, I.189'дан терджиме этильди.

Хиджаз улькесини ве Къураннынъ энген девирни даа якъындан анълаткъан тарих менбалары исе табиатынен Ислям менбаларыдыр. Тарих менбаларымыз арасында Ибн Исхакъ (о. 151 /768) ве Ибн Хишам (о.218 /833) киби тарих-

чыларнынъ язгъан эсерлерини[71] къайд этмек мумкюн. Олар бизге Къураннынъ энген девир, девирнинъ шартлары, медениет ве тюшюндже дюньясы, инсанлар арасы мунасебет шекиллери ве вакъиалар акъкъында кениш бильгилер бере. Пейгъамберимизнинъ аяты, Къуран эндирильген сырада мейдангъа кельген вакъиалар, асхабнынъ аяты ве долайысынен аетлернинъ энген девирдеки муит ве вакъиалар, бу вакъиаларнынъ къараманлары акъкъындаки бильгилерни тарих менбаларымыздан огренемемиз мумкюн.

Окъуйыкъ - огренейик

Аетлернинъ тарихий багъына етерли дереджеде дикъкъат этильмегенине тефсирлеримизде вакъты-вакътынен раст кетирмек мумкюн. Меселя, къыбланынъ денъиштирильмесини анълаткъан Бакъара сересининъ 144-джи аетиндеки «догърусы китап берильгенлер, бунынъ Раблеринден бир керчек олгъаныны билирлер» ибаресининъ тефсиринде муфессир Къуртубий, Китап берильгенлер (утуль-китаб) ибаресини «еудийлер ве христианлар» шеклинде тефсир этмектедир. Къуртубий мында аетнинъ энген тарихий багъны дикъкъаткъа алмагъан бир анълатув кетире. Чюнки аетнинъ энген девирдеки муитнинъ шартларыны бизге еткизген тарих риваетлерине бакъкъанымызда, аетнинъ энген муитте ве вакъиалар сырасында христианларгъа ич бир шекильде раст кельмек мумкюн дегиль эди. Аетте «озьлерине Китап берильгенлер»ден макъсад, китапкъа саип олгъан джемаатлардан ялынъыз еудийлердир. Олар даа эвель Ресулюллах тарафындан Бейтуль-Макъдис оларакъ бельгиленген къыбланынъ денъиштирильмесинден раатсыз олдылар ве Ресулюллахнен мусульманларнынъ арасыны бозмакъ ичюн ошек даркъаттылар. Аеттеки бу тенкъит еудийлерни къасд эте. Христианлар исе бу тартышмада иштирак этмелери мумкюн дегиль эди (Дженюбий Арабистан/Неджран) ве долайысынен риваетлернинъ ве тарихий бильгилернинъ бизге еткизгенине коре бу тартышманынъ ичинде ич олмагъанлардыр. Хиджрий[72] 7-джи юз йыл

71 Эсер - произведение.
72 Хиджрий - по хиджре.

Эндулус алимлеринден Къуртубийнинъ (о.671/1273) бойле хатагъа ёл бермеси ает энген девирдеки шартларны етерли дереджеде дикъкъатке алмагъанлыгъыдыр. Бу себептен ильк девир муфессирлеринден Таберий (о.310 Х/ 923 М) бу аетнен алякъалы оларакъ еткизген риваетлерде христианлардан сёз этмей. Къуртубийнинъ экинджи дикъкъатсызлыгъы, оны бойле хатагъа ёл бермесининъ бир башкъа себеби олды. Къуртубий Къуранда къулланылгъан «эхли китаб» ибаресини анълаткъан ает энген девирдеки манасыны эсапкъа къошмагъан, амма ибаренинъ даа чокъ Къураннынъ энмеси тамамлангъандан сонъ Ислям медениетинде къазангъан манасыны къабул этерек аетни анълатмагъа чалышты. Бу орьнек айны заманда сёз, истыла ве тюшюнджелернинъ девир девамында насыл мана денъиштиргенини де ортагъа чыкъармакъта.

2. Къуран-ы Керимнинъ эндирильгени вакъытта тарихий вазиет

Хиджаз улькесинде Къурандан эвельки шартларны бутюнинен Къуран-ы Керимнинъ энюв себеби оларакъ коремиз. Къураннынъ энген единджи юз йылда, Меккеде вахшийлик укюм сюрсе де, хавфсызлыкънынъ ве белли бир низамнынъ бар эди. Къуран-ы Керим буны шойле анълата:

«Этрафларындаки инсанлар къапкъачлап алып барылыр экен, бизим (Меккени) ишанч ичинде мукъддес бир ер япкъанымызны кормедилерми? Аля батылгъа инанып, Аллахнынъ ниметине нанкёрлыкъ этелерми?» (Анкебут, 29/67)

Меккелилерге аит ишлерни корюшмек узьре къартларнынъ къатылгъан Дарун-Недве оларакъ билинген бир меджлис къурулды. Дженк айларынынъ иляны, харам айларынынъ тесбити мында япылмакъта эди. Керванлар да бу ерден ёлгъа чыкъар ве сонъ оларакъ бу ерге келе эдилер. Харам айларнынъ тесбити (Реджеп, Зилькъаде, Зильхидждже ве Мухаррем) вазифеси муим бир мевзу эди. Бу тесбит этюв ишине – несий денъиле эди. Бу девир ичинде хадж япыла, Указ панайыры къурула, эр кес тиджаретнен ве атта санатнен огъраша эди. Шаирлер ве хатиплер бу муитте эдебий къабилиетлерини косьтере эдилер. Кябени къорчалав ве хадж сы-

расында хаджыларгъа сув дагъытув, ёкъсулларны тойдырув, керванларгъа реберлик этюв киби вазифелерр Къурейшнинъ вазифелеринден эди.

Меккеде Къурейшнинъ илери келгенлери, сиясий ве идарий кучьлеринен зенгин туджджарлар олгъан эдилер. Олар, Хинд океаны ве Шаркъий Африканен Акъ денъиз арасында япылгъан тиджаретни тек башларына эллеринде тута эдилер. Меккеде Къурейшнинъ устюнлиги тартышылмаз эди.

Къурейшнинъ туджджарлары йипектен япылгъан чешит тюрдеки урбалар, миск, бахаратлар, тери, айван, шарап киби малларнынъ тиджаретинен огъраша эдилер. Айрыджа, Къурейш язда ве къышта япылгъан сеферлернен Меккенинъ богъдай ихтияджыны да къаршылай эди. Къурейш, озюне ракъип олгъан зенгин Таиф шеэрининъ тиджаретини де незарет алтына алгъан эди.

«Къурейшке къолайлаштырылгъаны, эбет, къыш ве яз сеяатлары оларгъа къолайлаштырылгъаны ичюн, олар озьлерини ачлыкътан тоюргъан ве эр чешит къоркъудан эмин къылгъан шу эвнинъ Раббине къуллукъ этсинлер.» (Къурейш, 106/1-4)

Хашим Шамгъа келеджек Къурейш керванларынынъ хавфсызлыгъы ичюн Византиянен бир анълашма япты. Оны такъип этерек Хашимнинъ къардашлары Абд Шемс, Мутталиб ве Невфель де Хабешистанда Неджашинен, Йеменде Химерий идареджилернен ве фарсларнен бенъзер анълашмалар яптылар. Бойледже, Къурейш керванларынынъ яз ве къыш кесинтисиз оларакъ бу улькелерге хавфсызлыкъ ичинде келип кетмелери мумкюн олды.

Хашим йылда эки кере – бири яз, бири де къыш мевсимлеринде олмакъ узьре керван чыкъармагъа башлады. Яз керваны Шамгъа ве Филистинге кете эди. Къыш керваны да Йеменге, базан де Къызыл денъизни кечерек Хабешистангъа къадар узана эди. Хашимнинъ бу фаалиетлери буюк кяр кетиргени ичюн Къурейшнинъ зенгинлиги артты. Къуран-ы Керим белли инсанларда топлангъан тиджарет кярининъ ictимаий ве ахлякъий нетиджелерини олдукъча ачыкъ ифаделернен анълатмакътадыр. Энген ильк аетлер эксериетнен бу мевзу узеринде турмакътадыр:

«Ёкъ! Догърусы, сиз етимге икрам этмемектесинъиз, ёкъсулны тойдурмагъа бир-биринъизни тешвикъ этмемектесинъиз. Харам-хелял демеден, мирасны ашамакътасынъыз. Малны адден ашыры севмектесинъиз.» (Феджр, 89/17-20).

Окъуйыкъ - огренейик

Арапларнынъ джахилие девриндеки чиркин арекетлерине менбаларда «Арапларнынъ айыплары» (месалибуль-Араб) дениле. Булар кибир, джахилие таассубы (фанатизм), зорбалыкъ, ички, фаишелик, къумар, интикъам арзусы, файыз, хырсызлыкъ, къан тёкюв, етим малыны ашамкъ киби шейлердир. Шубесиз, арапларнынъ эпси бу ишлерни япа эди демек догъру олмаз. Олар арасында ички ичмеген, фаишеликтен сакъынгъан, хырсызлыкъ япмагъан инсанлар да бар эди. Хазрети Эбу Бекир булардан биридир. Анджакъ, бу адетлер джемиетте кениш яйылгъан вазиетте эди. Къуран-ы Керимде, хадислерде ве сахабилернинъ сёзлеринде арапларнынъ Islamдан эвельки инам, вазиет ве арекетлерини Ислямий девирдекилерден айырмакъ ичюн джахилие тюшюнджеси къулланылды. Бильгисизлик, джахиллик, зорбалыкъ, вахшийлик ве вахшет сюргени ичюн о девирге бу ад берильди… (Ибрахим Санчам, Хазрети Мухаммед ве Эвренсел Месаджы, с.25 Анкара 2001.)

Чевреде, Хиджаздаки бу вазиетни тюзельтеджек бир диний огретюв ёкъ эди. Бу ердеки еудийлер динлерини яймадылар. Чюнки Бени Исраил кендисини Аллахнынъ сайлангъан халкъы оларакъ коре эди. Араплар исе бойле бир огретювни къабул этемез эдилер. Кучюни озь ич мезхеб чекишмелерине сарф эткен христианлыкъ исе Хиджаз путперестлери арасында яйылмагъа фырсат тапамады. Бу динлернинъ Хиджаз араплары арасында яйылмамасынынъ энъ муим себеби исе арапларнынъ сербестликни адден тыш севмелери эди. Чюнки оларнынъ еудий я да христиан олмалары, улькедеки буюк кучьлерден бирине багъланмалары анъламына келе эди. Иште, Къуран бу шартларда келерек эвеля Хиджаздаки арапларны бир инам этрафында бирлештирген ве оларны ахлякълы, адалетли бир джемаат алына кетирди. Ал-и Имран

суресининъ 103-джи аети бу вазиетни шойле ифаде эте:

«Эп бирликте Аллахнынъ йипине (Къурангъа) сымсыкъы сарылынъ; парчаланманъ. Аллахнынъ сизге олгъан ниметини хатырланъ. Хатыранъыздамы, сиз бир-биринъизге душманлар эдинъиз де, О, гонъюллеринъизни бирлештирген эди ве Онынъ нимети саесинде агъа-къардаш олдунъыз. Кене сиз бир атеш чукъурынынъ там кенарында олгъанда, о ерден де сизни О къуртаргъан эди. Иште, Аллах сизге аетлерини бойле анълата ки, догъру ёлны тапарсынъыз.»

Араштырайыкъ - огренейик

Къалем суресинде анълатылгъан «Багъча саиплери» къыссасыны окъунъыз ве эсас мевзусыны бельгиленъиз. (Къалем 68/17-33)

2.1. Себеб-и Нузуль

Себеб-и Нузуль – Къуран аетлернинъ энюв себеплерини араштырып анълаткъан, Къуран илимлеринден биридир. Аетлернинъ энюв себеплерини бильмек – оларнынъ насыл шараитте, къайсы вакъианынъ артындан энгенини бильмектир. Бу нокъта-и назардан бу илимнинъ, Къуранны ве аетлерни анълавда муим бир ери бар. Бу илим саесинде аетлерни догъру анъламагъа даа да къолайлашмакътадыр Аетлернинъ энюв себеплерини Пейгъамберимизден ве асхабындан кельген риваетлер ёлунен огренмемиз мумкюн. Чюнки асхаб Къураннынъ энишини козеткендир. Олар, о шараитте яшагъан ве атта аетлернинъ эндирилюв себеби олгъан вакъиаларнынъ къараманы олгъан эдилер. Бу бакъымдан ильк заманларда япылгъан тефсир бу риваетлерге таяна эди. Хадис китапларындаки тефсир къысымлары бу чешит риваетлерден мейдангъа кельгендир.

Аетлер чогъу вакъыт асхабнынъ биззат ичинде булунгъан бир вакъиа себебинен энди. Аетлер базан инсанларны бир мевзуда тербие этмек, базан да оларны Къураннынъ эмир эткен бир мевзу акъкъында бильги бермек ичюн энди. Меселя, Умму Селеменинъ «Къураннынъ девамлы эр кишилер акъкъында сёз юрсетмеси ве оларнынъ мукяфатландырылад-

жагъыны» сёйлемеси» себебинен суаль сорамасы узерине шу аетнинъ энгени ривает этиле:

«Рабблери оларгъа шу джевапны берди: «Мен эркек олсун, къадын олсун чалышкъан ич бир кимсенинъ амелини бошуна чыкъармыйджам…» (Ал-и Имран, 3/195)

Окъуйыкъ - огренейик

«Мананынъ эйи анълашылмасыны теминлемек ве янълыш маналарны ёкъ этмек себеб-и нузуль ильмининъ вазифесидир. Белли алим Вахидий шойле дей: «Бир аетте кечкен вакъиа ве бу аетнинъ энюв себеби огренильмеден, о аетни тефсир этмек мумкюн дегильдир». Ибн Дакик аль-Ид исе Себеб-и нузульнинъ анъатылмасы – Къураннынъ маналарынынъ анълашылмасында чокъ тесирли бир усулдыр» дей.» (Зеркеши, Бурхан, 1/23)

Айрыджа бу себеп узерине шу эки аетнинъ даа энгени ривает этильмектедир: Ниса, 4/32; Ахзаб, 33/35.

Субетлешейик-огренейик

Бир вакъианынъ керисинде, онынъ юз бермесине себеп олгъан вакъиаларны бильмек, бизге бу вакъианы анъламакъ ичюн насыл ярдым этер?

Бу бакъымдан аетлернинъ тефсири ичюн асхабдан кельген бильгилер муимдир. Базы аетлер биззат оларнынъ суаллери узерине энди. Меселя, асхабнынъ ички ве джахилие девринде путларнынъ огюнде япылгъан фал бакъув акъкъындаки суаллерине джевап оларакъ вахий кельди.

«Сенден шарап ве къумар акъкъында сорарлар. Де ки: «Оларда эм буюк гунях ве инсанлар ичюн базы корюнген файдалары бардыр». Анджакъ гуняхлары файдаларындан даа буюктир...» (Бакъара, 2 /219)

2.2. Несх меселеси

Къуран-ы Керимде керек олгъанда бир укюм лягъу этилерек, ерине бир башкъасы кетирильди. Бу мевзу ашагъыдаки ает тарафындан айдынлатылмакъта. **«Сенден шарап ве къумар акъкъында сорарлар. Де ки: «Оларда эм буюк гунях ве инсанлар ичюн базы корюнген файдалары бардыр». Анджакъ гуняхлары файдаларындан даа буюктир»** (Бакъара, 2/106; айр бкъ. Нахл, 16/101)

Бу мевзу Къуран илимлеринде несх оларакъ билинмектедир. Несх - «ёкъ этмек, денъиштирмек» деген мананы анълата.

Несх мевзусы базыларына коре Аллахнынъ къарарындан къайтмасы; укмюни денъиштирмеси шеклинде анълатылды. Албуки, бу янълыш бир анълатувдыр. Аллахнынъ несх эткен ве бир укюмнинъ ерине кетирген укюмлер, энген вакъыт ичюн керекли олгъан укюмлердир. Шартлар денъишкенде, о шартларгъа уйгъун оларакъ аетлер янъы укюмлер кетирди. Мында денъишиклик, Аллахнынъ такъдиринде дегиль, тарихий шартларда ве чезим ёлларында мейдангъа кельмектедир. Меселя, Ислямнынъ ильк йылларында къоджасы ольген къадын мирас алмаз ве бир сене онынъ эвинде бакъыла эди. Анджакъ, о бу хакъкъыны къулланмайып къоджасынынъ эвинден озь истегинен айрылмагъа истемеси мумкюн эди.

«Сизден олип де, (тул) къадынлар къалдыргъан кимселер, зевджелерининъ эвлеринден чыкъарылмадан, бир йылгъа къадар къалдыргъан малларындан файдаланувлары хусусында (сагъ олгъанларында) васиет[73] этсинлер. Эгер о къадынлар, (озь истеклеринен) чыкъып кетселер, озьлери акъкъында япкъан шариаткъа уйгъун шейлерден сизге бир гунях ёкътыр. Аллах азиздир, хакимдир.» (Бакъара, 2/240)

Анджакъ, даа сонъра энген Бакъара суресининъ 234-джи аети фаркълы бир укюм кетирди:

«Сизден ольгенлернинъ артта къалгъан рефикъалары озь башларына (эвленмеден) дёрт ай он кунь беклерлер. Беклев муддетлерини битирген вакъытларында, озьлери акъкъында япкъан мешру ишлерде сизге бир гунях ёкътыр. Аллах

73 Васиет - завещание.

япаяткъанларынъызны билир.»

Бу ве бенъзери аетлерден анълашыла ки, Къуран белли девирнинъ шартларына уйгъун бир укюм кетирди.

Араштырайыкъ - огренейик

Ашагъыдаки аетлерде, къайсы мевзуларда несх булунгъаныны араштырынъыз: Энфаль, 8/65-66 Бакъара, 2/180; Ниса 11-12.

Даа сонъра шартлар денъишкени вакъыт, янъы шартларгъа уйгъун укюмлер кельди.

Бу, бир эксиклик дегиль; джемаатны тербиелемек, етиштирмек ве сагълам бир ахлякъ мейдангъа кетирмек бакъымындан уйгъун бир усулдыр.

Мында несх ичюн чокъ билинген бир орьнекни хатырлатмакъ файдалы олур. Ичкиджиликке алышкъанлыкъ мушрик араплар арасында олдукъча яйгъын эди. Къуран бу алышкъанлыкъны бир анда, кесин бир эмирнен ёкъ этмеди. Бунынъ ерине, бу ярамай алышкъанлыкъны басамкъ-басамакъ ёкъ этти ве энгени джемиетни тербиеледи. Бу мевзуда ильк энген ает шарапнынъ (ичкининъ эр чешити) буюк зарарындан сёз эте, анджакъ онынъ базы файдаларынынъ олгъаныны да ифаде эте. Бу аеттен сонъра да мусульманлар ички ичмеге девам эттилер (Бакъара, 2/219). Даа сонъра кельген ает исе ялынъыз сархош экен намаз къылмакъны ясакълады. Бу аетнинъ укмюне коре мусульманлар намаз къылмаларына маниа[74] олмайджакъ шекильде ички ичмекни девам эттилер. Анджакъ ички ичмекни эксильтмеге меджбур олдылар (Ниса, 4/43). Амма ички даа кесин оларакъ ясакъланмагъан эди. Энъ сонъ энген ает исе бунынъ пис бир иш олгъаныны, шейтаннынъ инсанлар арасына душманлыкъ сокъмакъ ичюн буны къуллангъаныны ифаде эте ве кесин оларакъ ясакълай (Маиде, 5/90, 91). Бу аетнинъ укмюнен мусульманлар ички ичмекни там оларакъ ташламагъа меджбур олдылар.

74 Маниа - преграда.

Несх бильгисининъ Къуранны анъламакъ бакъымындан эмиети буюктир. Чюнки бу мевзудаки бильгилер, бизге догърудан догъру Къураннынъ ичинде булунгъан тарихий шартларнен таныш эте. Къураннынъ энген девирдеки шартларнынъ инкишаф этмесинен къайсы аетлернинъ энгени ве даа сонъра инкишаф эткен шартларнынъ къайсы укюмлерни керекли япкъаныны корьмек ве анъламакъ бакъымындан бу мевзу гъает эмиетлидир.

Дерсимизни текрарлайыкъ

1.5.4.1. Тарих ильмининъ Къуранны анълатувдаки эмиети насыл?

1.5.4.2. Къуран-ы Керимнинъ эндирильгени вакъытта тарихий вазиет

1.5.4.3. Себеб-и Нузуль не демектир? Анълатынъыз.

1.5.4.4. Себеб-и Нузульге бир мисаль кетиринъиз.

1.5.4.5. Несх недир, мисаллернен анълатынъыз.

1.5.4.6. Къуранда не ичюн насих ве менсух аетлер булунмакъта?

БОЛЮК VII

ТЕФСИР ВЕ ИНСАН ТИЛИ

Дерсимизге азырланайыкъ

Дерсимизге чалышмагъа башламадан эвель:

1. Къырымтатар тили ве эдебияты дерслеринде огренген бедиий тасвир васталарыны козьден кечиринъиз.

2. Агъзаки ве язма нутукъта ёл берильмеси мумкюн олгъан анълашмамазлыкълар, , узеринде аркъадашларынъызнен, бааслашынъыш.

Билингени киби тиль – фикирлеримизни башкъаларгъа ифаде этмек ичюн къулланылгъан энъ муим бир вастадыр. Тиль ёлунен тюшюнджелеримизни башкъаларгъа еткиземиз. Бунынънен берабер тиль, дюнья, медениетлерининъ несильден несильге кечмесини де теминлер. Аллахнынъ вахийлерини ичине алгъан Къуран-ы Керим де бизге инсан тили васытасынен кельди. Бу болюкте Къураннынъ бу хусусиети узеринде, токъталаджакъмыз.

Окъуйыкъ - огренейик

Тиллернинъ менбасы мевзусында Гъазалий (веф. 1111 с.) «Инсанлар тиллерни бир-бирлерини анъламакъ, ичюн кешф эттилер. Тиллернинъ гъайрыинсаний бир кучь тарафындан кешф этильмеси мумкюн дегильдир. Акси такъдирде инсанлар бир-бирлерини анълап оламаз, эдилер. Къуран-ы Керим де инсанларнынъ оны анъламалары ичюн инсангъа аит бир тильни къулланды., Къураннынъ макъсадынынъ анълашылмасынынъ ёлу, (къуллангъан) тильнинъ эвельден билинген олмасыдыр.» дей.

1. Къуран ве инсан тили

Къуран кендисининъ арапча бир китап олгъаныны исрарнен къайд этмектедир.

«(Эй, Мухаммед!) Шеэрлернинъ анасы олгъан Меккеде ве онынъ чевресинде олгъанларны тенбиелевинъ ве асла шубе олмагъан топланув куню иле оларны къоркъузувынъ ичюн, санъа бойле арапча бир Къур’ан вахий эттик...» (Шура, 42/7)

Ойле исе, Аллах вахийни бир инсан тили вастасынен ёллады. Къуран-ы Керимнинъ Аллахтан кельмесини Аллахнынъ инсанларгъа анълашылмайджакъ шекильде хитап этмеси деп тюшюнмек догъру дегиль. Бойле олса эди Аллахнынъ вахий ёлламасынынъ инсанлар ичюн бир манасы олмаз эди. Бу нокъта-и назардан Аллах инсан тиллеринден бири олгъан арапча иле къонушты. Бойледже, даа эвель бу тильни бильген Хиджаз араплары ве даа сонъра да бу тильни огренген дигер адамлар Къуранны анълап олалар. Бу юзьден Къуранны анълаткъанда, бир тильдеки сёзлерни анълатмакъ ичюн къулланылгъан усуллардан файдаланамыз. Тефсир ильми аетлерни

анълатыркен, бу ёлларны къуллана.

Араштырайыкъ - огренейик

«Меджаз» сёзюнинъ манасыны лугъаттан тапынъыз.

Лаф эткенде ве язгъанда риает этильмеси керек олгъан тиль, къаиделери, меджаз, истиаре киби бедиий тасвир васталары Къуран-ы Керимде де къулланылгъандыр. Окъугъанымыз бир метинде догъру манада къулланылгъан ве анълашылмасы къолай олгъан ифаделернен берабер, кочьме манада къулланылгъан ве анълашылмасы къыйын олгъан ифаделерни де раст кетирмек мумкюн. Къуран-ы Керимде де базан кочьме манада къулланылгъан ве бизим ичюн анълашылмасы къыйын олгъан ифаделер булуна. Шимди булар узеринде тафсилятлы токъталаджакъмыз.

2. Акъикъат ве меджаз

Къуран-ы Керимнен таныш олур экенмиз, тюрлю, бедиий тасвир васталары къулланылгъанынынъ шааты оламыз. Меселя, Къуран, сёзлерни догъру манада къуллангъаны киби, меджазий маналарда да къуллангъандыр. Аслында сёзлернинъ, догъру манада къулланылмайып, эр анги бир бенъзерлик себебинен, башкъа бир манада къулланылмасы, яни меджазий манада къулланылмасы бутюн тиллерде вазгечильмез бир анълатув унсурыдыр.

Араштырайыкъ - огренейик

«Бакъара» сюресининъ 16-джы аетине бакъынъыз. Мында кечкен «тиджарет» сёзю керчектен, «тиджарет япмакъ» деген мананы анълатамы, я да меджазий мананы анълатамы? Бунынъ узеринде тюшюнип бакъынъыз.

«Маиде» сюресининъ 64-джи аетинде кечкен «атеш якъмакъ» («эвкъаде нар») ифадеси догъру манадамы я да, меджазий манадамы къулланылгъан?

Бир мисаль кетирейик: «Энфаль» сюресининъ 22-джи аетинде, ер юзюнде долашкъан джанлыларнынъ энъ яра-

майларынынъ тюшюнмеген, сагъыр ве тильсизлер олгъаны косьтерилир экен, меджазий оларакъ бир инсан типине ишарет этильмектедир. Бу адамлар, Къураннынъ аетлерини динълемеген, оларгъа риает этмеген инсанлардыр. Иште, бу юзьден олар вуджутларында эксиклери олгъан адамларгъа бенъзетильгендир. Бойледже, бир меджаз япылгъандыр. Бу ифадени Къуран ичерисинде акъикъий манасында алмамыз мумкюн дегильдир. Акси такъдирде бу аеттен сагъыр ве тильсиз инсанларнынъ энъ ярамай инсанлар олгъаны манасы чыкъаджакъ эди. Бу мана Къураннынъ огретювине терстир. Мында сагъыр ве тильсизлер – инкярджылар манасындадыр.

3. Къуран ифаделерининъ анълашылмасы джеэтинден сыныфландырылувы

Тильдеки ифаделерде, догъру я да кочьме мананы ташыгъан сёзлер, олмасы мумкюн. Догъру манада къулланылгъан ифаделернинъ маналары кучьлю оламакънен берабер, зайыф да олмасы мумкюн. Буларгъа тефсирде ве Ислям фенлеринде анълашылмасындаки къолайлыкъ ве къыйынлыкъ дереджелерине коре **«захир»**, **«насс»**, **«мухкем»**, **«муфессер»**, **«хафи»**, **«мушкиль»**, **«муджмель»** ве **«мутешабих»** киби адлар берильгендир.

3.1. Хафи, мушкиль ве муджмель

Къуран ифаделерининъ анълашылув джеэтинден сыныфландырылмасы

Кочьме манада къулланылгъан ифаделернинъ маналары къолай анълашылмай. Бу кочьме мана аслында инсан тилининъ ве бильгисининъ сынъырлы олувындан келип чыкъкъандыр. Къуран-ы Керимде чешит тиллерден бири олгъан арап тили къулланылгъандыр. Бу себептен манасы бизим ичюн толусынен анълайышлы олмагъан ифаделер булунмакътадыр. Гизли олгъан ифаделер хафи, мушкиль, муджмель ве мутешабих оларакъ сыныфландырылгъан ве тарифленгендир. Булар да даа аз гизлиден даа чокъ гизлиге догъру сыралангъандыр. Булардан мутешабих олгъанлар-

нынъ тышындакилери, араштырма япмакъ ёлунен анълашылмасы мумкюн олгъан ифаделердир.

Араштырайыкъ - огренейик

Къуран-ы Керимнинъ изаатлы манасындан «Саффат» суресининъ 139-148-джи аетлерини окъунъыз ве бу аетлерни «Энбия» суресининъ 87-джи аети насыл изаатлагъаныны анъламагъа арекет этинъиз.

• Гизли манада къулланылгъан ифаделернинъ башында «хафи» чешити кельмектедир. Булардаки гизли мана, ифаделернинъ озьлеринден кельмез. Гизли мана, аетни тефсир эткен кишининъ аетте кечкен бир сёзнинъ манасыны догъру бильмегени себебинден айдынлатылмагъан. Бу вазиет, анълашылмагъан сёзнинъ я да ифаденинъ огренильмесинен чезилир. Меселя, «Энбия» суресининъ 87-джи аетинде кечкен Зун-нун (балыкъ саиби) ифадесининъ кимге ишарет эткени мевзусында бильгимиз олмамасы мумкюн ве бу ифаденинъ Хазрети Юнускъа ишарет эткенини огренгенимиз вакъыт, мана анъалашылгъан алгъа келир.

Араштырайыкъ - огренейик

Къуран-ы Керимнинъ изаатлы манасындан ашагъыдаки аетлерде «зулум» сёзюне насыл маналар берильгенини тапынъыз: Ниса, 4/64, 148; Нахль, -16/41; Фатыр, 35/32; Ясин, 36/54.

• «Мушкиль» ифаделерде исе гизлилик, сёз я да ифаденинъ озюндедир. Бир сёз бир къач мананы ифаде этсе, бу сёзге бу маналардан эр анги бирисини мумкюн олур. Меселя, арап тилинде «козь» ве «чешме» манасына кельген «айн» сёзю бойледир. Инсаннынъ яратылгъан мадденен алякъалы аетлерни де бу мевзугъа мисаль оларакъ косьтермек мумкюн. «Ал-и Имран» суресининъ 59-джы аетинде адамнынъ топракътан яратылгъаны анълатылмакътадыр. «Хиджр» суресининъ 26, 28 ве 33-джи аетлеринде исе балчыкътан яратылгъаны сёйленмектедир. Башкъа аетлерде де инсаннынъ ча-

мурдан, (Саффат, 37/11) ве къуругъан балчыкътан (Рахман, 55/14) яратылгъаны кечмектедир. Ильк анда бу фаркъларны айдынлатмакъ къыйын киби корюнсе де, мевзу узеринде къыскъа бир араштырма бу меселени чезер. Чюнки аслында бутюн бу аетлер темель оларакъ инсаннынъ яратылгъан мадде олгъан топракънынъ денъишик алларына, яратылышнынъ севиелерине ишарет этмектедир. Бойле бир вазиетте бу киби сёзлерни кечкени багъламда догъру анълап онъа догъру мана бермеге тырышмакъ керек.

• «Муджмель» ифаделерге исе чокъ сайыда мана бермек мумкюндир. Бу себептен бу ифаделер ве сёзлернинъ там оларакъ не манагъа кельгени анълашылмаз. Меселя, Къуран-ы Керимде «зулум» сёзю «ширк», «куфюр», «янълыш», «хакъсызлыкъ» маналарыны анълата. «Теквир» суресининъ 17-джи аетинде кечкен «ас'асе» сёзю эки зыт мананы анълата. Сёз эм «башлагъан», эм де «биткен гедже» деген маналарны анълата.

3.2. Мубхемат

Къуран-ы Керим заман заман анъгъан адамларнынъ ве ерлернинъ адларыны ачыкъ оларакъ бермез. Бунынъ ерине инсанларгъа, ерлерге ве тарихке, замирлернен я да ишарет замирлери вастасынен ишарет эте. Бу усул лаф эткенде ве язгъанда даима къулланылгъан бир усулдыр. Анджакъ бу киби аетлерде Аллах кимни ве къаерни къаст эткени толусынен, анълашылмай биле. Иште, бойле ифаделерге «мубхемат» деп айтыла. Меселя, «Таха» суресининъ 55-джи аетининъ терджимеси шойледир:

«Сизни ондан яраттыкъ, о ерге къайтараджакъмыз ве текрар ондан чыкъараджакъмыз.»

Бу аетте инсанларнынъ яратылгъаны, къайткъаны ве текрар чыкъарыладжагъы ернинъ ады ачыкъ анълатылмагъан, бу ерге «ха» замири иле ишарет этильгендир. Анджакъ мындаки ер юзю (ард) олгъаныны башкъа аетлерден огренмемиз мумкюн. Бу киби зорлукъларны Къуранны озь бутюнлиги ичерисинде эльге аларакъ я да башкъа тарафлардан бильги даиремизни[75] кенишлеткен алда чезьмемиз мумкюн.

75 Даире - круг, окружность, окружение.

Зира «Мумин» суресининъ 67-джи аети инсаннынъ топракътан яратылгъаны, «Рум» суресининъ, 25-джи аети де инсаннынъ текрар ерден тирильтиледжегини бильдирмекте.

Башкъа бир мисальни де «Фатиха» суресинден косьтермек мумкюн. Бу сурениnъ 7-джи аетинде кечкен «озьлерине нимет бергенимиз» ибаресинде там оларакъ кимлер акъкъында сёз юрсетильгени анълашылмай. Анджакъ бу ифаденинъ Къураннынъ бутюнлиги ичинде къулланылгъаны тюшюнильсе, аетте бу адамларнынъ умумий оларакъ «муминлер» олгъаныны айтмакъ мумкюн. Базы аетлер ярдымынен да бу аетке даа толу айдынлатувлар япмакъ мумкюн. Меселя, «Ниса» суресининъ 69-джы аетинде бу адамларнынъ «пейгъамберлер, догъру адамлар, шехитлер ве салих кишилер» олгъаны анълатылмакътадыр.

3.3. Муфессер, насс ве захир

Къуран-ы Керимнинъ ачыкъ ифаделери «муфессер», «насс», «захир» оларакъ сыраланыр. Мында сыралама ачыкъ ве кесен-кес ифаделер, даа аз ачыкъ олгъан ифаделер киби тертипте, япылгъандыр. Буларнен ифаде этильмеге истенильген маналар ачыкъ беян этиле. Ифаделернинъ энъ ачыкъ олгъаны исе «мухкемдир».

1. «Муфессер» олгъан сёзлер исе манасы кучьлю олгъан ифаделердир. Бу ифаделернинъ маналары, башкъа къайдлар тарафындан да кучьлендириле. Меселя, намаз къылмакъны эмир эткен аетлер, ачыкътыр ве бу аетлернинъ ифаде эткен маналары акъкъында ич бир, шубе дуюлмаз. Чюнки булар эм анълашыла, эм де суннет тарафындан айрыджа айдынлатылгъан, намазнынъ не вакъыт ве насыл къылынаджагъы мевзулары бельгиленгендир. Бойледже, намаз къылмакъны эмир эткен аетлер сонъ дереджеде ачыкъ алгъа кельген.

2. «Насс» оларакъ адландырлгъан сёзлер исе ташыгъан маналарыны догъру ве кесен-кес оларакъ ифаде этелер. Бу сёзлернинъ анълашылмасында бир проблема ёкътыр. Къуран-ы Керимден бунъа мисаль оларакъ шу аетни бермек мумкюн:

- **«Эй, иман эткенлер! (Акъылны джойдургъан) ички, къумар, таш путлар, фал окълары бирер шейтан иши, пислик-**

тир; булардан узакъ турунъ ки, къуртулышкъа иришерсинъиз. Шейтан ички ве къумар ёлунен анджакъ аранъызгъа душманлыкъ ве, кин сокъмакъ; сизни Аллахны анъмакътан ве намаздан четлетмек истер. Артыкъ вазгечтинъиз дегильми?» (Маиде, 5/90-91)

3. Захир сёзлер, маналарыны кесен-кес оларакъ ифаде этмезлер. Бу сёзлер бир манагъа васталы оларакъ ишарет этерлер. Меселя, «Маиде» суресининъ 45-джи аети еудийлерни козьде тутаракъ:

«Тевратта оларгъа бойле яздыкъ: Джангъа джан, козьге козь, бурунгъа бурун, къулакъкъа къулакъ, тишке тиш (къаршылыкъ ве джезадыр). Яралар да къасастыр….» Бу ает догърудан еудийлернинъ Тевраттаки, укюмни татбикъ этмегенлерини ифаде этмектедир. Анджакъ ает васталы оларакъ мусульманларны да бельгиленген эмирге уймагъа чагъырмакътадыр.

3.4. Мухкем ве мутешабих

«Мухкем» сёзю «ха-ке-ме» тамырындан пейда олгъандыр. Теджрибелерге таяныларакъ «сагълам, догъру, яхшы ве хатасыз, керек олгъаны киби япылгъан иш ве шей» деген маналарны анълата. Мутешабих исе «ше-бе-хе» тамырындан пейда олгъан ве «эки шейден бирининъ дигерине бенъземеси» деген мананы анъалата. Мухкем ве мутешабих терминлер Къуран-ы Керимде къулланылмакътадыр. Бу мевзуда аман акъылгъа кельген ает, «Ал-и Имран» суресининъ 7- аетидир. Бу аетнинъ тефсири узеринде алимлер чокъ тартыштылар. Бу аетни хатырлайыкъ:

«Санъа Китапны эндирген Одыр. Онынъ (Къур'аннынъ) базы аетлери мухкемдир ки, булар Китапнынъ эсасыдыр. Дигерлери де мутешабихтир. Къальплеринде къыйышлыкъ олгъанлар, фитне[76] чыкъармакъ, ве онъа башкъаджа мана бермек ичюн ондаки мутешабих аетлернинъ пешине тюшерлер. Албуки, Онынъ манасыны ялынъыз Аллах билир. Илимде юксек дереджеге иришкенлер исе: «Онъа инандыкъ; эписи Раббимиз тарафындандыр», дерлер. (Бу инджеликни) анджакъ акъылы дюрюст олгъанлар тюшюнип анъларлар.»

76 Фитне - смута.

Окъуйыкъ - огренейик

Бир термин оларакъ мухкем ве мутешабих, чешит шекиллерде тарифленгендир. Меселя:

4. Мухкем – ачыкъ я да къапавлы олсун, делили ачыкъ хусуслардыр. Мутешабих исе манасыны анълામакъ ичюн узеринде тюшюнмеге керек олгъан мевзулардыр.

5. Мухкем – тек бир манасы олгъан аетлердир. Мутешабих исе бирден чокъ манасы олгъан аетлердир. Мухкем – анълатылувына ихтиядж дуюлмагъан сёзлердир. Мутешабих – анълатылувгъа ихтиядж дуйгъан сёзлердир.

Кечмиште япылгъан бу тарифлар мухкем ве мутешабих мевзусында бизге ип уджларыны бермектедир.

Къуран-ы Керимде энъ ачыкъ ве кучьлю ифаделер мухкем, манасы узеринде бир кесен-десликке иришильмеген ифаделер исе мутешабих ифаделердир. Мухкем ифаде кесенкес оларакъ манасыны ортагъа къояр ве манасынынъ дестекленмесине ихтиядж дуймаз. Дигер ачыкъ ифаделер, бойле дегильдир. Олар, башкъа сёзлернинъ ярдымынен ачыкълыкъ дереджесине юксельгендир. Бунынънен берабер мутешабихнинъ ифаде эткен мана бильги дереджесине юкселемез. Башкъа сёзлернен не къадар ярдымджы олунса олсун, мутешабих ифаделернинъ манасы кесен-кес оларакъ белли олмаз.

Къуран-ы Керимде мухкем ве мутешабих ифаделернинъ мевзулары акъкъында кечкен девирлерде япылгъан базы араштырмалар бизге етип кельгендир. Бу араштырмаларгъа коре мутешабих Къыяметнинъ не заман къопаджагъы ве амеллерге не къадар севап я да гунях бериледжеги киби билинмеси мумкюн олмагъан мевзуларны анълатмакътадыр. Айрыджа, мутешабих – иман иле, Аллахнынъ сыфатлары[77] иле алякъалы аетлердир. Мухкем исе хелял ве харамлар ве амеллернен алякъалы мевзуларны анълатмакътадыр.

Бунъа коре, Къуранда мутешабих ифаделер инсаннынъ бильги аламагъан гъайб алеми акъкъында къулланылгъан-

77 Сыфат - признак, качество.

дыр. Мухкем аетлер исе бильгенимиз, ичинде яшагъанымыз ве дуйгъуларымызнен ис эте биледжегимиз корюнген шейлернен алякъалы бильги берир.

Къайд этинъиз

• Мухкем ифаделернен инсаннынъ корьген, дуйгъу органларынен ис эткен, ольчемге бильген, саймагъа бильген, акъкъында акъыл юрсете бильген мевзулар анълатылгъандыр.

• Мутешабих – анълаткъан варлыкъны догърудан догъру дегиль, башкъа бир шейге бенъзетерек анълатыр.

Мухкем ве мутешабих ичюн япылгъан анълатувлардан нетидже чыкъаракъ, шуларны сёйлемек мумкюн:

• Мухкем аетлерде инсаннынъ бильги саиби ола биледжеги дюньягъа аит шейлер, яшагъаны вакъиалар, заман ве мекян ичинде керчеклешкен вазиетлар анълатылмакътадыр. Мухкем анълатув тарзы, бельгилемекни макъсат эткен сааны олгъаны киби, корюнгени киби анълатмакъны макъсат эткендир. Бу себепнен даа къолай анълашылгъан, бир анълатув ёлудыр. Мухкем ифаделернен инсаннынъ корьген шейлерни элинен тутып ис эткен, ольчемеге бильген, саймагъа бильген, акъкъында фикир, юрсетмеси мумкюн олгъан мевзулар анълатылгъандыр. Мухкемде – анълатылгъан шей догърудан догъру ве ачыкъ анълатылмасы мумкюн. Меселя, илим тили бу мухкем анълатув тарзынынъ къулланылмасы керек олгъан саалардан бирисидир.

• Мутешабих аетлернинъ мевзусы исе инсаннынъ билемейджеги алемдир. Дюньянынъ сонъу, ахырет аятыны ве ниает Аллахнынъ кендисини бильмемиз мумкюн дегиль. Башкъа бир ифаде иле гъайб алеми мевзусында берильген бильгилерде Къуранда мутешабих бир анълатув ёлу изленгендир. Бу себепнен Фахреддин Разий (1149-1210), мутешабихни «Керчеклигини акъылнен не къабул, не де инкяр этип оламагъанымыз; яни билемегенимиз шейдир» дие тариф этмектедир. Мутешабих – анълаткъан варлыкъны догърудан догъру дегиль, башкъа бир шейге бенъзетерек анълатыр. Бунынъ себеби динде инсангъа догърудан анълатыламагъан,

факъат васталы оларакъ анълатылмасы мумкюн олгъан базы мевзуларнынъ олмасыдыр. Меселя, дженнет ве джехеннем бойледир. Мутешабих ифаделер, инсаннынъ бильгени бир мевзудан ёлгъа чыкъаракъ, етишип оламайджакъ бир алем акъкъында сёз сёйлер. Бу инсаннынъ билип, анъламасы мумкюн олгъан бир алем дегильдир. Бу себепнен бу алем, инсангъа анджакъ бильген шейлери васытасынен, анълатылмасы мумкюн. Башкъаджа айткъанда, бу алемдеки варлыкълар инсангъа бильгени варлыкъларгъа бенъзетмелер япыларакъ анълатылмасы мумкюн.

Иште, Къурандаки мутешабих анълатувларда да бу япылмакътадыр. Ахырет, инсангъа, онынъ бильген, яшагъан, теджрибе эткен вакъиаларнынъ ярдымынен анълатылмакътадыр. Дженнет ве джехеннемни анълатувда бу дюньядаки вакъиаларны анълатмакъ ичюн къулланылгъан сёзлер ве терминлер къулланылмакътадыр. Меселя, дженнетте берильген ниметлер бу дюньядакилернинъ бенъзеридир.

«...О дженнетлердеки бир мейвадан озьлерине рызыкъ оларакъ ашатылгъанынен: «Бу – бундан эвель дюньяда бизге берильгенлеринден», дерлер. Бу рызыкълар оларгъа (базы тарафтан дюньядакине) бенъзегени берильгендир...» (Бакъара, 2/25)

Ахыретни инсаннынъ башкъа тюрлю анъламасы мумкюн дегиль. Меселя, Къуранда Аллахнынъ ахыретте укюм бермесини анълаткъан ифаделер бир арагъа кетирильгенинде шойле бир сана ортагъа чыкъа: Аллахнынъ укюм бермеси бир укюмдарнынъ (Мелик) халкъы ичиндеки къабаатлылар акъкъында укюм бермеси шеклинде анълатыла. Адалетли укюмдар тахтына отурыр ве махкеме этильгенлер, мухафыз мелеклер тарафындан онынъ узурына кетирилирлер. О, адалетнен укмюни берир ве джеза алгъанлар джехеннемге алып барылырлар. Къабаат ишлемегенлер исе дженнетке алынырлар.

Айрыджа, Аллахнынъ акъикъатыны инсанларнынъ тили иле анълата бильмек мумкюн дегильдир. Аллахнынъ бизге анълатылмасы ичюн башкъа бир васта да олмагъаны ичюн, бу анджакъ, инсанларнынъ къуллангъан тильнинъ имкянларынен олмасы мумкюн. Иште, Къуран да бу тильнинъ имкян-

ларыны къулланаракъ мытлакъ къудрет саиби Аллахны бизге мутешабих ифаделер иле анълаткъандыр. Меселя, Къуранда Аллахнынъ элинден ве юзюнден сёз эткен аетлер булунмакътадыр.

«(Эй, Мухаммед) Санъа биат эткенлер, анджакъ Аллахкъа биат эткен олурлар. Аллахнынъ эли оларнынъ эллерининъ узериндедир...» (Фетих, 48/10)

Бу мевзу кечмиште бир чокъ тартышмагъа ёл ачты. Эль – инсангъа аит бир органдыр. Анджакъ, Аллахнынъ япкъанларынынъ ве къудретининъ бизге анълатылмасы бу шекильде бир бенъзетюв иле мумкюндир.

Къуранда Аллахнынъ корюви акъкъында сёз юрсетильмектедир. (Шуара, 26/217-220) Онынъ корюви, инсаннынъ корювинден ёлгъа чыкъыларакъ, онъа бенъзетилерек анълатылмакътадыр. О, инсанлар киби корьмей ве бизим онынъ насыл корьгенини бильмемиз де мумкюн дегильдир. Анджакъ, онынъ корьмесини, бизим корьмемизге бенъзетерек анълатмакътан ве анъламакътан башкъа бир ёлумыз ёкътыр.

4. Вуджух ве Незаир (Эш сесли ве эш маналы сёзлер)

Эр тильде олгъаны киби Къураннынъ къуллангъан арапчада да айны шекильде сёйленген ве язылгъан факъат фаркълы мананы анълаткъан сёзлер булунмакътадыр. Меселя, къырымтатар, тилинде «баш» сёзю адамнынъ башы манасыны анълаткъаны киби, озеннинъ башы – башлангъан ери, гемининъ башы – гемининъ уджу, джумленинъ баш азасы – эсас азасы киби маналарны да анълата. Буларгъа Къуран илимлеринде Вуджух я да эш сесли сёзлер деймиз. Къуран-ы Керимде;

• Китап сёзю, Къураннен берабер «вахий», «Теврат», «Инджиль», «амеллер язылгъан дефтер» киби маналарны анълата.

• «Ает» сёзю де «ишарет», «муджизе» ве «Къураннынъ джумлелери» деген маналарны анълата.

• «Дин» сёзю - «итаат ве къуллукъ», «инам системасы», «къанун», «къаиде ве джеза» деген маналарыны анълата.

• «Эджель» сёзю де «борджнынъ вадеси», «омюр мудде-

ти», «ахырет ичюн бельгиленген заман» киби чешит маналарны анълата.

Айны манагъа кельгени алда фаркълы сёзлернен ифаде этильген сёзлер де булунмакътадыр. Буларгъа исе незаир я да эш маналы сёзлер деймиз. Меселя, тилимизде, «ольмек», «вефат этмек», «рахметли олмакъ», «эляк олмакъ», «кечинмек» киби сёзлер, айны мананы анълаталар.

Къуран-ы Керимде де бу тюрдеки сёзлер булунмакътадыр.

• Меселя, «арш» ве «курси» сёзлери бирликте тахт манасыны анълата.

• Кене Къуран-ы Керимде «нар», «хутаме» ве «хавие» сёзлери «джехеннем» манасыны анълата.

• «Дженнет» ве «фирдевс» айны манададыр.

• «Шейтан», «иблис» сёзлери де эш маналыдыр.

5. Гъарибуль-Къуран (Къуранда ябанджы сёзлер)

Къуранда арапча олмагъан сёзлер де къулланылгъандыр. Бу табиий бир вазиеттир. Бугунь къырымтатар тилинде аслы къырымтатар олмагъан бир чокъ сёзлерни къулланамыз. Кечмиште ве кунюмизде багълы олгъанымыз медениетлернинъ тесири иле башкъа медениетлернинъ сёзлери тилимизге киргендир. Меселя, Ислям дини саесинде бир чокъ арапча сёзлер тилимизге кирди. Анджакъ биз буларны арапча сёзлер оларакъ дегиль, къырымтатарджа сёзлер оларакъ тилимизде къулланамыз. Иште, Къуран-ы Керимде де арапларнынъ тарихы боюнджа багълы олгъан медениетлерге аит сёзлер къулланылгъандыр. Чюнки араплар буларны, Къуран энгени девирде къуллана эдилер. Бу юзьден ябанджы асыллы олса да булар арапчалашкъан сёзлер алына кельгендирлер. Меселя, Къуранда къулланылгъан «йемм» сёзю къыптийдже «денъиз», «тур» сёзю сурянийдже «дагъ» маналарыны анълата. Анджакъ бу, Къураннынъ арапча олмакъ хусусиетини ёкъ этмей. Чюнки бу сёзлер о девирнинъ араплары тарафындан къулланыла ве анълашыла эди.

Эль-эраик (тахтлар), Кехф 18/31.	Хабешче
Эсбат (къабилелер) Бакъара 2/236.	Ибранийдже
Эсфар (китаплар) Джума 62/5.	Сурянийдже я да Набатча
Экваб (тестилер) Бакъара, 2/286; Ал-и Имран, 3/81.	Набатча
Ракъим (левха-китап) Кехф, 18/9.	Румджа
Фум (сарымсакъ) Бакъара , 2/61.	Ибранийдже
Каратис (кягъытлар)Энам, 6/7-91.	Румджа
Касвера (арслан) Муддессир, 74/51.	Хабешче

Бильгимизни сынап бакъайыкъ

2. Къураннынъ арапча энмесининъ себеби недир? Язынъыз.

3. Акъикъат ве меджаз недир? Бирер мисальнен анълатынъыз.

4. Хафи, мушкиль ве муджмель тюшюнджелерни бирер мисальнен анълатынъыз.

5. Мубхемат акъкъында бильги беринъиз.

6. Муфессер, насс ве захир не демектир? Мисаллернен анълатынъыз.

7. Мухкем анълатув шекли недир? Къайсы мевзуларны анълатмакъ ичюн къулланыла? Язынъыз.

8. Мутешабих анълатув не демектир? Насыл мевзуларны анълатмакъ ичюн
къулланыла? Мисаллернен анълатынъыз.

9. Вуджух (айны сесли) сёзлер насыл сёзлер? Мисаллер вастасынен анълатынъыз.

10. Незаир (айны маналы) сёзлер насыл сёзлер? Мисаллер вастасынен анълатынъыз.

Къурандаки арапча олмагъан сёзлер акъкъында малюмат беринъиз.

БОЛЮК VIII

КЪУРАН-Ы КЕРИМНИНЪ АНЪЛАТУВ БАКЪЫМЫНДАН ХУСУСИЕТЛЕРИ

Дерсимизге азырланайыкъ

Дерсимизге башламадан эвель:

1. Масал, икяе, шиир киби бедиий тюрлернинъ хусусиетлернини огренинъиз ве олар арасындаки фаркъларны бельгиленъиз.

2. Хатиплернинъ динълейиджилерге тесир этмек ичюн къуллангъан анълатув усулларыны тапмагъа тырышынъыз ве олар узеринде тюшюнинъиз.

Бир медениетнинъ энъ муим ташыйыджысы тиль олгъанындан, эр анги бир медениетни огренювнинъ ёлу, оны ташыгъан тильни огренмектен башлана. Демек ки, Къураннынъ къуллангъан тилини бильмек, о хитап эткен инсанларнынъ, медениетини ве Къураннынъ дюньябакъышыны[78] бильмек демектир.

Къуран Хиджазда къулланылгъан арапча иле вахий этильди. Бу юзьден, анда, о девирде араплар тарафындан инкишаф эттирильген базы тиль санатларыны да къулланды. Къуранны догъру анъламакъ ичюн онынъ къуллангъан арапчанынъ хусусиетлерини бильмек керек. Бойледже, Къураннынъ анълатув бакъымындан ташыгъан озюне хас хусусиетлерини анджакъ бу шекильде догъру оларакъ огренмек мумкюн.

Къуран-ы Керим арапча олгъаныны ифаде этмекнен, эвеля бир инсан тилинде эндирильгенини бельгилей. Бу себептен Къуранда къулланылгъан тиль де инсанлар арасында къулланылгъан бир тильнинъ бутюн хусусиетлерини ташымакътадыр. Къуран арапча бир китап оларакъ эндирильди ве бойледже, окъуйыджыларына анълайышлы къылынды (Юсуф, 12/2).

Къураннынъ арапча эндирилювининъ экинджи манасы исе онынъ хаберини еткизмек ичюн, VII-джи юз йылдаки Хиджаз арап медениетининъ тиль адетини, анълатув хусусиетлерини, сёз, тюшюндже ве дигер медений махсулларны[79]

78 Дюньябакъышы - мировоззрение.
79 Махсул - продукт.

бир мальземе оларакъ къулланмасыдыр. Къуран, араплар арасындан кельген ве оларнынъ тилини, медениетини бильген бир пейгъамберге ёлланылды. Бу юзьден Пейгъамберимиз де тыпкъы дигер пейгъамберлер киби, медениетини, дюньябакъышыны бильген ве ичинден чыкъкъан бир джемааткъа сакъындырыджы оларакъ ёлланылды.

1. Къуран ве арап тили

Къураннынъ арап тилинде ёлланылгъан бир китап олмасы, онынъ къуллангъан сёзлерининъ ялынъыз арапча олмасы деген мананы анъламай. Тиль – бутюни иле дюньябакъышнынъ, дегерлернинъ, медениетнинъ, тюшюндже шеклининъ, тарихтен кельген бир чокъ теджрибенинъ еткизильмесинде къулланылгъан бир вастадыр. Бу бильгилернинъ огренильмеси де тиль иле олмакътадыр.

Къуран энген девриниНъ тили узеринде япыладжакъ бир араштырма, бизни бу медениетке аит чешит маналарнынъ, къабулларнынъ ве дюньябакъышнынъ асылларына алып бараджакътыр. Меселя, арап путперестлиги акъкъында бильги алмакъ ичюн, Ислямдан эвельки арапчанынъ путперестлик акъкъындаки «эзлам», «эснам», «алихе», «шефаат» киби тюшюнджелер араштырылмалыдыр. Бойле бир чалышма иле Къураннынъ о девирдеки янълыш дин анълайышына насыл къаршы тургъаныны даа яхшы анълатмамыз мумкюн ола. Кене о девирде араплар арасында яшатылгъан къабиле джемааты шеклининъ араштырылмасы, бу мевзудаки сёзлерден ёлгъа чыкъыларакъ япылмасы мумкюн. Бунынъ ичюн «къабиле», «сыбт», «хылф» киби сёзлернинъ маналары огренильмелидир. Ислямдан эвельки арап джемаатыны бильмек Къураннынъ насыл бир джемааткъа хитап эткенини бильмек манасыны анълата. Бу бильгилер исе меселя, Къураннынъ мирас мевзусындаки аетлери акъкъында догъру анълатувлар кетирмемизге ярдымджы ола билир.

Къуранны анъламакъ ичюн арап тилинден ве о заманки арап медениетини бизге анълаткъан менбалардан файдаланмакъ лязим. Демек ки, тиль акъкъынадаки араштырмамызны, Къуран энген девирден эвельки девирни огренмнектен

башламалымыз. Классик тефсирлер бу макъсатнен догъру бир шекильде джахилие шиирини бир менба оларакъ къабул этти. Бойледже, арап джемиетининъ къуллангъан сёзлерининъ, ибарелерининъ догъру маналарыны анъламакъ мумкюн олур. Къуран-ы Керим эр анги бир мевзуны уйгъун бир анълатув ёлу сечерек анълатты. Къураннынъ макъсады бир динни ортагъа къоймакътыр. Аллах – бу китабнынъ энъ темель мевзусыдыр. Айрыджа, Къуран ахыреттен, бу дюньядан ве Аллахнынъ эмирлеринден сёз этмектедир. Бу мевзуларнынъ эр бири озюне уйгъун бир анълатув тарзы талап эте. Бу себепнен Къуран масаллар, къыссалар, орьнеклемелер, къулланды. Къуран о заман арапларнынъ къуллангъан базы бедиий санатларыны да къулланды.

Араштырайыкъ- огренейик

Къуранны анълатыркен арапча лугъатларнынъ къуланувында дикъкъатлы олмамыз керек. Чюнки лугъатлар язылгъан девринининъ медений излерини ташымасы мумкюн. Билингени киби тиллер джанлы организмлерге бенъзерлер, джемиетлер ве медениетлернен бирликте денъишикликке огърарлар. Бу юзьден лугъатны азырлагъан инсанлар да сёзлернинъ Къураннынъ энген девриндеки маналарыны дегиль де, озь девирлеринде къазангъан маналарыны анълаталар. Демек ки, бу мевзуда мумкюн олгъаны къадар дикъкъатлы олмакъ ве Къураннынъ энген девирге якъын менбалар къулланмакъ керек. Хусусан медениет тарихымызда къулланылгъан «икмет», «фасыкъ», «миллет», «акъыл» киби сёзлерни бу мана денъишиклигине орьнек оларакъ косьтермек мумкюн. Булар девир кечтикче фыкъых, фельсефе, тасаввуф ве келям киби илимлерде янъыдан, фаркълы маналар юкленерек тарифлендилер.

Меселя, Къуран хусусан Мекке девриндеки еминлерни чокъ къулланды. Бойледже, арапларгъа даа тесирли бир шекильде хитап этти. Айрыджа, Къуран кетирген диний инамларынынъ аяткъа акис этмесини сакълайджакъ эмирлер ве ясакълар ичюн де белли бир усул къулланды. Иште, Къуран юкъарыдаки макъсатларына уйгъун бир тиль къулланаракъ бу мевзуларны анълатмакътадыр. Къурандаки къыссалар,

масаллар ве иляхрелер эп бу макъсаткъа коре къулланылды. Къыссалардан ве масаллардан дерслер чыкъарылмасы истениле; догъру ве янълыш арекетлер бу ерде анълатыла. Затен, арекет ве ахлякъ иле алякъалы мевзуларны бу шекильде анълатмакъ, даа уйгъундыр.

Къуран, илим китапларында къулланылгъан шекильде бир анълатув тарзы къулланмады. Бир илим язысы белли бир табиат вакъиасыны, джемиет вакъиасыны, белли бир ильмий назариени (теорияны) темель аларакъ, оны тефсилятынен араштыра ве анълатмагъа чалыша. Илим иле алякъалы языларда масал ве меджаз киби ифаде тарзлары къулланылмаз. Олар догърудан догъругъа бир вакъианы ачыкъламагъа чалышалар. Къуран табиий ве ичтимаий вакъиаларгъа да ишарет этмектедир. Анджакъ, Къуранда булар окъуйыджыны вахийнинъ макъсадына еткизмек ичюн къулланылмакътадыр. Булар, Аллахнынъ табиаттаки ве инсанлар арасындаки аетлеридир. Къуран окъуйыджыны макъсадына алып бармакъ ичюн, керек олгъан бутюн бедиий санатларны эшсиз услюби ичерисинде къулланмакътадыр.

1.1. Къуран-ы Керимнинъ тиль бакъымындан устюнлиги

Къуран-ы Керим, Пейгъамберимизнинъ кетирген бир муджизесидир. Къуран-ы Керим сонъ дередже устюн бир услюп къуллангъандыр. Къураннынъ бу хусусиети Къуран илимлери ичерисинде «Къураннынъ иджазы» мевзусы алтында эльге алынды. «Иджаз» сёзю, бир кишини аджиз быракъмакъ деген мананы анълата. Къуран да кучьлю, зенгин ве шашыртыджы гузелликтеки услюби иле динълейиджилери олгъан арапларны аджиз быракъты. Къуран-ы Керим бу мевзуда арапларны ярышкъа чагъырды ве олардан Къуран сёзлерине бенъзеген сёз сёйлемелерини, онынъ киби бир китап кетирмелерини истеди.

«Ант олсун, бу Къур'ангъа бир бенъзегенни ортагъа къоймакъ узьре, инсанлар ве джинлер бир ерге кельселер, бир-бирилерине дестек олсалар да, онъа бенъзегенни кетирамазлар.» (Исра, 17/88)

Даа сонъра Къуран, мушрик араплардан сурелерине бенъзеген он суре кетирмелерини (Худ, 11/13), энъ сонъунда

да тек бир суре кетирмелерини истеген эди (Бакъара , 2/23-24). Анджакъ бу ярыш мейданына давет этювининъ ич бирине мушрик араплар къаршылыкъ берип оламадылар.

Окъуйыкъ - огренейик

Хазрети Мусанынъ муджизеси сиирбазларгъа, Хазрети Исанынъ муджизеси докторларгъа къаршы бир делиль олгъаны киби, Хазрети Пейгъамбернинъ муджизеси де арапларгъа къаршы бир делильдир. Аллах, пейгъамбер ёллайджакъ вакъыт, о девирде энъ чокъ билинген шейни пейгъамберлерине муджизе оларакъ берди. Акъикъатен Хазрети Муса заманында сиир, Хазрети Иса заманында тыб, Хазрети Мухаммед заманында исе тильни гузель къулланув энъ юксек дереджеде эди (Зеркеши. «Бурхан фи Улумиль-Къуран». 11, 58).

Къуран-ы Керим энген девирде, араплар тиллерини чокъ гузель къулланмагъа биле эдилер.

Бедиий санатлар инкишаф эткен эди. Олар хусусан шиир мевзусында озьлерини чокъ илери бир севиеде коре эдилер. Анджакъ Къуран-ы Керимнинъ къуллангъан бедиий услюби къаршысында, оларнынъ эдебиятлары ашагъы бир севиеде къалды. Риваетлерге коре мешхур[80] арап шаири Лебид, «Бакъара», ве «Ал-и Имран» суреллерини эшиткен сонъра шиир сёйлемекни ташлады. Будан да анълаша ки, Къураннынъ арап тилини къулланувы къаршысында оны дуйгъан о куньки араплар, онынъ гузеллигини ве бедиийлик бакъымдан устюнлигини къабул этмектен башкъа бир шей япамадылар. Къуран-ы Керим, арапларнынъ Къураннынъ кучьлю услюби къаршысындаки чаресизлигини шойле анълата:

«Инкяр эткенлер: «Бу Къур’анны динълеменъ, окъулгъанда гурюльти япынъ. Белки, бастырырсынъыз», дедилер.» (Фуссилет, 41/26)

80 Мешхур - известный, знаменитый.

1.2. Къуранда хитаплар

Къуран-ы Керимнинъ озюне хас услюп хусусиетлеринден бириси де онда булунгъан хитаплардыр. Къураннынъ динълейиджилери башта Хазрети Пейгъамбер ве онынъ джемааты эди. Къуран анда олмагъан бир джемааткъа сесленмегендир. Меселя, индийлер озь джемаатында еудий мезхеплеринден ферисий ве садукийлерден сёз этмекте ве буларгъа хитап этмектедир. Чюнки Хазрети Иса кельген девирде бу джемаат булунмакъта эди. Къуран энген джемиетте, де мушриклер, мунафыкълар, эхл-и китап киби джемаатлар ве муминлер булунмакъта эди. Бу себептен Къуран-ы Керим бу джемаатларгъа сесленгендир. Къуран Ислям медениетинде даа сонъра ортагъа чыкъкъан шиилерден я да мутезилилерден сёз юрсетмей. Къуран-ы Керимде Пейгъамберимизге хас хитаплар булунмакъта:

«Эй, Пейгъамбер! Раббинъден санъа эндирильгенни теблигъ эт. Эгер буны япмасанъ, Онынъ эльчилигини япмагъан олурсынъ. Аллах сени инсанлардан къорчалар...» (Маиде, 5/67)

Къуранда муминлер, кяфирлер ве эхл-и китап киби джемааткъа да хитап эте.

«Эй, иман эткенлер! Озьлерине китап берильгенлерден эр анги бир топуна уйсанъыз, иманынъыздан сонъ, сизни дёндюрип, кяфир япарлар.» (Ал-и Имран, 3/100)

Бу ает Мединеде энди ве анда фитне чыкъаргъан бир еудий джемаатына ишарет этмектедир. Бу себепнен ает «Эй, иман эткенлер» хитабы иле башта, Мединедеки мусульманларны козьде тутмакътадыр. Къуранда энъ умумий манада инсанларгъа да хитап этильмекте. Анджакъ бу хитаплар да эвеля аетнинъ козьде туткъан ве озьлерине догърудан лаф эткен инсанларны ичине алмакъта.

«Де ки: «Эй, инсанлар! Меним динимден шубеленсенъиз, билинъ ки, мен Аллахны быракъып да, сизинъ табынгъанларынъызгъа табынмам, факъат джанынъызны аладжакъ Аллахкъа къуллукъ этерим. Манъа му’минлерден олувым эмир олунды.» (Юнус, 10/104)

Бу ает «Эй, инсанлар» дие хитап этеркен, инсанларнынъ

эпсини дегиль, аслында анда булунгъанларнынъ базыларындан сёз эте. Аетте кечкен инсанлар Хазрети Мухаммеднинъ даветине къаршы чыкъкъан мушриклердир. Ает санки «Эй, мушрик эалиси!» дей. Бу ает мухтемелен Меккедеки мушриклерге хитабен эндирильди.

2.1.1. Къуранда еминлер

Къуран-ы Керимнинъ озюне хас услюп хусусиетлеринден бири де онда булунгъан еминлердир. Араплар бу бедиий санатны, Къурандан эвель де биле эдилер. Еминлер – араплар тарафындан, сёйленген сёзнинъ я да шиирнинъ кучьюни арттырмакъ, динълейиджининъ дикъкъатыны сёйленген сёзге чекмек ичюн къулланыла эди. Къуран-ы Керим, арапларнынъ къуллангъан ве ябанджы олмагъанлары бу санатны озь эмирлерини бильдирмек ичюн къулланды. Бунъа коре Къуран, эмиет берген мевзуларыны анълаткъанда емин санатындан файдаланды. Еминлер буюк ве муим къабул этильген шейлер узерине япылгъандыр. Къуран Аллахнынъ адына, пейгъамберлерге, пейгъамберлер ёлланылгъан джогърафий ерлерге, мелеклерге, кяинаткъа, кунеш, ай, кок юзю киби табиаттаки варлыкъларгъа емин этмектедир. Гедже, куньдюз, къушлукъ вакъты киби табиат вакъиалары узерине де еминлер япылгъандыр. «Шемс» сересининъ ильк аетлери, Къурандаки еминлерге бериледжек энъ гузель мисаллердендир:

Араштырайыкъ - огренейик

Ашагъыдаки аетлернинъ узерине емин эткен варлыкъларны сыраланъыз: Тарыкъ 86/1-17; Феджр 89/1-6; Белед 90/1-4.

«Кунешке ве къушлукъ вакътындаки айдынлыгъына, кунешни такъип эткенде айгъа, оны ашкяр эткен куньдюзге, оны ортькенде геджеге, кок юзюне ве оны бина эткенде, ерге ве оны япып тёшегенге, нефиске ве онъа бир такъым къабилиетлер берип, яхшылыкъ ве яманлыкъларны ильхам эткенге емин этерим ки, нефсини яманлыкълардан арындыргъан, къуртулышкъа иришкен, оны яманлыкъларгъа комьген де, зиян этткендир...» (Шемс, 91/1-10).

Къуран-ы Керимде емин мевзусындаки аетлернинъ чокъусы Мекке девринде энди. Чюнки бу девирде мушриклерге кучьлю бир бедиий услюп иле сесленерек, оларны тесирлендирмек керек эди.

2.1.2. Мукъаттаа арифлери

Кене Къуран-ы Керимнинъ озюне хас услюп хусусиетлеринден бириси де суре башларында булунгъан арифлердир. Буларгъа «мукъаттаа арифлери» дениле. Булар бутюн сурелерде булунмазлар. Мукъаттаа арифлери Къураннынъ ялынъыз 29 суресининъ башында ер алгъандыр. «Бакъара», ве «Ал-и Имран» сурелерининъ тышында бу арифлернен башлагъан бутюн сурелер Меккийдир. Ялынъыз бу арифлер белли бир мана ташымай. Булар элиф, лям, мим, нун, къаф, сад, ха киби арифлердир.

Къуран-ы Керимге хас къулланувлардан бириси олгъан бу арифлернинъ, сурелернинъ башына къоюлмасынынъ себеби ве не мана анълаткъаны мевзусында бир чокъ нокъта-и назар бильдирильгендир. Булар арасында энъ кучьлю фикирлерден бирисине коре, бу арифлер динълейиджининъ дикъкъатыны аетлерге чекмек ичюн къулланылгъандыр. Бойледже, даа сонъра кельген аетлернинъ, динлегенлерге даа чокъ тесири олды.

2. Къуран-ы Керимнинъ Аллах меркезли анълатув услюби

Къураннынъ анълатув хусусиетлеринден бириси де онынъ анълатувларынынъ меркезине Аллахны ерлештирмесидир. Бутюн вакъиалар юдже яратыджы, мытлакъ къудретке саип Аллахнынъ изни иле олмакъта, атта дюньяда олгъан эр ишни Аллахнынъ кендиси керчеклештирмектедир. Аллах тарихнынъ ичине кирген оны озю ёлламакътадыр. Инсаннынъ керчеклештиргенини бильгенимиз базы вакъиалар да Къуранда Аллахнынъ иши оларакъ анълатылмакътадыр. Бунъа гузель бир мисаль оларакъ Бедир дженкинде мусульманларнынъ мушриклерни енъмесини Аллахнынъ япкъан бир иш оларакъ анълатылмасыны бермек мумкюн.

Къуранда бутюн тюшюнджелер Аллах тюшюнджеси этрафында ер алыр.

«(Дженкте) оларны сиз ольдюрмединъиз, факъат Аллах ольдюрди оларны; аткъан вакътынъда да сен атмадынъ, факъат Аллах атты. Ве буны, му'минлерни гузель бир имтиан иле сынамакъ ичюн япты. Шубесиз, Аллах эшитиджидир, билиджидир.» (Энфаль, 8/17)

2.1. Къыссалар

Къысса – Къуран энген девирде араплар къуллангъан бедиий бир тюр сайыла эди. Къыссаларнынъ эксериети о джемиетте де анълатыла эди. Анджакъ Къуран буларны озь услюби ве макъсатлары черчивесинде янъыдан анълатты. Эвельки къавимлернинъ ве пейгъамберлернинъ къыссаларыны анълатмакъ, Къураннынъ хаберлерни теблигъ этеркен энъ чокъ къуллангъан усулларындан бирисидир.

Къураннынъ къысса анълатув ёлунен бир чокъ макъсатны керчеклештиргенини коремиз. Къыссаларнен Аллахнынъ бирлиги, ахыретке иман киби инам эсаслары анълатылды. Бу шекильде Къураннынъ динълейиджилерини инанмагъа тешвикъ этти. Къуран яхшы арекетлерден мисаллер беререк, инсанларны бойле арекет этмеге авеслендирди.

Ярамайлыкъларнынъ сонъу насыл олгъаныны къыссаларнен косьтеререк, ярамай арекетлерден узакъ турмаларыны истеди. Къуран, бойледже мусульманларны тербиеледи. Ятратылышнен алякъалы Адем къыссасы, Хазрети Муса ве Фыравун къыссалары, эвельки пейгъамберлер ве умметлерининъ багъларыны анълаткъан къыссаларнен, окъуйыджынынъ бир шуур къазанмасы ве бутюн булардан озю ичюн дерс, ибрет алмаларыны истеди.

Араштырайыкъ - огренейик

Ашагъыдаки аетлердеки къыссаларнынъ эсас фикирлерини тапынъыз. Локъман къыссасы: Локъман 31/12- 19, Зулькъарнейн къыссасы: Кехф 18/83-98, Юнус къыссасы: Саффат 37/139- 148; Энбия 21/87-88.

«Догърусы бунда ибрет бардыр; ама чокъу инанмамакъ-

тадыр.» (Шуара, 26/121)

«Сенден эвель ве шеэрлер халкъындан озьлерине вахий эттигимиз эркеклерден башкъасыны пейгъамбер ёлламадыкъ. (Кяфирлер) ер юзюнде ич кезмедилерми ки, озьлеринден эвелькилернинъ сонъу насыл олгъаныны корьсюнлер! Сакъынгъанлар ичюн ахырет юрту, эльбетте даа яхшыдыр. Аля акъылынъызны ишлетмейсизми?» (Юсуф, 12/109; Айр. бкъ. Ал-и Имран, 3/137; Энам, 6/11; Нахл, 16/36; Хадж, 22/46)

Къыссалар, Меккеде теблигънинъ къыйын вакъытларында Пейгъамберимизге ве мусульманларгъа ярдым этюવни сакълады. Эвельки пейгъамберлернинъ даветлери сырасында корьген къыйынлыкълар, бу къыйынлыкълар сонъунда ортагъа чыкъкъан вакъиалар, къысса ёлунен анълатылды. Бу шекильде Къуран тарафындан мусульманларгъа ахлякъ огретильди.

Къуран къыссаларда тарихий вакъиаларны озь нокъта-и назары джеэтинден анълатты. Къыссаларда ерине коре заман къыскъартыла, макъсадына коре тафсилятлар сечиле ве бельгилене. Буны Къурандаки бир чокъ къыссада корьмек мумкюн. Меселя; Салих Пейгъамбер ве къавми Семуд арасындаки мунасебет бунъа мисаль оларакъ косьтермек мумкюн. Хазрети Салихнинъ Аллахкъа итаат этмелери керек олгъанына даир къавмине япкъан давети, къавмининъ илери кельген инкярджылары себебинден бу даветни къабул этмейип, Аллахкъа исьян этмелери ве бунынъ узерине оларнынъ эляк этильмелери бир къач аетке сыгъдырылгъандыр:

«Семуд къавми адден ашкъаны себебинден (Аллахнынъ эльчисини) ред этти. Оларнынъ энъ бедбахты (девени соймакъ ичюн) атылгъанда, Аллахнынъ Ресули оларгъа: Аллахнынъ девесине ве онынъ сув хакъкъына токъунманъ, деди. Ама, олар оны ред эттилер ве девени сойдылар. Бунынъ устюне, Рабблери, гуняхлары себебинен, оларгъа буюк бир фелякет ёллады да, эписини эляк этти. Бу ишнинъ акъибетинден Аллах къоркъмаз…» (Шемс, 91/11-15)

Араштырайыкъ - огренейик

Ашагъыдаки аетлерде берильген эфсане Къураннынъ изаатлы манасындан, тапынъыз ве бу эфсанелернинъ эсас фикирлерине уйгъун мевзу тапынъыз:

Локъман 31/27 :

Кехф 18/45 :

Бакъара, 2/261:

2.2. Меселлер

Къуранда сыкъ къулланылгъан анълатув ёлларындан бири де меселлердир. Бу бедиий шекильнен Къуран окъуйыджыгъа меракълы олгъан бир мевзуны къулланаракъ, онъа бермек истегени хаберни еткизе. Бу ёлнен окъуйыджыны тесирлендирмек даа къолайдыр. Къыссаларда олгъаны киби меселлерде де Къуран джанлы мисаллернен макъсатларыны динълейиджисине еткизе. Меселлер ёлунен Къуран-ы Керим, бир чокъ мевзуны акъылда къаладжакъ бир шекильде анълата.

«Дюнья аятынынъ вазиети, коктен эндирген бир сувумыз кибидир ки, инсанларнынъ ве айванларнынъ ашайджакъларындан олгъан ер юзю экинлери о сув саесинде гурьлеп, далланып осерлер. Ниает, ер юзю зийнетини такъынып, (чешит ренкли) сюсленген ве саиплери де онынъ узеринде къудрет саиби олгъанларыны зан эткен[81] бир сырада, бир гедже я да куньдюз онъа эмиримиз (афатымыз) келир де, оны санки дюнь еринде ёкъ киби, тамырындан къопарыларакъ чалынгъан бир алгъа кетириримиз. Иште, тюшюнген бир къавим ичюн аетлеримизни бойле айры-айры беян этмектемиз.» (Юнус, 10/24)

81 Зан этмек - предполагать.

Окъуйыкъ - огренейик

«Кормединъми, Аллах насыл бир мисаль кетирди: (Гузель бир сёз) тамыры къавий, даллары кокте олгъан гузель бир терек кибидир. О терек, Раббининъ изнинен, эр заман мейвасыны берир. Огют алсынлар дие, Аллах инсанларгъа мисаллер кетирир. Фена бир сёзнинъ мисали – кевдеси ерден къопарылгъан, о себептен тик турмакъ имкяны олмагъан фена бир терекке бенъзер.» (14/24-26).

Мында дюнья ниметлерининъ кечиджилиги ве бир анда инсаннынъ элинден кете биледжеги анълатылмакътадыр. Къуран бу анълаткъанларынен ахырет аятыны огге чыкъармакътадыр. Бу себепнен аман сонъки аетлер буны ачыкъайдын бельгилемектелер. Бу месельнен Къураннынъ темель бир мевзусы даа дикъкъат чекиджи ве тесирлендириджи бир шекильде анълатылмакътадыр.

Меселлер айрыджа Къуран-ы Керимнинъ бедиий гузеллигини ачыкъ бир шекильде исбатламакъта.

Кечкен мевзуларны текрарлав

1. Къуранны анъламакъ иле, онынъ къуллангъан арапчаны бильмек арасында насыл бир багъ бар?

2. Иджаз не демектир?

3. Къуран-ы Керимнинъ хитаб услюби акъкъында бильги беринъиз.

4. Къурандаки еминлернинъ къулланылув себеплери акъкъында бильги беринъиз.

5. Мукъаттаа арифлери не демектир?

6. Къураннынъ Аллах меркезли анълатув услюби не демектир?

7. Къуранда къыссаларнынъ анълатылув себебини анълатынъыз.

8. Къуранда къулланылгъан меселлерден эки дане нумюне язынъыз.

IX БОЛЮК

ТАРИХ ДЕВАМЫНДА ТЕФСИР ВЕ ТЕФСИР МЕЙИЛЛЕРИ[82]

Дерсимизге азырланайыкъ

Дерсимизге чалышмагъа башламадан эвель:

1. Хадис дерсинъизден огренгенлеринъизни хатырлап Пейгъамберимизнинъ Къуранны тефсир этюви узеринде тюшюнинъиз.

2. Исраилият оларакъ дегерлендирильген риваетлерге орьнеклер тапаракъ булар акъкъында сыныфынъызда субет кечиринъиз.

3. Ислям тюшюндже тарихында ортагъа чыкъкъан чешит илимлерни хатырланъыз.

82 Мейиль - склонность. Мейиль этмек - склоняться к чему-либо.

Тефсир, Пейгъамберимизнен башлады. Даа сонъра эр девирде мусульманлар Къураннынъ тефсирлерини яптылар. Пейгъамберимизнинъ ве аркъадашларынынъ тефсирдеки ери, эр вакъыт энъ огде олды. Чюнки олар Къуран эндирильген девирде, яшагъан адамлар эди. Даа сонъки мусульманлар ильк несиллерден кельген изаатларнен берабер озь бильгилеринен де Къуранны тефсир эттилер. Тарих девамында Ислям медениетинде ортагъа чыкъкъан фаркълы тюшюндже саиплерининъ аман эписи де Къуранны озь мейиллерине коре тефсир эттилер. Фаркълы фыкъых мезхеплернинъ алимлери де Къуранны озь нокъта-и назарлары чизгисинде тефсир эттилер. Бу болюкте башта Пейгъамберимизнинъ Къуранны тефсир этмесинден башлайджакъмыз ве сонъраки несиллерде ортагъа чыкъкъан тефсир мейиллерини огренеджекмиз.

1. Ильк девир тефсири

Тефсирнинъ башында Къураннынъ ильк муфессири Пейгъамберимиз булунмакътадыр. Пейгъамберимизнен бирликте онынъ асхабы, Къураннынъ тефсиринде муим бир ерге саиптир. Чюнки олар, Къураннынъ эндирилювининъ эр аныны яшагъан инсанлар эди. Бу себептен Къураннынъ энюв шартлары ве Къураннынъ маналары иле алякъалы бильгилеримизни оларгъа таяндырамыз. Ислям тюшюндже тарихы ичинде язылгъан бутюн тефсирлерде оларнынъ япкъан изаатларыны менба оларакъ къабул эттилер ве оларны къулландылар.

1.1. Пейгъамберимизнинъ Къуранны тефсир этюви

Къураннынъ тефсири, онынъ ильк динълейиджиси олгъан Хазрети Мухаммед иле башлады. Ресулюллах озюне кельген аетлерни джемаатына еткизмекнен къалмады. Айны заманда оларны изаатлады ве тефсир этти. Бойледже, ильк тефсирни о башлады. Бу девирде япылгъан тефсирде ильк мусульманларнынъ да муим бир ери булунмакътадыр. Чюнки Ресулюллах аетлер акъкъында япкъан изаатларны ильк мусульманлар ичюн япты. Меселя, Бакъара , 2 /238-джи аетте кечкен «Салатуль-вуста» ибаресини асхаб там оларакъ анъламады ве Пейгъамберимизден сорады. Пейгъамберимиз де бу ибарени «экинди намазы» оларакъ анълатты. Кене Энфал, 8/60да кечкен «къувве» сёзюни Ресулюллах «ремй» яни «атмакъ», «фырлатмакъ» деп анълатты. Бакъара , 2/196-деки ает Хадж сырасында базы вазиетлерде фидье берильмеси керек олгъаныны бильдирмекте, анджакъ бунынъ микъдары белли дегиль эди. Бу микъдар Ресулюллах тарафындан учь кунь ораза тутмакъ я да алты факъырны тойдурмакъ шеклинде анълатылды.

Окъуйыкъ - огренейик

Севиелери насыл олса олсун, Къураннынъ ильк динълейиджилерининъ илери кельгенлери биле, Къураннен амель этмек ве оны яхшы анъламакъ хусусында Хазрети Пейгъамбернинъ тефсирлерине ихтиядж дуя эдилер. Хазрети Пейгъамбер чешит севие фаркълылыкъларыны косьтерген динълейиджилерине Къуранны анълатты. Анълатувы догъру я да васталы ола эди. Онынъ огретмеси программа эсасында бир дерс берюв тарзында дегиль эди. Айдынлатувгъа кесен кес оларакъ мухтадж олгъан, хусусан амелий укюмлерге даир аетлери, сёзлери ве фииллеринен озюнден озю беян эткени киби, сорав, мусульманларнынъ анълайыш ве арекетлерини дегерлендирюв, эр анги бир весиле иле аетни окъув нетиджесинде де айдынлата эди (Суат Йылдырым, Пейгъамберимизнинъ Къуран тефсири, Истанбул, с.335).

Пейгъамберимизнинъ япкъан анълатувлары Ислям динининъ анълашылмасыны ве яшанмасыны сакълады. Меселя, намаз Къуранда эмир этильди, анджакъ намазнынъ насыл ве не вакъыт къылынаджагъы ачыкъ бильдирильмеген эди. Бу киби бильгилерни биз Пейгъамберимизнинъ анълатувларындан ве татбикълеринден огренемиз.

1.2. Асхабнынъ Къуранны тефсир этюви

Къуран-ы Керимнинъ Хиджаз арапларынынъ лаф эткен тилини къулланувы, Къуранны анъламакъ бакъымындан асхабны дигер несиллерден огге чыкъармакътадыр. Бу бакъымдан Пейгъамберимизден дуймагъан олсалар да асхабнынъ Къуран ибарелерине кетиреджек анълатувлары тефсир ичюн муимдир. Меселя, 74 Муддессир/51де кечкен «касвера» сёзюне Эбу Хурейре «арслан» манасыны берди ве бу сёзнинъ асылы хабешче олгъаныны бильдирди. Ибни Аббас исе бу сёзге «инсан къалабалыгъынынъ чыкъаргъан шаматасы» манасыны берди. Бу мисаллер де косьтермекте ки, асхабнынъ тефсирдеки, эмиети буюктир.

Окъуйыкъ - огренейик

«Сахабе арасындаки медениет фаркълылыгъы, аетлерни анълавда иджтихат ве фикир фаркълылыкъларыны мейдангъа кетиргени киби, олар арасында накъильден догъгъан ихтиляфлар да пейда олды. Айрыджа сахабенинъ медениет ве анълайыш севиелерининъ фаркълы олувы, оларнынъ базысынынъ Хазрети Пейгъамбернинъ даима янында булунмасы, нузуль себеплерини бильмелери, урф ве адетлерни яхшы бильгенлернен бильмегенлернинъ вазиетлериндеки фаркъкълар, сахабе арасында базы уфакъ ихтиляфларгъа себеп олды.» (Исмаил Джеррахогълу, Тефсир Тарихи, Анкъара 1988, I, 89.)

Асхаб арасындан базылары хусусан Къураннынъ маналарыны огретмек мевзусында ог сырагъа чыкътылар. Бу адамлар бойледже тефсирнинъ баш менбалары арасында ер

алдылар. Асхабнынъ тефсирде ог сырагъа чыкъкъан исимлери арасындан шуларны, сайымакъ мумкюн: Али б. Эби Талиб, Абдуллах б. Месуд, Абдуллах б. Аббас, Убейй б. Каб, Эбу Муса эл-Эшари, Зейд б. Сабит, Абдуллах б. Зубейр.

1.2.1. Абдуллах б. Аббас

Абдуллах б. Аббас (68 с. вефат этти), Хазрети Пейгъамбернинъ эмджесининъ огълудыр. Пейгъамберимиз вефат эткенде Абдуллах б. Аббас 13–15 яшларында эди. Айрыджа Пейгъамберимизнинъ къадынларындан Меймуне, Ибни Аббаснынъ тизеси эди.

Пейгъамберимиз онынъ ичюн «Аллахым, оны динни гузель ве терен анълагъанлардан эйле ве онъа тевильни огрет» шеклинде дуа эткени беллидир. Абдуллах б. Аббаскъа кениш бильгиси ве илимлер мевзусындаки мукеммеллиги себебинден, «Бахр» (денъиз-океан) ве «Хибр» (бильгили) унванлары берильди. Айрыджа о, тефсир мевзусындаки мукеммеллиги себебинен, «Терджумануль-Къуран» (Къураннынъ терджиманы) адынен де анъылды. Ибни Аббас Ислямнынъ ильк девирлеринде ортагъа чыкъкъан сиясий чатышмаларгъа къошулмады ве ильмий чалышмаларнен огърашты. Талебелер етиштиререк, Мекке тефсир мектебининъ къуруджысы олды.

Окъуйыкъ - огренейик

Хазрети Пейгъамбер вефат эткенде 13 – 15 яшларында бир бала олгъаны ривает этиле. Озю яратылыш итибаринен сиясетке мейилли олмагъанындан, девриндеки сиясий адиселерге чокъ къарышмады. Бунынънен берабер, о – хиджрий 18-21-джи сенелери Мысырда, 27-джи сенеси Шималий Африка фетихлеринде, 30-джы сенеси де Джурджум ве Теберистан сеферлеринде иштирак этти. 36-37-джи сенелери де Хазрети Али иле бирликте Джемель ве Сыффын дженклерине къошулгъандыр.» (Исмаил Джеррахогълу, Тефсир Тарихы, Анкъара 1988, I, 103.)

Ибни Аббас асхаб арасында Къураннынъ тефсири иле махсус меракъланды. Бу бакъымдан, тефсир иле алякъалы

бир чокъ хадис риваети ондан кельмектедир. Меселя, Ибни Аббас «Музземмиль» суресининъ 6-джы аетинде кечкен ناشئة (на-ши-эту) сёзюнинъ аслы хабешче олгъаныны, ве онынъ قام (турмакъ) манасыны анълаткъаныны, сёйледи. Айрыджа Ибни Аббас аетлерни тефсир эткенде джахилие арап шииριετини де къуллангъандыр.

Ибни Аббаскъа аит чокъ сайыда тефсир риваети булунмакътадыр. Бунынъ себеплеринден бири, Пейгъамбер аилесине якъынлыгъыдыр. Анджакъ бу якъынлыгъы ве онынъ тефсир мевзусындаки фааллиги, бир чокъ эсассыз риваетнинъ онъа нисбет этильмесине себеп олды. Атта базан айны мевзуда бир-бирине зыт хаберлер биле ондан накъиль этильди. Бу бакъымдан Ибни Аббастан кельген риваетлерге дикъкъатлы янашмакъ керек. Базы менбаларда онынъ китап эхлининъ тесиринде къалгъаны, акъкъында малюмат берильген.

Абдуллах б. Аббастан кельген тефсирнен алякъалы риваетлер, талебелери тарафындан кельмектедир. Бу риваетлер «Тенвируль-Микбас мин Тефсири Ибн Аббас» адлы бир меджмуада топлангъандыр.

1.2.2. Абдуллах б. Месуд

Абдуллах б. Месуд (32 с. вефат этти) ильк мусульманлардан биридир. Ибн Месуд, Пейгъамберимизге хызмет эткен, онъа Къуран окъугъан бир сахабидир. Айрыджа о, янъы мусульман олгъанларгъа Ислямны огретти. Тефсир, къыраат, хадис ве фыкъых илимлеринде алимлер ондан кельген риваетлерни муим бир менба оларакъ корьдилер. Абдуллах б. Месуднынъ озь Къуран нусхасы бар эди. Ибн Месуд базы аетлерни айдынлатмакъ узьре мусхафына къайдлар япа эди. Бу къайдлар тефсир ичюн чокъ файдалы олды. Меселя, Маиде, 5/89-джы аетинде емин кеффарети оларакъ учь кунь ораза тутулмасы кереклики бильдирильген. Ибни Месуд, бу аетнинъ бир изааты оларакъ متتابعات (арды-сыра) ибаресини, мусхафында къайд эткен эди. Ханефийлер бу къайдгъа таянаракъ, емин кеффарети ичюн тутуладжакъ оразанынъ арды-сыра тутулмасы керек олгъаныны айталар.

Ибни Месуд талебелер етиштиререк Куфе тефсир анъа-

несининъ[83] къуруджысы олды. Бу аньане рей иле тефсирге эмиет берди. Ибни Месуд тефсирде Къуран ве суннеттен сонъра озь фикирлери иле тефсир этмекни бир усул оларакъ къабул этти. Айны усулны фыкъых ичюн де къулланды ве къыяскъа мураджаат этти. Эбу Ханифе де бу ёлны излеерек, фыкъхий фикирлерининъ чокъуны онъа таяндырды.

Окъуйыкъ - огренейик

«...Пек факъыр бир аиленинъ баласы олгъаны ичюн балалыгъында чобанлыкъ этти... Хазрети Пейгъамбер заманында Меккеде дигер мусульманларнен бирликте, мушриклернинъ эзиет ве джефаларына огърады. Оларнынъ бу эзиетлеринден къуртулмакъ ичюн Хабешистангъа кочьти... Бедир дженкинде, Эбу Джехильнинъ яраланмасындан сонъра, ольдюрильмеси Ибн Месуднынъ аерекетинен олды... Меккеде, Кябеде ильк дефа мушриклерден къоркъмадан ве олардан келеджек эзиетке эмиет бермеден ашкяр оларакъ Къуран окъугъан да Абдуллах б. Месуддыр.» Исмаил Джеррахогълу, Тефсир Тарихы, Анкъара 1988, 1, 91.

2. Тефсирде ривает усулы

Базы муфессирлер Пейгъамберимизни, асхабны ве ильк девирден кельген ривაетлерни эсас алдылар ве тефсирлеринде озь фикирлерине чокъ ер бермедилер. Биз бу чешит тефсирлерге ривает тефсирлери деймиз.

Тефсир башта ривает тефсиринден ибарет эди. Даа сонъки девирлерде риваетни кечкен ве шахсий изаатларгъа да ер берген дирает адыны алгъан бир шекиль пейда олды. Анджакъ ривает ёлуны менимсеген тефсирлер даа сонъки юз йылларда да языл ды. Ривает тефсирлери арасында муакъкъакъ ки, Мухаммед б. Джерир эт-Таберий (вефаты 310 с.) муим бир ерге саиптир. Таберийнинъ «Джамиуль-Беян ан Тевилиль-Къуран» адлы тефсири, тефсир иле алякъалы, бутюн аетлерни бир арагъа кетирмекни макъсат эткен бир эсердир.

83 Аньане - традиция.

Бу бакъымдан Таберийнинъ эсери муим бир тефсир менбасыдыр. Таберий заман заман риваетлер арасында терджихини косьтерди, тефсиринде айны заманда аетлер акъкъында озь изаатларыны да язды. Бу бакъымдан онынъ чалышмасы ялынъыз бир ривает тефсири дегильдир. Эсасен дигер ривает тефсирлери де, керек олса риваетлернинъ сечими ве керек олса оларны сыралама шекиллери ве бу себепнен муфессирлерининъ фикирлерини ве анълайышларыны бир шекильде акис эттирген эсерлердир. Бу бакъымдан ривает тефсири де олса тефсирлерде эр заман муфессирнинъ озь фикирлерини корьмек мумкюн.

Таберийден сонъ язылгъан эмиетли ривает тефсирлери арасында шуларны саймакъ мумкюн:

1. Али б. Эби Хатимнинъ (327 с.вефат этти) «Тефсируль-Къураниль-Азим» тефсири.
2. эль-Вахидийнинъ (468/1075 с. вефат этти) «эл-Веджиз фи Тефсириль-Къураниль-Азиз» тефсири.
3. эль-Бегъавийнинъ (516/1122с. вефат этти) «Меалимут-Тензил» эсери.
4. Ибни Атийййенинъ (546/1151 с. вефат этти) «эл-Мухарреруль-веджиз фи Тефсир-и Китабиль-Азиз» эсери.
5. Ибни Кесирнинъ (774/1372 с. вефат этти) «Тефсируль-Къураниль-Азим» эсери.
6. Джелялуддин эс-Суютийнинъ (911/1505 с. вефат этти) «эд-Дурруль-Менсур фит-Тесир биль-Месур» эсери.
7. Джемалуддин эль-Къасымийнинъ (1332 с. вефат этти) «Мехасинут-Тевиль» эсери.

2.1. Тефсирде хадиснинъ къулланылувы

Бизге Къураннынъ энген шартлары ве онда къулланылгъан сёзлернинъ маналары акъкъында энъ сагълам бильгилерни береджек олгъан менба – Къуранны инсанларгъа теблигъ эткен Хазрети Пейгъамбернинъ сёзлеридир. Чюнки Ресулюллах ве онынъ асхабы Къураннынъ энген муитте яшадылар ве аетлернинъ энмесине себеп олгъан вакъиаларнынъ

ичинде шахсен булундылар. Меселя, Бедир дженкининъ саналарыны ве къараманларыны шу аетлерде окъумакъ мумкюн: 38 Сад/11; 2 Бакъара /190-194, 217-218; 8 Энфаль/5-19, 41-54; 8 /67-71; 3 Ал-и Имран/13, 123-128; 22 Хадж/39. Бу бакъымдан аетлернинъ козьде туткъан маналарыны сахабелернинъ агъызындан огренмек энъ сагълам ёлдыр. Бу себепнен тефсир башта Ресулюллахнынъ аетлер акъкъындаки айдынлатувларыны анълаткъан хадислери иле сынъырлы къалгъан эди.

Анджакъ хадиснинъ тефсирде къулланылмасы керекли исе де, хадислернинъ догърулыгъы бакъымындан джиддий проблемалары олгъаны да хадис улемасы тарафындан къабул этильген бир керчектир. Хадис ильми бу проблемаларнен ильк девирлерден берли огъраша. Ресулюллахтан ве асхабындан бизге етип кельген бутюн сёзлернинъ керчектен оларгъа аит сёзлер олып, олмагъаны хадис ильми тарафындан эльге алынды ве хадис алимлери, риваетлерни тасниф этмеге чалышты. Муфессир, аетлернинъ тефсиринде хадис ильмининъ бу чалышмаларына дикъкъат этмели ве энъ сагълам къабул этильген риваетлерни къулланмалыдыр.

Азырланайыкъ-огренейик

Хадис дерси китабымыздан хадислернинъ сагъламлыкъ дереджесини окъуп анъламагъа чалышайыкъ.

2.2. Тефсирде исраилият

Тефсирде корьгенимиз хусусан еудий менбалы хаберлерге исраилият деймиз. Исраилият ичерисинде христианлыкътан кельген анълатувлар да булунмакътадыр. Бу анълатувлар тефсирлерде чокъусы эвельки къавим ве пейгъамберлернинъ къыссалары акъкъындаки, аетлерни айдынлатмакъ ичюн къулланылгъандыр.

Ривает тефсирлери шу учь нокътада тенкъит этильди:

- Уйдурма хаберлерге чокъ ер берилюви,
- Исраилият хаберлерининъ булунувы,
- Къулланылгъан риваетлернинъ иснатлары язылмамасы себебинен бу риваетлернинъ къыймети кереги къадар

окъуйыджы тарафындан анълашылмагъандыр.

Тефсирде исраилият хаберлери асхабдан сонъ кельген табиун девринде башлады. Бунынъ себеби, исе бу девирде мусульманлар, фетихлер[84] нетиджесинде Эхл-и Китапнынъ сыкъ оларакъ яшагъан топракъларына кирдилер ве мындаки медениетнен къаршылаштылар. О медениетлерни огрендилер. Бу исе эхл-и китап медениетинден кельген бильгилернинъ тефсирге кирмесине себепчи олды. Биз бунъа умумий оларакъ исраилият деймиз. Бу бильгилер Къуран тефсиринде чокъ къулланылмагъа башланды. Бу анълатувлар хусусан Къуранда, Тевратта ве Инджильде ортакъ оларакъ кечкен эвельки пейгъамберлер ве къавимлернен алякъалы къыссаларда къулланылды. Базы муфессирлер, эвельки китапларнынъ ве оларнынъ тефсирлерининъ берген бу къавимлер акъкъындаки бильгилерини Къуранны айдынлатмакъ ичюн къулланмагъа чалыштылар.

Окъуйыкъ - огренейик

Тефсирлеримизде дюньянынъ яратылувы иле алякъалы олгъан шойле бир исраилият хабери ер алды: «... Аллах, ерни балыкъ узеринде яратты. Бу балыкъ Дженабы Хакъкънынъ: «Нун иле къалемге ве (эрбаб-ы къалемнинъ) язмакъта олгъан шейлерине ант олсун ки...» (Къалем, 68/1) аетиндеки Нундыр. Балыкъ сувнынъ ичиндедир. Сув да, тюз ве тик бир къая узеринде яратылды. Бу тик къая, бир мелекнинъ сыртындадыр. Мелек, къая узериндедир. Къая, рузгярнынъ устюндедир. Бу къая, Локъман (а.с.)нынъ анълаткъаны (Локъман, 23/16) къаядыр ки, кокте ве ерде дегильдир.» (Абдуллах, Айдемир, Тефсирде Исраилият, с.78, Анкъара 1979.)

Бу тюр риваетлер чокъ вакъыт, белли шахысларгъа таяндырылмакътадыр. Бу шахыслар арасында Абдуллах б. Селям (43/663 с. вефат этти), Къабул-Ахбар (32/652 вефат этти), Вехб б. Мунеббих (110/728 с. вефта этти) ве Абдульмелик б.

84 Фетих - побеза, завоевание.

Джурейдж (150/767 с. вефат этти) кибилерни саймакъ мумкюн.

3. Тефсирде дирает усулы

Эвеля Ресулюллах ве асхабындан кельген риваетлер ве буларнынъ хадис китапларында язылмасынен сынъырлангъан тефсир даа сонъки девирлерде чешит илимлернинъ инкишафы иле бунынъ тышына чыкъты. Муфессирлер бу илимлер черчивесиндеки фикир ве тюшюнджелерге тефсирлеринде ер бердилер. Бойледже, лугъавий[85], фыкъхий, келям ве тасаввуфий тефсирлер язылмагъа башланды.

Окъуйыкъ - огренейик

Тефсир ильмининъ инкишафыны незарет этмек ичюн базы ильмий васталар инкишаф эттирильмесине ихтиядж дуюлды. Бу себепнен илим оларакъ арап тилини дегиль, айны заманда Хазрети Пейгъамбер заманындаки арапча ибарелерни де бильмек Къуранны догъру, анъламакъ ичюн керек олгъан шарт оларакъ къабул этильди. Бунынъ нетиджеси оларакъ арап тили грамматикасы, лугъат ильми ве арап эдебияты ишленди. Даа сонъра иллетуль-вахй ады берильген, Къуран аетлерининъ энюв себеплери, Келамуллахнынъ догъру манасыны бельгилевде ярдымджы оларакъ къайд этильди. Учюнджи оларакъ Къураннен ильк дефа къаршы къаршыгъа кельген кимселернинъ, онынъ эмирлерини насыл анълагъанлары акъкъында сёйленгенлерни мундериджe эткен тарихий риваетлерге буюк эмиет берильди. Бу шартлар ерине кетирильген сонъра инсан акълынынъ сербест фаалиет косьтерювине изин берген саа ачылды... (Фазлур Рахман, Ислям, с. 90. Анкъара 2000.)

3.1. Тиль ильмий тефсир

Эвеллери ильк несиллерден кельген хаберлернен язылгъан тефсир чалышмалары даа сонъра чешитленмеге башлады. Ильк дирает тефсири тиль ильми тефсир чалышмасы

85 Лугъавий - лексический.

олгъандыр. Чюнки Къуран тефсирининъ муим талапларындан бири тиль талиллери эди. Ресулюллахнынъ япкъан ильк тефсир орьneклери де Къуранда асхабнынъ анълатувда зорлукъ чеккен сёзлерни тарифлев шеклинде олды. Къураннынъ сёзлерини ве грамматикасыны талиль эткен лугъавий тефсирлер исе айны ишни яптылар. Экинджи юз йылда инкишаф этмеге башлагъан сарф ве нахв ильмининъ ортагъа къойгъан бильгилерни ве онынъ терминлерини къулланаракъ Къуранны изаатладылар. Бу девирде етишкен энъ намлы [86]алимлер Сибевейх (веф. 180-/796), Ахфеш (веф. 177/793) ве Халил б. Ахмед (веф. 170/786) эди.

Окъуйыкъ - огренейик

Къураннынъ тили ве услюби де айны шекильде арап эдебиятынынъ инкишафына, сонъ дереджеде кучьлю, тесир этти. Мусульманлар даа ильк заманларда Къураннынъ эдебият ве санат бакъымындан «огюне кечилемейджеги» корюшини яйдылар, факъат мусульман олмагъан бир арап ичюн биле о, бугуньге къадар, идеал бир эсер оларакъ къалды... (Фазлур Рахман, Ислям, с.90, Анкъара 2000).

Арап тилининъ илимлери, арап олмагъанларнынъ мусульман олувы ве оларнынъ Ислям менбаларындан файдаланмалары, ичюн арапча огренмеге меджбур олгъанлары нетиджесинде инкишаф этти. Бу ихтиядж арап тилининъ бир илим оларакъ эльге алынмасы зарурлыгъыны ортагъа чыкъарды. Ислям медениетинде бу киби илимлернинъ инкишафынынъ эсас себеби эр заман Къуран олды. Сонъра да Къураннынъ тефсиринде бу бильгилер къулланылды.

Къуран-ы Керимни бу шекильде тефсир эткенлернинъ башында эль-Ферраны (веф. 207/822) саймакъ мумкюн. «Меаниль-Къуран» адлы эсеринде бу алим Къуранны лугъатий бакъымдан тефсир этти.

Кене Эбу Убейденинъ (веф. 210/825) «Меджазуль-Къуран» ве Ибни Кутейбенинъ (веф. 276/889) «Тевилю Мушкилиль-Къуран» бу хусусиетни ташыгъан эсерлердир.

86 Намлы - знаменитый.

Земахшерийнинъ де бу мевзуда муим бир ери бар. «Кешшаф» адлы тефсиринде о, Къураннынъ ибарелери, сёзлери акъкъындаки бильгилерге чокъча ер берди.

3.2. Келямий тефсир

Ильк мусульманлар фетихлернен Арап ярымадасындан чыкъып, Бизанс иле Иран медениетлери булунгъан топракъларгъа адым аткъан сонъра, озьлери ичюн янъы олгъан тюшюнджелернен ве тюшюндже акъымларынен къаршылаштылар. Къадер[87] ве Аллахнынъ сыфатлары киби мевзулар акъкъындаки тартышмалар бу тесирлернинъ нетиджесинде пейда олды. Бу янъы тюшюнджелер нетиджесинде пейда олгъан тартышмалар мусульманлар арасында да тюшюндже айрылыкъларына ёл ачты ве бу проблемаларны чезмек ичюн чешит келямий мезхеплер пейда олды. Бунынънен берабер мусульманларнынъ озь араларында чыкъкъан сиясий вакъиалар, айрылыкъларнынъ башкъа бир себеби олды. Бу ич чатышмалар, шиа[88] ве хариджилик[89] киби сиясий-келямий болюнмелерге себеп олды. Бу нокътада Къуран-ы Керим эр фикир саиби ичюн энъ эсасий, менба вазифесини одеди. Буларнынъ эр бири озь фикирлерини Къуран иле делиллендирмеге чалыштылар. Бу себепнен, язгъан тефсирлеринде Къуран аетлерине кетирген анълатувларында озь фикирлерини исбат этмек ичюн тефсирни къулландылар. Меселя, бир тарафта Мутезиле, дигер тарафта Эшарилик бир-бирлерине къаршы озь нокът-и назарларыны къорчаламакъ ичюн Къуран тефсирлери яздылар. Бу тюр тефсирлерде ильк акъылгъа кельген эсерлерден бири, Земахшерийнинъ мутезилий фикирлерини къорчаламакъ ичюн язгъан «Кешшаф» адлы тефсиридир. Кене Фахруддин эр-Разий де «Мефатихул-Гъайбы» адлы мешур тефсирини, Эхл-и Суннетнинъ келямий нокъта-и назарларыны къорчаламакъ ичюн язды. Чешитли фыркъаларнынъ[90] батыл фикирлерине къаршы эхл-и сунет итикъа-

87 Къадер - судьба.
88 Шиа - Шиизм.
89 Хариджилик - Хариджизм.
90 Фыркъа - течение, группа.

дыны[91] къорчаламакъ макъсадынен имам Матуридининъ язгъан «Тевилятуль Къуран» адлы эсерини косьтермек мумкюн.

Айрыджа, сиясий-келямий фыркъалар оларакъ Шиа ве Шиа ичерисинден Джаферие ве Зейдийе къоллары озь нокъта-и назарларыны Къурандан дестеклемек ичюн тефсирлер яздылар. Бу тефсирлерде энъ муим хусусиет, Хазрети Алининъ хиляфети, Эхли Бейтнинъ устюнлиги мевзуларынынъ огге чыкъарылмасыдыр.

Джаферий тефсирлери арасында Эбу Али эт-Табресийнинъ (веф. 460/1153) «Меджмеуль-Беян ли Улумиль-Къуран» ве М. Хусейн эт-Табатабаининъ «эль-Мизан фи Тефсириль-Къуран» эсерини косьтермек мумкюн.

Зейдиенинъ энъ мешур муфессири исе «Фетхуль Къадир» адлы тефсирнинъ муэллифи Мухаммед б. Али эш-Шевкъанийдир (веф. 1250/1834).

Окъуйыкъ - огренейик

«...Чокъ умумий оларакъ ахкам аетлери 500 ракъамы иле ифаде эдильмектедир. Къуран чокъ вакъыт тафсиляткъа кирмеден умумий укюмлер къоймакънен сынъырланды... Къуран базан да белли бир мевзуда укюм къоймакъ ерине озюнден бир чокъ укюм чыкъарыла биледжек умумий къурал ве эсаслар къояр. Бойледже заман ичинде ортагъа чыкъа биледжек янъы бир такъым вакъиаларгъа бу умумий эсаслар алтында укюм къоя бильмек ёлуны ачар... Иште, фыкъхий тефсирлернинъ макъсады, Ислямнынъ ильк ве темель менбасы олгъан Къуран-ы Керимнинъ мундеридже эткен бу амелий укюмлерини, къурал ве эсаслар чыкъарып, оларны айдынлатмакътыр... (Мевлют Гунгёр, «Къуран Тефсиринде Фыкъхий Тефсир Харекети», с. 148-149. Истанбул, 1996.)

Хариджийлик де тефсирни озь нокъта-и назарларыны исбат этмек ичюн къулланды. Хариджийлерде Къуран-ы Керимни айдынлатувда даа чокъ бир лафызгъа[92] багълы-

91 Итикъад - верование.
92 Лафыз - слово.

лыкъ ве захирийлик[93] корюле. Меселя, Ниса суресининъ 10-джы аети етимлернинъ малларыны ашамакъны ясакъ эте. Бунъа коре етим малы ашагъанлар джехеннемге киреджектир. Анджакъ, аетте кечмегени ичюн, етимни ольдюрген кишиге ич бир джеза берильмей. Бугунь энъ чокъ билинген Хариджий тефсири, Ибадие къолуна менсуп Мухаммед б. Юсуф Итфеййишнинъ язгъан «Химянуз-Зад» иле «Дариль-Меад» адлы тефсиридир.

Окъуйыкъ - огренейик

Тасаввуфий тефсирнинъ къабул этильмеси ичюн тефсир алимлери базы шартларны къойдылар. Булар аетлернинъ догъру маналарыны сакъламакъ ичюн къоюлды. "Батын мананынъ догъру къабул этильмеси ичюн дёрт шарт керек:

1. Батын мананынъ, захир манагъа къаршы олмамасы.
2. Башкъа бир ерде бу мананынъ догърулыгъына бир шаат (делиль) булунмасы.
3. Бу манагъа диний ве акълий бир зытлыкънынъ булунмамасы.
4. Батын мананынъ, тек мана олгъаны козь огюне алынмамамсы.» (Сулейман Атеш, Ишари Тефсир Окъулу, с.21, Анкъара 1974.)

3.3. Фыкъхий тефсир

Фыкъых – Ислям меденией тарихында Ислямнынъ эсас менбаларында ер алгъан дегерлернинъ аяткъа кечирильмеси иле мешгъуль олгъан бир илимдир. Къуран табиий оларакъ бу менбаларнынъ башында кельмектедир. Заман ве мекянгъа багълы оларакъ Къураннынъ эмирлерини анълавда мусульман алимлер арасында фаркълылыкълар ортагъа чыкъты. Бу себептен де фыкъхий мезхеплер пейда олды. Бу фаркълы изаатларнынъ эр бири де озь исбатыны Къуран-ы Керимде тапты. Бойледже, эр бир мезхеп: Ханефий олсун, Шафиий олсун,

93 Захирийлик - Захиризм.

Маликий я да Ханбелий олсун – фыкъхий мевзулардаки озь изаатларыны язгъан тефсирлеринде акис эттиргенлердир. Бу тефсирлер эвеля тефсирнинъ талап эткен бильгилерни эльге алды. Булар аетлернинъ энген муитке алякъалы бильгилер ве аетлернинъ тиль джеэттен чезилювидир. Даа сонъра да бу муфессирлер аетлерни тефсир этеркен, озь мезхеплерининъ фикирлерини анълатмакъ ве оларгъа Къурандан исбатлар косьтермек ичюн тефсирни къулландылар. Бу сырада исе заман заман аетлерде булунмагъан маналарны аетлерге юклев янълышлыгъына да ёл бердилер.

Мукъатиль б. Сулейманнынъ (веф. 150/767) тефсири ильк фыкъхий тефсир оларакъ къабул этильмектедир.

Имам эш-Шафийнинъ (веф.204/819) «Ахкамуль-Къуран» эсерини,

Буюк Ханефий факъихи Джессаснынъ (веф.370/981) «Ахкамуль-Къуран» эсерини,

Эбу Бекр Ибнуль-Арабийнинъ (веф.543/1148) «Ахкамуль-Къуран» ве кене Эндулюсли Маликий мезхеби алими Къуртубийнинъ (веф. 671/1273) «Джами ли Ахкамиль-Къуран» эсерлерини муим фыкъхий тефсирлер сырасында саймакъ мумкюндир…

3.4. Тасаввуфий тефсир

Тасаввуфий тефсирлер тефсир тарихынынъ сонъки девирлеринде, инсанларны даа ахлякъий бир аят тарзына ириштирмек, рухны темизлев киби мевзулар узеринде тургъан тасаввуф мейиллерининъ инкишафы иле пейда олды. Бу мейиль де дигерлери киби исбатыны Къурандан чыкъармагъа чалышты. Тасаввуфий тефсир япкъанлар, аетлернинъ захирий манасындан башкъа, терен маналары булунгъаныны да илери сюрдилер. Бу маналарны чыкъармак ичюн де «кешф» деген бир усул излегенлер. Тасаввуфий тефсирлер Къураннынъ итикъадий ве ахлякъий дегерлерине багълы калгъанлары мудетче къабул этильгендир.

Тасаввуфий тефсирлерге шу орьнеклерни бермек мумкюн:

Сехль б. Абдуллах эт-Тустерийнинъ (веф. 283/896) «Тефсируль-Къураниль-Азим».

Эбу Абдиррахман эс-Сулемийнинъ (веф. 412/1021) «Хакъаикъут-Тефсир».

Къушейрийнинъ (веф. 465/1072) «Летаифуль-Ишарат би Тефсириль-Къуран».

Исмаил Хакъкъы Бурсевийнинъ (веф. 1137/1724) «Рухуль-Беян» эсерлеридир.

Дерсимизни текрарлайыкъ

1. Пейгъамберимизнинъ Къурангъа кетирген тефсирни мисаллернен анълатынъыз.
2. Асхаб арасында Къуранны тефсир эткен энъ муим эки кишининъ адыны язынъыз.
3. Абдуллах б. Аббаснынъ тефсиринден мисаллер кетиринъиз.
4. Абдуллах б. Месуднынъ тефсиринден мисаллер кетиринъиз.
5. Ривает тефсири не демектир? Анълатынъыз.
6. Тефсирде не ичюн хадис къулланылмасы керек? Язынъыз.
7. Исраилият термини акъкъында бильги беринъиз.
8. Дирает тефсиринде къулланылгъан усул акъкъында бильги беринъиз.
9. Тиль ильми тефсири не ичюн керек? Анълатынъыз.
10. Келамий ве мезхебий тефсирлернинъ пейда олув себеплери, нелер? Язынъыз.
11. Фыкъхий тефсирлер хусусан къайсы аетлернинъ узеринде токътала? Анълатынъыз.
12. Тасаввуфий тефсир не демектир? Анълатынъыз.

X БОЛЮК

ТЕФСИР ТАРИХЫНЫНЪ МУИМ ДЕВИРЛЕРИ

Дерсимизге азырланайыкъ

Дерсимизге чалышмагъа башламадан эвель:

1. Бильгенимиз тефсир адларыны хатырлайыкъ.
2. Бу тефсирлернинъ не вакъыт язылгъаныны араштырайыкъ.

Бу болюкте тефсир тарихынынъ муим девирлеринен ве оларнынъ тефсир анълатувларынен таныш оладжакъмыз. Бу муфессирлернинъ эр бири Къуран-ы Керимнинъ тефсир илимининъ къуралларына уйгъан олсалар да, озь анълайышларыны тефсирлеринде акис эттирдилер. Буларнынъ кимиси ривает тефсири мейилинде, кимиси де дирает тефсири мейилинде олды. Айрыджа Ислям анълайышлары ве ихтисас[94] саалармындаки фаркълылыкъларгъа коре де аетлерге берген анълатувларында фаркълылыкълар корюльмектедир.

1. Ферра ве Тефсири (144-207)

Ферра – буюк арап тильшинасы ве тефсир алимидир. Ферра Куфеде етишти. Яшагъан девринде тиль ве эдебият илиминде мешхур алимлер арасындан ер ала. О девирде муим эки тиль мектебинден бири олгъан Куфе мектебининъ намлы алимлеринден эди. Куфе мектебинден олмасына рагъмен, Басра тиль мектебининъ усулларыны да къабул эте эди. Атта бу эки мектепни бирлештиререк, Багъдат тиль мектебини мейдангъа кетирген алимдир.

Окъуйыкъ - огренейик

Ферра яшагъан девирде:

- Багъдат шеэри къурулды.
- Сырасынен Аббасийлернинъ башына Мансур, Мехди, Хади ве Харун эр-Решид, Эмин ве Мемун кечти.
- Аббасийлер Византиядан Родос ве Къыбрыз адаларыны алдылар.
- Эндулюс эмевийлери дженюбий Францияны, Маёрка, Сардиня ве Корсиканы эльге кечирдилер.
- Шиа ве хариджийлер аббасийлерге къаршы исьян яптылар.

Арап тилининъ мукеммеллиги, онынъ Меаниль-Къуран адынен билинген тефсиринде корюльмектедир. Ферранынъ бу тефсири тиль бакъымындан япылгъан тефсирлернинъ

94 Ихтисас - квалификация, специальность.

гузель бир орьнегидир. Меселя, «Фатиха» суресини тефсиринде «эльхамдулиллах» ибаресини, тефсир этеркен «хамду» сёзюнинъ сонъ арифининъ даа чокъ отьре иле окъулгъаныны бельгилеген сонъра, бедевийлернинъ бу сёзни устюн ве эсре харекелеринен де окъугъанларыны бельгилемектедир. Муфессир аетлерни маналандыргъанда даа чокъ ираб ве сёзлернинъ арап тилиндеки маналары узеринде токъталды. Меселя, «Бакъара», суресининъ 2-джи аетинде кечкен «залике» сёзюнинъ «хаза» сёзю иле айны манада олгъаныны сёйлемектедир.

Айрыджа Ферра, анълатувларына арап шииринден делиллер де кетирди., Ферра бутюн аетлерни дегиль, ялынъыз анълатылмасына ихтиядж олгъаныны тюшюнген аетлерни тефсир этти. Бу, ильк девир тефсирлеринде корюльген бир хусусиеттир.

2. Таберий ве тефсири (х. 224-310)

Ибн Джерир эт-Таберий хиджрий III асырнынъ энъ мешхур тарих, фыкъых ве тефсир алимлеринден биридир. Яшлыгъындан итибарен илим ёлуны сечти. Чалышмаларынынъ ялынъыз бир къысмы шимдиге къадар сакъланды. Бу эсерлер, бугуньки тарих ве тефсир чалышмаларына ышыкъ[95] тутаджакъ бир эмиетке ве зенгинликке саиптир. Онынъ фыкъых саасында да бир мезхеп къуруджысы олгъаныны билемиз. Анджакъ бу мезхеп кунюмизге къадар етип кельмеди.

Онынъ тефсири «Джамиуль-Беян ан Теквилиль-Къуран» адыны ташый. Таберий тефсирини 883 сенеси битирди. Базы китапханелерде нусхалары булунмакънен бирликте XIX асырнынъ сонъларына къадар нешир этильмеди. Бу буюк эсернинъ гъайып олмасындан къоркъулды. Анджакъ даа сонъра басыларакъ илим адамларынынъ хызметине такъдим этильди.

95 Ышыкъ - свет, освещение.

Окъуйыкъ - огренейик

Таберий яшагъан девирде:

• Мемуннынъ Мутезиле мезхебини ресмий мезхеп оларакъ къабул этмесинден сонъра, Мутевеккиль текрар Эхл-и Суннетни ресмий мезхеп япты.

• Мусульманлар дженюбий Италиягъа кирдилер ве Сицилияда Месина шеэрини эльге кечирдилер.

• Аббасийлер ичинде чешитли къарышыкълыкълар олды ве тюрклер аббасийлерге къаршы исьян этти.

• Мысырда Толуноглъу девлети къурулды ве йыкъылды.

Таберий озь тефсиринде аетлерни айдынлатаджакъ бутюн риваетлерни бир арагъа топламагъа чалышты. Бу бакъымдан онынъ тефсири, озюнден сонъраки бутюн тефсирлерге менба оладжакъ бир эсер олды. Таберий риваетлерни кетирмекнен сынъырланмады, озь нокъта-и назарыны де окъуйыджыгъа еткизди. Бу бакъымдан эм ривает тефсирининъ, эм де дирает тефсирининъ хусусиетлери бу тефсирде корюльмектедир. Меселя, «Алякъ» суресининъ 4-джи аетини («эллези аллама биль къалам») Аллахнынъ инсанларгъа языны ве язмакъны; къалем иле языны огреткенини сёйлемекте ве даа сонъра, Къатадеден, Абдуллах б. Омерден, Муджахидден, Даххакътан, Эбу Хурейреден, Абдуллах б. Месуддан риваетлернен аетни анълатмакъта, язы огренмек ве огретмекнен алякъалы фикирлерни беян этмектедир. Айрыджа бир язы вастасы оларакъ къалемни анълаткъан бир шиир де бермектедир.

3. Земахшерий ве тефсири (х. 467-538)

Земахшерий, Буюк Селджукълы Султаны Меликшахнынъ укюмранлыгъы девринде ве илимнинъ инкишафына буюк эмиет берген везир Низамуль-Мульк заманында яшады. Земахшерий Бухара, Хорасан, Исфахан ве Багъдат киби илим меркезлеринде чешит алимлерден дерслер алгъан сонъра Меккеге ерлешти. Кябеде итикафкъа чекилерек кендини бутюнлей илимге адады.

Земахшерий «Кешшаф» адынен белли олгъан мешхур тефсиринде, аетлерни, тиль бакъымындан анълатты. Земахшерий заман заман къыраатнен багълы дерслер берди. Ханефий мезхебине якъын нокъта-и назар ве тефсирлер кетирди. Меселя, «Фатиха» суресининъ тефсиринде الحمد сёзюни анълаткъанда, бу сёзнинъ مدح (макътамакъ) сёзюнинъ айны манасы олгъаныны ве яхшылыкълар себебинен макътамакъ манасына саип олгъаныны сёйлемектедир.

Окъуйыкъ - огренейик

Земахшерий яшагъан девирде:
• Селджукълылар Анадолугъа кирдилер ве къуветлендилер. Аббасийлер зайыфладылар.
• Бириндживе экинджи Хачлы Сеферлер япылды ве Хачлылар Къудусны эльге кечирдилер.

Даа сонъра, Земахшерий, бу анълатувыны исбатламакъ ичюн эски арап шииринден бир делиль кетирмектедир. Земахшерий айрыджа, الحمد «эльхамду» сёзюнинъ зыт манасы الزم «эльземму» (яманламакъ) сёзю олгъаныны сёйлемектедир. Сонъ оларакъ да сёзнинъ фаркълы окъув шекиллеринден баас этмектедир.

Земахшерий тефсиринде итикъадий бакъымдан исе Мутезилий фикирлерини къорчалай. Земахшерийнинъ тюшюнджеси ве аетлерни айдынлатувы, онынъ тефсир саасындаки фааллигини косьтере. Тиль изаатлары бакъымындан онынъ тефсири, вазгечильмейджек бир эсердир.

4. Фахреддин Разий ве тефсири (543-606)

Фахреддин Разий, VI асырда етишкен мешхур илим адамларындан биридир. Разий тефсир ильминде олдукъча муим бир эсер къалдырмакънен бирликте, келям, фыкъых, фельсефе, математика киби илимлерде де фааллик косьтерди.

Фахреддин Разий, «эт-Тефсируль-Кебир» адынен белли олгъан «Мефатихуль-Гъайб» адлы тефсиринде, фааль олгъан бу илим далларыны къулланды ве зенгин бир эсер къалдыр-

ды. Базы алимлер онынъ бу илимлерге аит бильгилерни тефсиринде ер бермесини тенкъит эттилер. «Къадир» суресининъ ильк аетини («инна энзельнаху фи лейлетиль къадр») тефсир эткенде, бу ает иле алякъалы оларакъ еди айры меселенинъ олгъаныны бельгилемекте ве услюп, тиль бильгиси мевзуларынен бирликте, Къураннынъ насыл эндирильгени ве къадир геджесининъ вакъты иле алякъалы чешит фикирлерни бильдирмекте.

Фахреддин Разий тефсиринде эхл-и суннетнинъ келямий нокъта-и назарыны къорчалады. Мутезиле алимлери Къуран-ы Керимни тефсир этеркен, кениш ольчюде келям, тиль, эдебият киби илимлерни къулланаракъ, Сунний алимлернинъ де такъдир эткен ольчюде кучьлю дирает тефсирлери язгъан эдилер. Фахреддин Разий де мутезилий муфессирлеринининъ нокъта-и назарларына джевап бермек ичюн озь тефсирини язды. Мында оларнынъ къуллангъан усулны къулланды, озь тюшюнджелерини къорчалады ве Мутезиленинъ нъокъта-и назарларынынъ зайыфлыгъыны исбатламагъа арекет этти.

Разий тефсиринде фыкъхий мевзуларгъа да, ер берди. Аетлернинъ нузуль себеплерине эмиет берди. Фахреддин Разийнинъ тефсири Ислям медениетининъ муим мирасларындан биридир.

Окъуйыкъ - огренейик

Разий яшагъан VI асырда, Ислям дюньясында сиясий ве ичтимаий аятта буюк къарышыкълыкълар мейдангъа кельген эди. Ислям алеми бир тарафтан хачлыларгъа, дигер тарафтан да могъулларгъа магълюбиетке огърады. Булардан гъайры озь араларында бир чокъ группа ве мезхеп пейда олды ве буларнынъ эр бири озь фикрининъ догърулыгъыны Къурангъа таянаракъ исбатламагъа арекет этмеге башлады.меге башлады.

5. Къуртубий ве тефсири (догъумы белли дегиль-671)

Къуртубий Эндулюс (Къуртуба) асыллы бир алим эди. Анджакъ илим огренмек макъсадында Мысыргъа ерлешти.

Къуртубий тефсирине «Джами ли Ахкамиль-Къуран»

адыны берди. Адындан анълашылгъанына коре онынъ тефсири ахкям аетлерининъ анълатылмасына айры бир эмиет берди. Бу бакъымдан Къуртубий тефсири, бир ахкям тефсиридир. Къуртубий Маликий мезхебине менсюп олмакънен бирликте, мезхеп таассубы косьтермеди, фаркълы мезхеплерден де догъру корьген фикирлерни менимседи. Меселя, Бакъара суресининъ 187-джи аетини тефсир этер экен, Рамазан оразасыны унутаракъ ашагъан кишининъ Маликий мезхебине коре къаза этмеси керек. Анджакъ о, бу фикирни дегиль де, къаза этмек керекмей деген фикирни къабул этти.

Окъуйыкъ - огренейик

Къуртубий яшагъан девирде:
• Эндулюс эмевийлери христиан ордуларына магълюбиетке огърады.
• Мусульманларнынъ элиндеки Къудусны текрар эльге кечирдилер.
• Монголлар Багъдатны эльге кечирдилер.
• VIII Хачлы сефери япылды.

6. Эльмалылы Хамди Языр ве тефсири (1878-1942)

Эльмалылы Хамди Языр Османлы Девлетининъ сонъ девринде, ве Джумхуриетнинъ ильк йылларында яшагъан бир алимдир. Эльмалылы Истанбулда етишти. 2-джи Мешрутиет Девринде, университетте оджалыкъ япты, Назирликте юксек вазифелеринде чалышты. Эльмалылы Хамди Языр, Диянет Ишлери Назирлигининъ риджасына коре «Хакъ Дини Къуран Тили» адындаки тефсирини 12 йылда тамамлады. Тефсирде аетлернинъ энюв себеплерини берди, аетлерде кечкен сёзлернинъ тарифлерини бельгиледи. Бу чалышма тюрк тилинде язылгъан энъ муим тефсир эсерлеринден биридир.

Эльмалылы эсеринде Фатиха ве Бакъара, сурелерининъ тефсирлерине чокъ кениш, ер айырды. Меселя, Фатиха суресининъ тефсири 100 саифеден чокътыр. Бакъара, сурениинъ тефсири исе 900 саифеден арткъачтыр. Тефсирде муэллиф аетлер арасындаки уйгъунлыкъкъа дикъкъат чекди. Айрыджа эдебий, ильмий, фельсефий ве ичтимаий анълатув-

ларнен исбатлады ве тефсирини зенгинлештирди. Меселя, Бакъара, суресининъ учюнджи аетинде кечкен, «гъайб» сёзюнинъ тефсирини япаркен Эльмалылы, сёзнинъ манасыны дуйгъунен ис этмек ве акъылнен бильмек мумкюн олмагъан шекильде айдынлаткъан. Айрыджа, бу тюшюнджени гъарп фельсефесининъ къуллангъан делиллеринен тефсир этмектедир. Бундан сонъра да Имам Гъазалийнинъ бу мевзудаки фикирлерини бермектедир.

Эльмалынынъ тефсиринде, гъарптаки Ислям араштырыджыларына джеваплар ве тенкъитлер ер алгъандыр. Ялынъыз изаатнен сынъырлы къалгъан ерлер де булунмакътадыр.

Окъуйыкъ - огренейик

Къуртубий озь, тефсирине язгъан кириш сёзюнде Къурандаки аслы арапча, олмагъан сёзлер акъкъында шуларны сёйлемектедир: «Бу сёзлернинъ аслы арапча дегильдир. Анджакъ бу сёзлерни араплар къулланды ве арапчалаштырдылар. Иште, бу тарафтан о сёзлер арапчадыр. Чюнки саф арап тилине, дигер тиллерден базы сёзлер, къарышты. Булар тиджарет себебинен ве Къурейшнинъ яз ве къыш мевсиминде япкъан ёлджулыкълары нетиджесинде олды... Араплар иште, бутюн бу себеплернен ябанджы сёзлерге алякъа косьтердилер. Ябанджы сёзлернинъ агъырлыгъыны енгиллештирмеге, ёнельдилер. Бойледже бу сёзлерни шиирлеринде ве лаф эткенлеринде къулландылар. Ойле ки, бу сёзлер керчек арап сёзлери ерине кечти. Инсанлар бу сёзлерге ашна олдылар. Иште, Къуран бу шартлар ичинде эндирильди.» (Къуртуби, Джами ли Ахкамиль-Къуран, I, 49-50, Бейрут 1988.)

Дерсимизни текрарлайыкъ

1. Ферра насыл тефсир язды? Бир мисальнен анълатынъыз.

2. Таберий, озь тефсиринде неге эмиет берди?

3. Земахшерийнинъ насыл тефсири бар? О акъкъында языкъыз.

4. «Кешшаф» эсерининъ хусусиетини мисаллернен анълатынъыз.

5. Фахреддин Разийнинъ тефсирининъ хусусиетлери акъкъында языкъыз.

6. Къуртубий тефсиринде къайсы саагъа чокъ эмиет, берди? Анълатынъыз.

7. Эльмалылы Хамди Язырнынъ тефсири акъкъында бильги беринъиз.

XI БОЛЮК

ШИМДИКИ ДЕВИРДЕ ТЕФСИР ЧАЛЫШМАЛАРЫ

Дерсимизге азырланайыкъ

Дерсимизни, башламадан эвель, эльде эткен бильгилеримизнен ёлгъа чыкъаракъ, Къурангъа шимдики девирде язылгъан тефсирлерни ве бу тефсирлернинъ муэллифлерини, бельгилемеге арекет этинъиз.

Тефсир чалышмалары да эвельки девирде олгъаны киби, ичинде япылгъан тюшюндже ве медениет дюньясынынъ бир махсулыдыр. Бу чалышмалар шимдики девирде де девам этмекте. Кунюмиз дюньясында гъарп ильмининъ ве гъарпта инкишаф эткен тюшюнджелернинъ тесири ис этильгени ичюн япылгъан тефсир чалышмаларында, гъарптан кельген бу тесирлерге къаршы бир тавыр инкишаф этюв арекети козьге чарпмакътадыр. Бу макъсатларнен чешитли мейиллерде тефсир орьнеклери мейдангъа кетирильди.

Араштырайыкъ - огренейик

Къурандаки мевзуларны насыл къысымларгъа больмек мумкюн. Аркъадашларынъызнен бирликте бу суальге джевап берьмеге тырышынъыз.

1. Мевзуларына коре тефсир чалышмалары

Гъарп тюшюндже тарзына хитап этмек къайгъысы Къураннынъ мундериджесининъ мевзуларына коре сыныфландырмакъ фикрини догъурды. Къураннынъ бу шекильде тефсир этильмеси керек олгъаныны джиддий шекильде эльге алгъан Эмин эль-Хулий олды.

Билингени киби, сурелернинъ эр бири белли бир мевзуны бир бутюн оларакъ къаврап алмады. Суреледе умумен мевзудан мевзугъа кечильген ве айны суреде бирден чокъ мевзу анълатыла. Бир мевзу, башкъа сурелерде де текрарланмасы мумкюн. Бу, Къураннынъ бир низамы олмагъанынен багълы тенкъитлернинъ догъмасына себеп олды. Мевзулы тефсир чалышмалары, эм бунъа бир джевап олды, эм де Къуранны шимдики девирдеки инсанларынынъ анълайышына якъынлаштырмагъа чалышты. Бойледже шимдики девир инсанлары Къураннынъ мевзулары, тюшюндже ве дюньясы акъкъында умумий бир бильги эльде эттилер. Кунюмизге аит бир ёнелюв олгъан бу тарз, умумий оларакъ къабул этильди.

Бу усулнен Къураннынъ муим сайылгъан тюшюнджелери ве мевзулары эльге алынды. Къуранда икмет тюшюнджеси, Къуранда Илях тюшюнджеси, Къуранда Нух къыссасы ве иляхре мевзуларнен япылгъан чалышмаларны бу чешитке

мисаль, оларакъ косьтермек мумкюн.

Окъуйыкъ - огренейик

Къуран билингени киби мевзуларгъа ве меселелерге коре тертип этильмеди... Бу себепнен онда пек чокъ мевзугъа мураджат этильди; факъат, булардан ич бири биле бир ерде топлу оларакъ берильмеди. Бу себепнен, бир вакъиа башындан сонъуна къадар берильмегени ичюн, бир мевзу, муайен бир ерде там оларакъ булунмаз... Зира, мевзулар дагъыныкъ бир шекильде ве парча-парча оларакъ берильгендир...Бир-бирине бенъзеген мевзуларгъа аит аетлер башкъа сурелерде де корюле. Факъат, айны мевзу иле алякъалы олгъанлар бир арагъа кетирильгени такъдирде, олар бир бутюнликни мейдангъа кетирир ве мевзу акъкъындаки эсас фикир, бу мухтелиф ерлернинъ булунып араштырылмасы иле тамамланыр (Эмин эль-Хулий, Къуран Тефсиринде Янъы Бир Метод , с.71-72. терджь. Мевлют Гунгёр, Истанбул 1995).

2. Ильмий тефсир чалышмалары

Тефсирде бу тюшюндже Къураннынъ чешит илимлерге, ильмий кешфлерге ишарет эткен тюшюнджесинден ортагъа чыкъты. Эсасен бу тюшюндже чокъ да янъы сайылмай. Шимдиге къадар тефсир тарихы ичинде бунынъ орьнеклери берильгендир. Гъазалий «Джевахируль-Къуран» адлы эсеринде, Фахреддин Разий (веф. 606/1209) де язгъан тефсиринде ильмий тефсир денильген анълатув ёлунен кетти.

Анджакъ дюньяда 19 асырдан итибарен гъарп ильмининъ сыкъ эльге алынмасы себебинен мусульманлар тарафындан, бу илим иле Къураннынъ чатышмагъаныны косьтермек макъсадынен тефсирлер къалемге алынмагъа башланды. Булар даа чокъ гъарптаки ильмий инкишафларнынъ нетиджелерини темель аларакъ, Къураннынъ буларны затен бильдиргенини ве оларнен зыт кельмегенини ортагъа къоймагъа чалыштылар. Бу чалышмаларгъа дикъкъатнен бакъылса, оларнынъ илимнинъ нетиджелерини темель оларакъ алгъанлары ве Къурангъа бу нетиджелерни догърултмагъа

гъайрет, косьтергенлери корюле. Бу нокъта-и назардан бу анълайыш темельде бир янълышлыкъ ичине тюшкендир. Къуран-ы Керимнинъ озю, тыш дюньядан делиллер кетиререк инсанларны булар узеринде тюшюнмеге ёнельтти. Къуран-ы Керим, инсандан чевресине ве яратылышкъа бакъмасыны истеди. Анджакъ бунынънен Къуран, энген девриндеки инсанларнынъ табиат ве яратылыш акъкъындаки бильгилерини къулланаракъ, Аллахнынъ къудретини ве юджелигини анълатты. Ильмий тефсирде корюльген гъайрет исе, Къураннынъ бугуньки илим иле зыт кельмегенини ортагъа къоймагъа чалышмакътан ибареттир.

Окъуйыкъ - огренейик

«Бугуньки ильмий тефсирлернинъ юкселювинен арап ве Ислям дюньясында гъарп тесирининъ башланувы арасында ачыкъ бир багъ бардыр. 19 асырнынъ экинджи ярысында бир чокъ мусульман улькелер Авропанынъ акимиети алтына кирди... Авропанынъ бу акимиети бельки ялынъыз Авропа технологиясынынъ устюнлигинен керчеклештирильген эди. Бир чокъ самимий мусульмангъа коре, мусульманлар узерине, Авропанынъ акимиетини сакълагъан бутюн бу ябанджы силя, техника ве анъылгъан илимлернинъ Къурандаки (бир) эсаскъа таянгъаныны я да Къураннынъ даа эвель хабер бергенини бир тефсирде окъумакъ оларгъа бир теселли берген олмалыдыр.» (Ж.Ж.Г. Жансен, Къурангъа Ильмий-Филологик-Пратик Якълашымлар, тердж. Халилрахман Ачар, с. 79-80, Анкъара 1993.)

Бу тефсирлер арасында, эль-Искендеранийнинъ (веф. 1306/1888) «Кешфуль-Эсрарин-Нуранийе», Кене Гъази Ахмед Мухтар Пашанынъ «Сераирул-Къуран» эсерлерини косьтермек, мумкюн.

Бу мевзуда энъ мешхур олгъан эсер Тантави Джевхерийнинъ «Эль-Джевахирул-Къуран» адлы эсеридир. Джевхерий эвельки муфессирлерни Къурандаки ильмий тарафкъа эгильмегенлери ве ялынъыз Къурандаки ахкям аетлери узеринде тургъанлары ичюн тенкъид эте. О исе тефсиринде биология, астрономия, медицина ве химия киби илим

сааларына делиллер кетире ве базан тефсиринде ресимлерге, графикаларгъа ве ильмий макъалелерге[96] ер бере.

Бу тефсир ёлуны туткъан муфессирлер ве оларнынъ чалышмалары кене оларнынъ замандашлары тарафындан тенкъит этильди. Эмин эл-Хулий бу тефсир ёлунынъ Къуран-ы Керимни бир илимлер энциклопедиясы киби эльге алгъанына ве Къураннынъ асыл хусусиети олгъан диний ве ахлякъий бир китап олмасыны дикъкъаттан къачыргъанына ишарет этти.

3. Ичтимаий (социология) тефсир чалышмалары

XX асырнынъ башында пейда олгъан бу тюшюндже эвеля кечмиште ортагъа къоюлгъан тефсир аньанесине шиддетли тенкъитлернен озюни косьтерди. Кечмишке къаршы кетирильген бу тенкъитлернинъ темелинде мусульман халкъларнынъ эвельки мувафакъиетлерининъ косьтерильмемеси ве гъарп къаршысында агъыр вазиетке тюшмеси ятмакъта эди. Олар мусульманлыкънынъ зайыфламасынынъ себебини Ислямгъа сонърадан чешит бидатларнынъ сокъулмасында корьдилер. Мухаммед Абдухнен берабер Мухаммед Решит Рыза ве Мустафа эль-Мерагъийнинъ чалышмалары бу тюшюнджеге мисаль оларакъ косьтермек мумкюн.

Араштырайыкъ - огренейик

Кечмиште япылгъан тефсирлернинъ «эбабиль» сёзюне насыл мана бергенлерини бу тефсирлернинъ тюркче терджимелерини ве тюркче тефсирлерни къулланаракъ араштырынъыз.

Бу анълайышта Къураннынъ бир хидает китабы олгъаны огге чыкъарылмакъта ве кечмиштеки тефсирлернинъ бу хусусиетни козьден къачыргъаны сёйленмектедир. Оларгъа коре, кечкен девирде язылгъан тефсирлер, уйдурма хадислернен, исраилият иле ве керексиз лисаний[97], анълатувларнен толдурылгъандыр. Оларгъа коре бу – Къураннынъ инсанларны Дюнья ве ахыретте сеадетке къавуштырмакъ макъсадын-

96 Макъале - статья.
97 Лисаний - языковой.

дан узакълашмасыдыр. Бунъа коре олар, бутюн тарихнинъ мирасыны бир тарафкъа атаракъ ве ялынъыз Къурангъа таянаракъ Исчямны текрар анълатмагъа гъайрет косьтердилер. Меселя, Мухаммед Абдух талебеси Решит Риза иле язгъан «Менар» адындаки тефсиринде кечмиште язылгъан тефсир ве хадис китапларыны къулланмамагъа гъайрет косьтерди. Чюнки онъа коре, тефсирлер уйдурма хадислернен толдурылгъандыр.

Бу анълайышнынъ менсюплери, бир тарафтан Ислям аньанесини тенкъит этеркен, дигер тарафтан, да гъарп тюшюндже шеклини менимсемеге чалыштылар. Бу да оларнынъ Къуранны анълатувда акъылны огге чыкъаргъан бир ёл излемелеринде тесири олды. Бу тесирнен Къурандаки базы анълатмалар модерн акъылгъа уйгъун бир шекильде айдынлатмагъа чалышылды. Меселя, Мухаммед Абдух «Филь» суресинде кечкен «эбабиль»нинъ базы хасталыкъларнынъ микропларыны ташыгъан бир чибин чешити, олмасы мумкюнлигини сёйлемектедир. Бу тюшюнджелернинъ янында, мсусульман алимлери, XX асырнынъ башындан итибарен гъарпнынъ бутюн дюньягъа менимсетмеге истегенлери дюньябакъышларына къаршы джевап бермегеджельп этти ве бу саада да тефсирлер язылды. Меселе шунда ки, гъарб алемининъ мейдангъа къойгъан бу дюньябакъышлары инсанларнынъ проблемаларыны чезеджеклерини идда эте эди. Албуки мусульманлар, бу вазифени Ислям дюньябакъышы даа гузель беджереджегини инана эдилер. Бу анълайыш тефсирде озь ифадесини тапты ве тефсир бу фикирлернинъ яйылмасы ичюн бир васта оларакъ къулланылды. Бу макъсатнен япылгъан чалышмалар инсаниетнинъ проблемаларынынъ энъ яхшы шекильде Ислямнынъ ильк девринде чезиле биледжегини огге сюрди. Бугунь де инсаниетнинъ ве мусульманларнынъ проблемаларыны чезмек ичюн о девирге текрар къайтылмасы кереклики тюшюнджесини ортагъа атты. Бу тавыр ичюн де Эбуль-Аля эль-Мевдудийнинъ «Тефхимуль-Къуран» ве Сейййид Къутубнынъ «Фи Зилалиль-Къуран» адлы эсерлерини, орьнек оларакъ косьтермек мумкюн.

Дерсимизни текрарлайыкъ

1. Къуран-ы Керимни мевзуларына коре тефсир этюв гъайрети не вакъыт ве не себептен пейда олды?

2. Къуранны мевзуларнына коре тефсир этювни ким башлады?

3. Ильмий тефсир чалышмаларынынъ тарихы акъкъында бильги беринъиз.

4. Ильмий тефсир саасындаки мешхур алимлер кимлердир?

5. Ичтимаий тефсир чалышмалары не вакъыт пейда олды? Анълатынъыз.

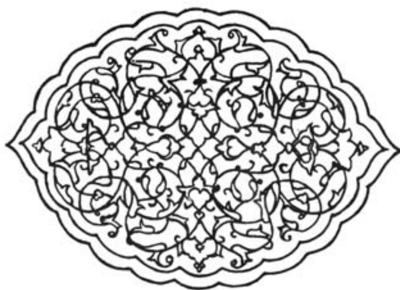

XII БОЛЮК

ОРЬНЕК ТЕФСИР МЕТИНЛЕРИ

Дерсимизге азырланайыкъ

Дерсимизге чалышмагъа башламадан эвель, болюк мевзуларымыздан олгъан Филь, Къурейш, Алякъ, Маун, Аср, Хумезе ве Худжурат сурелери иле Бакъара, суресининъ 142-150 ве Муминун суресининъ 1-10 аетлеринининъ маналарыны Къуран-ы Керимнинъ изаатлы манасындан тапып окъунъыз.

Ашагъыда базы сурелернинъ ве аетлернинъ тефсирлеринден орьнеклер бериледжек. Мында башта аетлерни арапча асылларындан окъуйджакъмыз. Бу окъув сонъунда аетлерде кечкен базы сёзлерни бильмекнен берабер, базыларыны да бильмегенимизни кореджекмиз. Айрыджа аетлернинъ маналарыны анъламакъ ичюн арап тилининъ грамматикасына, да ихтияджымыз бардыр. Аетлерни анъламагъа бильмек ичюн огюмизге чыкъкъан бу ильк манианы кечмеге бильмек анджакъ, бильмегенимиз аетлернинъ грамматик тизилювини талиль этмекнен ве сёзлерни огренмекнен ола билир. Бизим ичюн бунынъ ёлларындан бириси де даа эвель япылгъан терджимелер ярдымынен, бу маниадан бир ольчюде кечмектир. Бунынъ ичюн биз мында аетлернинъ изаатларыны да береджекмиз.

Анджакъ аетлерни толусынен, анъламакъ ичюн, джевапланмасы керек олгъан башкъа суаллер бардыр. Меселя, окъугъанымыз аетлернинъ къайсы муитте энгени бу суаллернинъ биринджиси. Бунынънен берабер, аетлерде кечкен базы ифаделерден о девир ичюн не анълашылгъаны бу суаллер арасындадыр. Иште, бунынъ киби джевап берильмеси керек олгъан суаллерге изаатлар дегиль, тефсирлер джевап берди. Бу болюкте аетлерни тафсилятлы бир шекильде ачыкълагъан тефсирлерден базы орьнеклер кореджекмиз. Аетлерни ве оларнынъ къырымтатарджа изаатыны окъугъан сонъра, оларны даа яхшы анъламакъ ичюн, суаллер береджекмиз ве бу суаллернинъ джевапларыны орьнек оларакъ сайлагъан тефсирлеримизден алмагъа ве огренмеге чалышаджакъмыз.

1. «Филь» ве «Къурейш» сурелерининъ тефсиринден орьнеклер

А - «Филь» суреси

بسم الله الرحمن الرحيم
أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ١
أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ ٢
وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ ٣
تَرْمِيهِم بِحِجَارَةٍ مِّن سِجِّيلٍ٤
فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ٥

1. Раббинъ филь саиплерине нелер этти, корьмединъми?
2. Оларнынъ яман къарарларыны бошуна чыкъармадымы?
3. Оларнынъ устюне сюрю-сюрю къушлар ёллады.
4. О къушлар оларнынъ устьлерине балчыкътан пиширильген ташлар ата эдилер.
5. Бойледже, Аллах оларны ашалып, тапталгъан экин япракълары алына кетирди.

«Филь» сиресини анъламакъ ичюн, онъа аит, шойле суаллер бермек мумкюн:

1. «Филь» суреси къайсы вакъиагъа ишарет эте?
2. «Филь» суреси не вакъыт энди?
3. Суреде кечкен «Филь саиплери» (асхабуль-филь) не демектир ве булар кимлер эди?
4. Филь саиплерининъ низамы насыл эди?

سورة الفيل مكية و هي خمس ايات بسم الله الرحمن الرحيم الم تركيف فعل ربك بأصحاب الفيل. الخطاب للرسول صلى الله عليه و سلم و هو و ان لم

يشهد تلك الوقعة لكن شاهد اثارها و سمع بالتواثر اخبارها فكانه راها.

(Бейдави, V, 530)

Араштырайыкъ - огренейик

«Филь» суресини ве онынъ къырымтатарджа изаатыны окъуп, сурени анъламакъ ичюн энъ азынен учь суаль даа азырланъыз.

1. ....
2. ....
3. ....

«...Бу суреде де юдже Аллахнынъ дюнья аятында да буюк фитнелерни, тузакъларны, ве весвеселерни февкъульаде бир шекильде бозып дагъыткъан къудретине бир ибрет орьнеги олмакъ узьре, Ресулюллахнынъ догъгъан йылы Кябени йыкъмакъ ичюн уджюм эткен филь ордусынынъ насыл перишан[98] этильгени косьтерильмектедир. Бойледже, Аллахнынъ эльчисине япкъан ярдымнынъ даа къуветли ве даа мукеммель[99] олгъанына ишарет этильмектедир... Аллах бу суре иле инангъанларгъа теселли[100] ве дестек берди. Айны заманда Аллахнынъ кучь ве къуветине къаршы мал ве мулькнинъ, ич бир тузакънынъ даянамайджагъы анълатылды (Эльмалылы Хамди Языр, Хакъ Дини Къуран Тили, IX, с. 123).

«...Йеменни истиля[101] эткен Эбрехе ордусы, «филь ордусы» адынен нам къазангъан эди. Эбрехе Хабеш валиси экен, озь къумандандлыгъы астында буюк, ордунен Махмуд денильген филлерине ишанаракъ ве къаршыларына чыкъкъанларны эзип Кябени йыкъмакъ ичюн кельген эдилер. Анджакъ йыкъмакъны беджеремеден перишан олып къайттылар. Бунынъ ичюн оларгъа «филь ордусы» денильди ве бу сене араплар арасында «филь йылы» денильген бир тарих башла-

98 Перишан - раскиданный, разбросанный; разметанный.
99 Мукеммель - безупречный.
100 Теселли этмек - успокаивать.
101 Истиля этмек - окружать, осаждать.

нувы къабул этильди.» (Эльмалылы Хамди Языр, Хакъ Дини Къуран Тили, IX, 125)

«Суренинъ Мекке девринде энгени ве Меккеде экен душманларнынъ чокъусынынъ Мухаммед Къуранны озю сёйлеп, Аллахкъа ифтира эте дегенлер, меджнун, сиирбаз, шаир дие атып тутктъанлар, кечкен миллетлернинъ аят икяелери акъкъында эскилернинъ масаллары дие мыскъыллагъанлар, онынънен, ярышмакъ истеген бир чокъ шаирнинъ агъзына кельгенини сёйлегени ве Пейгъамбернинъ буларны сустураджакъ[102] маддий бир кучь ве къоркъузув къуветине саип олмагъаныны, инангъанларнынъ да гъает азынлыкъ ве маддий оларакъ магълюп олгъанлары бир алда, къыскъаджа уджюм этмелери ичюн земин[103] ве заман тамамен уйгъун олгъаны алда булардан ич кимсе бу филь къыссасы акъкъында бир уджюмде булунамады…» (Эльмалылы Хамди Языр, Хакъ Дини Къуран Тили, IX, 133)

و قوله وَأَرسَلَ عَلَيهِم طَيرًا أَبابيلَ تعالى ذكره و أرسل عليهم ربك طيرا متفرقة يتبع بعضها بعضا من نواح شتى.

(Табери, XXX, 297)

قوله تعالى أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ أي في إباتال.

(Къуртуби, XX, 195)

102 Сустурмакъ - заставить замолчать.
103 Земин - основание, почва.

Б – «Къурейш» суреси

بسم الله الرحمن الرحيم

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ ١ إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ ٢ فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَٰذَا الْبَيْتِ ٣

الَّذِي أَطْعَمَهُم مِّن جُوعٍ وَآمَنَهُم مِّنْ خَوْفٍ ٤

1, 2, 3, 4. Къурейшке къолайлаштырылгъаны, эбет, къыш ве яз сеяатлары оларгъа къолайлаштырылгъаны ичюн, оларны ачлыкътан тоюргъан ве эр чешит къоркъудан эмин къылгъан шу эвнинъ Раббине къуллукъ этсинлер.

Къурейш суресини анъламакъ ичюн, онынъ акъкъында шу суаллерни бермек мумкюн:

1. Бу суре не вакъыт ве насыл шараитте энди?
2. Къурейш къабилесининъ анълашмасы (иляф) недир?
3. Яз ве къыш ёлджулыкълары не ичюн япыла эди?

Араштырайыкъ - огренейик

«Къурейш» суресини ве онынъ къырымтатарджа изаатыны окъуп, сурени анъламакъ ичюн энъ аз учь суаль даа азырланъыз.

1...
2...
3...

«Бу суреге «Къурейш» я да «Ли-иляфи Къурейш» суреси де дениле. Мекке девринде энди...

Филь вакъиасыны корьген ве эр кестен даа чокъ ондан ниметленген ве файдалангъан, бу себепнен Аллахнынъ бирлигине, Онынъ тевхид динине эр кестен эвель сарылмасы бекленген Къурейш къабилеси олгъаны алда, Ресулюллахнынъ рисалети[104] ве даветине къаршы путперестликте исрар этип, ильк оларакъ исьянгъа, душманлыкъкъа ве Islamгъа кель-

104 Рисалет - пророчество.

меге маниа олмагъа чалышкъан олар олдылар... «Филь» суресинден сонъра, бу суреде Къурейшнинъ эмиетине ишарет этмек ичюн адыны ачыкъ айтып, кяфирлер яманланмакъта ве тевхидий бир инам иле Аллахкъа къуллукъ этмеге чагъылырмакътадыр.» (Эльмалылы Хамди Языр, Хакъ Дини Къуран Тили, IX, 161)

«...Къурейш халкы эскиден бери тиджарет эхли олса да тиджаретлери ашагъы юкъары Мекке ве дживарынен сынъырлы, эди. Башта Хашим б. Абди Менаф, Шам меликинден изин весикъасы алгъан эди. Хашим Шамгъа кельмеге къарар бере. Онынъ шаны ве шерефи, Шамда укюмдар олгъан Къайсер тарафындан дуюлгъанджа, оны узурына давет этти. Бу весиленен[105] Хашим онынънен алякъа къурып, Къурейш туджджарынынъ бир такъым Йемен ве Хиджаз эшьясы иле Шам улькесине, хавфсызлыкъ ичинде барып кельмелери ичюн бир анълашма япкъан эди. Бундан сонъра Къурейш туджджарлары Шам тарафына къолайджа ёлджулыкъ, япмагъа имкян тапкъан эдилер.

Буны корьген къардашлары да Хабеш, Йемен ве Иракнен бойле анълашмалар яптылар. Булар бир чешит хусусий тиджарет анълашмалары эди. Бойледже, Къурейш къабилеси яз ве къыш ёлджулыкъларында бу анълашмаларгъа коре бу къабилелернинъ ёл косьтерюв ве имаеси алтында хавфсызлыкъ ичинде барып келе эдилер.» (Эльмалылы Хамди Языр, Хакъ Дини Къуран Тили, IX, 169)

ايلافهم رحلة الشتاء و الصيف اي الرحلة في الشتاء الى اليمن و في الصيف الى الشام.

(Бейдави, 5, 532)

105 Весиле - средство.

2. Алякъ, Маун, Аср ве Хумезе сурелерининъ тефсиринден орьнеклер

А - Алякъ суреси

بسم الله الرحمن الرحيم
اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ١ خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ ٢ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ٣ الَّذِي
عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ٤ عَلَّمَ الْإِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ٥ كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى ٦ أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى
٧ إِنَّ إِلَى رَبِّكَ الرُّجْعَى ٨ أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى ٩ عَبْدًا إِذَا صَلَّى ١٠ أَرَأَيْتَ إِن كَانَ
عَلَى الْهُدَى ١١ أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى ١٢ أَرَأَيْتَ إِن كَذَّبَ وَتَوَلَّى ١٣ أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ
يَرَى ١٤ كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ ١٥ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ١٦ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ
١٧ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ ١٨ كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ ١٩

1, 2. Яраткъан Раббинънинъ адынен окъу! О, инсанны «алакъ»тан яратты.

3, 4, 5. Окъу! Инсангъа бильмегенлерини бильдирген, къалемнен язмакъны огреткен Раббинъ энъ буюк керем саибидир.

6, 7, 8. Акъикъат шу ки, инсан озюни озюне етерли коререк, адден ашар. Шубесиз, къайтыш Раббинъедир.

9, 10. Намаз къылгъанда бир къулны (Пейгъамберни намаздан) четлеткен эрифни корьдинъми?

11, 12. Не дерсинъ, о (Пейгъамбер) догъру ёлда исе, яхут такъваны[106] эмир этмекте исе!

13. Не дерсинъ, о Пейгъамберни ред этмекте ве догъру ёлдан юзь чевирмекте исе!

14. О, Аллахнынъ эр шейни корьгенини бильмейми!

15, 16, 17, 18, 19. Ёкъ, ёкъ! Эгер вазгечмесе, дер’ал перчеминден[107], о яланджы, гунахкяр перчемден якъаламыз. О, тарафдарларыны чагъырсын. Биз де зебанийлерни чагъыраджакъмыз. Ёкъ! Онъа уйма! Аллахкъа седжде эт ве Раббинъе якълаш!

106 Такъва - богобоязненность.
107 Перчем - чуб, хохол.

Мында «Алякъ» суресининъ ильк беш аетининъ тефсирини кореджекмиз. Бу беш ает, Къураннынъ энген ильк аетлери оларакъ къабул этильди.

Араштырайыкъ - огренейик

«Алякъ» суресининъ энювини Сиер дерсинъизнинъ «Хазрети Мухаммеднинъ Давети: Мекке Деври» болюгининъ «Ильк вахий теджрибеси» къысмындан файдаланаракъ огренинъиз.

«Алякъ» суресининъ бу аетлерини анълатмагъа бильмек ичюн шу суаллерге джеваплар къыдырмамыз керек:

1. «Алякъ» суреси не вакъыт ве насыл шараитте энди?
2. «Алякъ» сёзю арапларда насал манада къулланыла?
3. «Экрем» сёзю насыл мананы анълата?

«Окъу, О Раббинънинъ адынен. Яни Онынъ юдже адынен, Аллах исм-и джелили иле башлаяракъ окъу, окъумагъа башла.», (Эльмалылы Хамди Языр, Хакъ Дини Къуран Тили, VIII, 547)

«...иште, инсанны бир къаткъан къан корюнишини берген эмбриондан, севги ве шевкъатнен яратып ашамадан ашамагъа кечирген, мукеммель шекильге къойгъан, эшитмеге, корьмеге ве тюшюнмеге имкян берген, сонъра дюньягъа кетирип оны огренмеге ёнельткен, онъа бильмеген шейлерини огренмекни ве къалемнен язы язмакъны ильхам эткен Аллахкъа бир борч оларакъ инсаннынъ къуллукъ этмеси керек экен, нанкёрлик этмеси асла ярашмаз. Бу аетлерден сонъра, бар олмасыны Аллахкъа борджлу олгъан инсаннынъ, онъа къаршы къопаймасы, озюни зенгин, озюне етерли корип кибирленмеси[108] тазирленмектедир[109].» (Сулейман Атеш,

108 Кибир - гордость.
109 Тазир - порицание.

Юдже Къураннынъ Чагъдаш Тефсири, XI, 7)

Араштырайыкъ - огренейик

«Алякъ» суресини ве къырымтатарджа изаатыны окъуп, сурени анъламакъ ичюн учь суаль даа азырланъыз.

1. ....
2. ....
3. ....

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ و كانت أول سورة أنزلها الله على محمد صلى الله عليه و سلم و روت عائشة رضي الله عنها أنها أول سورة أنزلها الله على محمد صلى الله عليه و سلم ثم بعدها – ن و القلم – ثم بعدها – يا أيها المدثر– ثم بعدها –و الضحى– ... (Къуртуби, XX, 126)

الَّذِي خَلَقَ أي الذي له الخلق أو الذي خلق كل شيء.(Бейдави, V, 509)

الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ أي الخط بالقلم و قد قرئ به. (Бейдави, V, 509)

أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى أن رأى نفسه و استغنى ... (Бейдави, V, 510)

أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى عَبْدًا إِذَا صَلَّى نزلت في ابى جهل قال لو رأيت محمدا ساجدا لوطئتعنقه. (Бейдави, V, 510)

قوله تعالى **فَلْيَدْعُ نَادِيَه** أي أهل مجلسه و عشيرته فليستنصر بهم **سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ** أي الملائكة... (Къуртуби, XX, 126)

Б - Маун суреси

بسم الله الرحمن الرحيم
أَرَأَيْتَ الَّذي يُكَذِّبُ بالدِّينِ ١ فَذلكَ الَّذي يَدُعُّ الْيَتيمَ ٢ وَلا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ
الْمِسْكِينِ ٣ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ٤ الَّذينَ هُمْ عَنْ صَلَاتهِمْ سَاهُونَ ٥
الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ ٦ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ٧

1.О эсап ве джеза кунюни ред эткенни корьдинъми?
2.Иште, о, етимни итеп, къакъар;
3.Ёкъсулны тойдурмагъа тешвикъ этмез;
4, 5. Языкълар олсун, о намаз къылгъанларгъа ки, олар намазларыны джиддийге алмазлар.
6, 7. Олар косьтериш япыджылардыр; хайыргъа да мани олурлар.

«Маун» суресининъ тефсиринде эвеля ашагъыдаки суаллерге, джевап тапынъыз:

1. «Маун» суреси не вакъыт вахий этильди?
2. Суреде кечкен «динни ялан сайгъан» киши ким?
3. Суреде намаз къылгъанлар не ичюн тенкъит этиле?

Араштырайыкъ - огренейик

«Маун» суресини ве онынъ къырымтатарджа изаатыны окъуп, сурени анъламакъ ичюн учь суаль даа азырланъыз.
1. ....
2. ....
3. ....

Суренинъ Меккеде энгени услюбинден белли олгъаны киби чокъ алимнинъ де фикридир. (Сулейман Атеш, Юдже Къураннынъ Чагъдаш Тефсири, XI, 113)

Зира суренинъ 1-3-джи аетлери, ахыретке инанмагъан, етимни итеп къакъкъан, ёкъсулны тоюрмагъан, ярдым этмеген мушриклернинъ ахлякъыны анълатмакътадыр.

«…Муфессирлер, ильк учь аетнинъ Эбу Джехиль я да Эбу Суфьян, яхут Ас ибн Ваиль эс-Сехмий я да Велид б. Мугъире акъкъында энгенини сёйледилер: Эбу Джехиль бир етимнинъ васийси эди. Етим келип, озь малындан бир шей истеди. Эбу Джехиль бермейип, оны къувды. Аетлер бу мунасебетнен энди. Башкъа бир риваетке коре Эбу Суфьян эр афта эки къой соя эди. Бир етим келип, сойгъан айвандан бираз эт истеди. Эбу Суфьян оны таягъынен урып къувды.

Бу риваетлерден анълашылгъанына коре, суре етимге, факъыргъа акъарет этильген бир вакъиадан сонъра энди, ильк учь ает не себепнен, кимлер акъкъында энген ве кимлернинъ табиатыны анълаткъан исе, сонъ дёрт ает де айны себепнен ве айны адамлар акъкъында энди, оларнынъ табиатыны анълата.

Бунъа коре мушриклернинъ де намаз къылгъанлары, факъат намазгъа эмиет бермегенлери, низамлы дегиль, келиши гузель; узур иле дегиль, гъафлет[110] иле, адет ве эглендже киби намаз къылгъанлары анълашыла... «Энфаль» суресининъ 35-джи аети де оларнынъ ыслыкъ чаларакъ[111], эль силь-керек намаз къылгъанларыны, яни намазны бир эглендже алына кетиргенлерини ифаде эте.» (Сулейман Атеш, Юдже Къураннынъ Чагъдаш Тефсири, XI, 116)

حدثني علي قال ثنا ابو صالح قال ثني معاوية عن علي عن ابن عباس قال هم المنافقون كانوا يراؤون الناس بصلاتهم اذا حضروا و يتركونها اذا غابوا.

(Табери, XXX, 313)

حدثني يونس قال اخبرنا ابن وهب قال ثني ابن زيد و يصلون و ليس الصلاة...

(Табери, XXX, 313)

و قوله – و يمنعون الماعون – يقول و يمنعون الناس منافع ما عندهم و اصل الماعون من كل شيء منفعته يقال للماء الذي ينزل من السحاب ماعون و منه قول اعشي بني ثعلبة.

(Табери, XXX, 313)

110 Гъафлет - неведение.
111 Ыслыкъ чалмакъ - свистеть.

В - Аср Суреси

بسم الله الرحمن الرحيم
وَالْعَصْرِ ١ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ ٢ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ٣

1, 2, 3. Асыргъа емин этерим ки, инсан, акъикъатен зарар ичиндедир. Бундан, анджакъ иман этип, яхшы амеллер ишлегенлер, бир-бирилерине хакъны тевсие эткенлер ве сабырны тевсие эткенлер истиснадыр.

«Аср» сinduresini окъугъанымызда оны даа яхшы анъламакъ ичюн башкъа базы, малюматларны огренмемиз керек. Оларны шойле сыраламакъ мумкюн:

1. «Аср» сureси не вакъыт энди?
2. Суреге адыны берген «аср» сёзюнинъ манасы недир?
3. «Салих амель» тюшюнджесине суреде насыл, мана юкленди?
4. «Сабыр» суреде не мананы анълата?

Араштырайыкъ - огренейик

«Аср» суресини ве онынъ къырымтатрджа изаатыны, окъуп, сурени анъламакъ ичюн эки суаль даа азырланъыз.

1. ....
2. ....

«Асыргъа емин иле башлагъанындан бу адны алгъан суреде къуртулыш ве сеадетнинъ анджакъ инанмакъ; гузель, файдалы ишлер япмакъ, хакъны ве сабырны тевсие этмекнен мумкюн оладжагъы анълатылмакътадыр. Услюбинден, ильк Мекке сурелеринден олгъаны анълашылмакъта. Чюнки «Лейль», «Аля» ве буларгъа бенъзеген сурелер киби умумий давет эсасларыны ичине алгъан. Меккеде «Инширах» сурესинден сонъ энгендир, 3 аеттир. Ресмий сырада 103-джи, энюв сырасына коре 13-джи суредир.»

Аср: «Куньдюзнинъ бир къысмы, хусусан экиндиден кунешнинъ батмасына къадар олгъан вакъыт, асыр денильген сексен я да юз йыллыкъ заман, экинди вакъты маналарыны анълата... Эксериет алимлерге коре «аср» мытлакъ замандыр. Чюнки заман, инсан омрюнинъ эсасыдыр. Инсаннынъ ишлери заман ичинде олур. Кечкен эр ан, инсаннынъ омрюни эксильте, эджелини якълаштыра. «Асргъа емин этерим ки, инсан, зарардадыр» аетинде шойле бир мана бардыр: Инсаннынъ ичинде яшагъан замангъа ант олсун ки, инсан зарардадыр. Чюнки инсан, кечкен заманны къазанч зан эте. Ойле исе эр ан, онынъ омрюни алып кетмекте, ахырет эсабыны якъынлаштырмакътадыр. Ама инсан бунынъ фаркъында олмагъаны ичюн заманнынъ кечмеси иле къувана ве кечмесини истей. Бу аетте:, Инсанларнынъ эсаплары якъынлашты. Олар исе гъафлет ичинде юзь чевирмектелер[112]. (Энбия 21/1) аетиндеки киби бир мана бардыр.

Эгер инсан, омрюни аетлернинъ анълаткъаны шекильде файдалы иш, хакъны ве сабырны тевсие иле кечирсе, япкъан файдалы ишлер озюне кяр къалыр. Бойле файдалы ишлер япмаз, аксине ярамай ишлер япса омрю кетер, битер ама кишиге о кеткен омюрден, гуняхтан башкъа бир шей къалмаз ки, гунях да зарардыр. Меселя, бир кимсе омрюни ильмий араштырмалар иле кечирир, эсерлер язар, сонъра омрюне бир бакъар: Къыркъ, элли йыл кечкен, ама япкъан гузель ишлер, араштырмалар, язгъан эсерлери о кеткен омюрден кендине кяр къалды. Эгер чалышмаса, вакътыны файдалы ишлернен кечирмесе эди, омюр кене кечеджек, ама кендине ич бир шей къалмайджакъ эди. Омрю зая олып кетеджек эди. Яхут омрюни зикир ве фикир, ибадет ве таат иле кечирген исе о ибадет ве тааты де маневий шекиллерге, дженнет ниметлерине денъишерек къаладжакъ ве инсан оларны, ахыретте тападжакътыр. Ама бойле гузель шейлер япмагъан, аксине гуняхлар ишлегеннинъ исе омрю кечти кетти. О омюрден озюне азапкъа денъишеджек ишлер къалды. О инсан эбедий зараргъа огърар. Аллах бу алдан къорчаласын.

««Салих амель» табири, ибадет ве ахлякънен алякъалы

112 Юзь чевирмек - отворачиваться.

бутюн гузель ишлерни озь ичине ала. Аллахкъа ибадет салих амель олгъаны киби, мухтаджларгъа яхшылыкъ, ярдым, Аллах ёлунда джихат, зулумгъа ве залымларгъа къаршы муджаделе этмек, хакъ, адалет, догъзулыкъ, эманет, яхшылыкъ ве такъва узеринде ярдымлашмакъ; хелял къазанмакъ; аилесине, акърабасына ве джемааты къаршысындаки вазифелерини ерине кетирмек; инсанларгъа къаршы гузель давранмакъ, эписи салих амель даиреси ичиндедир...» (Сулейман Атеш, Юдже Къураннынъ Чагъдаш Тефсири, XI, 79-80)

حدثني علي قال ثنا ابو صالح قال ثني معاوية عن علي عن عباس في قوله و العصر قال العصر ساعة من ساعات النهار. (Табери, XXX, 289)

ذكر من قال ذلك حدثنا بشر قال ثنا يزيد قال ثنا سعيد عن قتادة و تواسوا بالصبر قال الصبر طاعة الله . (Табери, XXX, 291)

وتواصوا بالصبر – عن المعاصي او علي الحق... (Бейдави, V, 526)

حدتنا ابن عبد الاعلى قال ثنا ابن ثور عن معمر عن الحسن وتواصوا بالحق قال الحق كتاب الله. (Табери, XXX, 290)

Г - Хумезе суреси

بسم الله الرحمن الرحيم

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ ١ الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ ٢ يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ ٣ كَلَّا
لَيُنبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ ٤ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ ٥ نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ ٦ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى
الْأَفْئِدَةِ ٧ إِنَّهَا عَلَيْهِم مُّؤْصَدَةٌ ٨ فِي عَمَدٍ مُّمَدَّدَةٍ ٩

1, 2. Арттан сёз этмекни, юзьге къаршы тиль узатмакъны адет эткен эр кеснинъ алына вай! О ки, мал топлагъан ве оны сайып тургъандыр.

3. (О), малы оны эбедийлештиреджек беллей.

4. Ёкъ! Ант олсун ки, о Хутамеге атыладжакъ.

5. Хутаменинъ не олгъаныны билесинъми?

6, 7. Аллахнынъ, туташтырылгъан, (яндыкъча) тырманып, юреклернинъ там устюне чыкъкъан атешидир.

8, 9. Олар (бу атеш ичинде) узатылгъан диреклерге багълы вазиетте атеш устьлерине къапатыладжакъ.

Араштырайыкъ - огренейик

«Хумезе» суресини ве онынъ къырымтатарджа изаатыны окъуп, сурени анъламакъ ичюн учь суаль азырланъыз.

1...
2...
3...

«Бу сурeнинъ энмесине себеп олгъан вакъиа: Ибн Джерирнинъ (Таберий), Мухаммед б. Сад ёлунен Ибн Аббастан алгъан хаберге коре бу тюр арекетлер япкъан, инсанларгъа къаш-козь арекетлери иле арекет эткен бир мушрик эди.» (Эльмалылы Хамди Языр, Хакъ Дини Къуран Тили, IX, 117)

«Вейль: Ачувланувны бильдирген, бирине ярамайлыкъ ве олюм тилемек ичюн къулланылгъан бир ихтар ве телюке сёзюдир.

Хумезе: «Хемз» тамырындан... Хемз - сындырмакъ, санчмакъ, ерге урмакъ, маналарыны анълата. Инсанларнынъ

шахсиет ве намусларына[113] тиль узатмакъ, оларгъа къылынаракъ оларны ынджытмагъа да истиаре ёлунен «хемз» денильди. Бирининъ намус, сой ве итибаринен ойнап, инсанларны ынджытмакъны, яманламакъны адет эткен кимселерге «хумезе» дениле.,

...Люмезе де инсанларгъа ифтира эткен, къаш-козь ишаретлеринен бирини башкъаларына косьтеререк алчакъ корьмек маналарыны анълата... Ибн Аббастан кельген бир риваетке коре Хумезе, лумезе – сёз ташыгъан инсанларны бирбирине къошкъан, инсанларгъа ярамай сыфатлар къойгъан кимселердир... (Сулейман Атеш, Юдже Къураннынъ Чагъдаш Тефсири, XI, 88)

ويل لكل همزة لمزة قال الهمزة الذي يهمز الناس بيده و يضربهم بلسانه و اللمزة الذي يلمزهم بلسانه و يعيبهم و اختلف في المعني بقوله ويل لكل همزة فقال بعضهم عني بذلك رجل من أهل الشرك بعينة فقال بعض من قال هذا القول هو جميل بن عامر الجمحي. (Табери, XXX, 293)

وما أدراك ما الحطمة ما هذه النار . (Бейдави, V, 52)

حدثني محمد بن سعد قال ثني أبي قال ثني عمي قال ثني أبي عن أبيه عن ابن عباس – أنها عليهم مؤصدة – قال عليهم مغلقة.... والعرب تقول أوصد الباب أغل.

(Табери, XXX, 295)

حدثنا ابن حميد قال ثنا مهران عن سعيد عن قتادة في عمد ممدة قال عمود يعذبون به في النار. (Табери, XXX, 296)

– يحسب – اي يظن – ان ماله أخلده – . (Куртуби, XX, 184)

113 Намус - честь, совесть.

3. Бакъара суресининъ 142-150 аетлерининъ тефсири

سَيَقُولُ السُّفَهَاء مِنَ النَّاسِ مَا وَلاَّهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُواْ عَلَيْهَا قُل لِّلّهِ الْمَشْرِقُ
وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَن يَشَاء إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ١٤٢ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا
لِّتَكُونُواْ شُهَدَاء عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنتَ
عَلَيْهَا إِلاَّ لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلاَّ عَلَى
الَّذِينَ هَدَى اللّهُ وَمَا كَانَ اللّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُوفٌ رَّحِيمٌ ١٤٣ قَدْ
نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاء فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّواْ وُجُوِهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوْتُواْ الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ
الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ وَمَا اللّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ١٤٤ وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوْتُواْ الْكِتَابَ
بِكُلِّ آيَةٍ مَّا تَبِعُواْ قِبْلَتَكَ وَمَا أَنتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُم بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنِ
اتَّبَعْتَ أَهْوَاءهُم مِّن بَعْدِ مَا جَاءكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَاً لَّمِنَ الظَّالِمِينَ ١٤٥ الَّذِينَ
آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءهُمْ وَإِنَّ فَرِيقاً مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ
يَعْلَمُونَ ١٤٦ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ١٤٧ وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا
فَاسْتَبِقُواْ الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُواْ يَأْتِ بِكُمُ اللّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
١٤٨ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ
وَمَا اللّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ١٤٩ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلاَّ الَّذِينَ
ظَلَمُواْ مِنْهُمْ فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ١٥٠

142.Инсанлардан бир къысым акъылсызлар: «Ёнельген къыблаларындан оларны чевирген недир?» дейджеклер. Де ки: «Шаркъ да, гъарп да Аллахнынъдыр. О истегенини догъру ёлгъа къояр.

143. Бойледже сизинъ инсанлыкъкъа шаатлар олувынъыз, ресульнинъ де сизге шаат олувы ичюн сизни орта бир уммет яптыкъ. Сенинъ (арзылап да, шу анда) ёнельмеген

къыбланъны (Кя'бени) биз анджакъ Пейгъамберге уйгъаныны, окчелери узеринде кери дёнгенден айырды этювинъиз ичюн къыбла яптыкъ. Бу Аллахнынъ хидает берген кимселерден башкъасына эльбетте агъыр келир. Аллах сизинъ иманынъызны асла зая этеджек дегиль. Зира, Аллах инсанларгъа нисбетен шефкъатлы ве мерхаметлидир.

144. (Эй, Мухаммед!) Биз сенинъ юзюнънинъ кокке догъру чеврильгенини (вахий беклегенинъни) коремиз. Иште, шимди сени мемнюн оладжакъ бир къыблагъа дёндиремиз. Артыкъ юзюнъни Месджид-и Харам тарафкъа чевир. (Эй, мусульманлар!) Сиз де не ерде олсанъыз олунъ, (намазда) юзьлеринъизни о тарафкъа чевиринъ. Шубе ёкъ ки, эхл-и китап, онынъ Рабблеринден кельген акъикъат олгъаныны пек яхшы билирлер. Аллах оларнынъ япаяткъанларындан хаберсиз дегиль.

145. Емин олсун ки, сен эхл-и китапкъа эр тюрлю аетни (муджизени) кетирсенъ. Кене де олар сенинъ къыбланъа дёнмезлер. Сен де оларнынъ къыбласына дёнеджек дегильсинъ. Олар да бир-бирилерининъ къыбласына дёнмезлер. Санъа кельген илимден сонъра, эгер оларнынъ арзуларына уяджакъ олсанъ, иште, о вакъытта сен хакъны таптагъанлардан олурсынъ.

146. Озьлерине китап бергенлеримиз оны (Пейгъамберни) огъулларыны таныгъанлары киби таныйрлар. Бунъа рагъмен, олардан бир къысмы биле-биле акъикъатны гизлерлер.

147. Акъикъат олгъаны – Раббинъден кельгенидир. О алда шубелениджилерден олма!

148. Эр кеснинъ ёнельген бир къыбласы бар. Сиз хайырлы ишлерде ярышынъ. Не ерде олсанъыз олунъ, сонъунда Аллах эпинъизни бир ерге кетирир. Шубесиз, Аллах эр шейге къадирдир.

149. Не ерден ёлгъа чыкъсанъ чыкъ, (намазда) юзюнъни Месджид-и Харам тарафкъа чевир. Бу эмир Раббинъден санъа кельген акъикъаттыр. Аллах япкъанларынъыздан хаберсиз дегиль.

150. (Эбет, Ресулим!) Не ерден ёлгъа чыкъсанъ чыкъ, (намазда) юзюнъни Месджид-и Харамгъа догъру чевир. Не ерде олсанъыз олунъ, юзюнъизни о янгъа чевиринъ ки, ара-

ларындан хакъсызлыкъ эткенлер (къуру инатчылар) истисна, инсанларнынъ алейхинъизде (къуллана биледжек) бир делили олмасын. Сакъын олардан къоркъманъ! Ялынъыз менден къоркъунъ. Бойледже, сизге олгъан ниметимни текмиллейим де, догъру ёлны тапарсынъыз.

Араштырайыкъ - огренейик

«Бакъара», суресининъ 142-150-джи аетлерини ве оларнынъ къырымтатарджа изаатыны окъуп, сурени анъламакъ ичюн еди суаль азырланъыз.

1...
2...
3...
4...
5...
6...
7...

«Аллахнынъ Ресули (с.а.в.) Меккеде экен Кябеге догъру ёнелип намаз къыла эди. Мединеге кельгенде еудийлернинъ къыбласы олгъан Къудустаки Сахрагъа догъру ёнелерек намаз къылмагъа башлады. Он алты - он еди ай къадар бойле намаз къылды. Бундан макъсады, еудийлерни Ислямгъа якълаштырмакъ, оларнынъ Ислямгъа ёнельмелерини теминлемек, аслында Аллахтан кельген бутюн динлернинъ аслы бир олгъаныны анълатмакъ эди. Факъат гонълю, Кябенинъ къыбла олмасыны истей эди. Чюнки еудийлер Ислямгъа якълашмакъ дегиль, тамам аксине: Мухаммед ве адамлары, къыбланынъ къаерде олгъаныны бильмей эдилер, биз оларгъа ёл косьтердик, демеге башладылар. Диннинъ рухундан айрылып ялынъыз шеклинде къалгъан такълитчилер[114], къыбланынъ инсанлар арасында бирликни сакъламакънынъ ве бирликте Аллахкъа ёнельмекнинъ бир темсили олгъаныны унуткъан, Сулейман Мабедине я да белли бир бинагъа, ёнельмекнинъ диннинъ руху олгъаныны зан эткен эдилер. Хазрети

114 Такълит этмек - подражать.

Мухаммед (с.а.в.)нинъ озь къыблаларына ёнельмесини де озьлерине коре бир макътанув весилеси яптылар. Бунынъ ичюн затен даа эвель эр учь диннинъ темеллерини къойгъан Хазрети Ибрахимнинъ япкъан Кябеге ёнелерек ибадет эткен Аллах эльчиси, кене о тарафкъа дёнмек ичюн Аллахнынъ буйругъыны беклей эди. Ниает, Бедир дженкинден эки ай эвель бу эмир кельди. Кендиси уйле намазынынъ энди эки рекятыны къылдыргъан эди ки, «Юзюни кок юзюне чевиргенини коремиз. Истегенинъ къыблагъа сени чевиреджекмиз. Шимди юзюнъни Месджид-и Харамгъа догъру чевир. Не ерде олсанъыз олунъ, онъа догъру ёнелинъ. Китап берильгенлер бунынъ Рабблеринден бир керчек олгъаныны бильмектедирлер. Аллах япкъанларындан хаберсиз дегильдир», аети энди. Аллахнынъ Ресули ве артындаки джемаат, къыблагъа догъру дёндилер. Къадынлар эркеклернинъ ерине эркеклер де къадынларнынъ ерине кечтилер.»

«Мусульманларнынъ Къудустен Кябеге ёнельмелери еудийлернинъ джанларыны сыкъты, «оларны къыблаларындан чевирген недир?» дедилер. Затен Аллах, бу чеврилюв эмрини бергенде, оларнынъ бойле сёйлейджеклери акъкъында хабер берди: «Инсанлардан бир къысым акъылсызлар: «Ёнельген къыблаларындан оларны чевирген недир?» дейджеклер. Де ки: «Шаркъ да, гъарп да Аллахнынъдыр. О истегенини догъру ёлгъа къояр.» «Меселе анда мында ёнельмек дегиль, гонъюльни Аллахкъа чевирмектир. Шаркъ да, гъарп да Аллахкъа аиттир. Даа эвель кельген бир ает, не ерге ёнелинсе Аллахнынъ затынынъ анда олгъаныны хабер берди. Къудуске я да Кябеге ёнельмек бир тевхид темсили эди. Тевхид дининнинъ асыл темсильджиси Хазрети Ибрахим эди. Кябени о япты. Хазрети Ибрахим, учь диннинъ бабасы сайыла эди. Еудийликнинъ, христианлыкънынъ ве мусульманлыкънынъ къуруджылары олгъан пейгъамберлер, эп онынъ неслинден кельдилер. О алда бу учь диннинъ атасынынъ, Аллах адына япкъан эвге ёнельмек энъ догъру бир арекет оладжакъ ве Кябе бутюн путлардан темизленип тевхиднинъ меркези алына келеджек эди...» (Сулейман Атеш, Юдже Къураннынъ Чагъдаш Тефсири, I, 250-251)

«143... Мусульманларнынъ, ифрат ве тефритке тюш-

меген, хакъ ве адалет[115] дуйгъусына саип, орта бир уммет къылынмасы, орта ёлдан сапкъан, ве я ифрат ве тефритке[116] тюшкен дигер умметлерге, Хазрети Пейгъамбернинъ де, мусульман умметке шаатлыкъ этювлери ичюндир. Бу шаатлыкънынъ, къияметте Аллахнынъ узурында ола биледжеги киби, дюньяда изинден кетиледжек ве такълит этиледжек бир мисаль манасында олмасы да мумкюн. Чюнки шаатнынъ васфы, хакътан олмакъ ве адалетли давранмакътыр. Бу васыфта олгъан эр инсан, бир тарафтан озь нефсининъ ве джисмининъ укъукъына риает этер, оларгъа хакъларыны бериркен, дигер тарафтан да якъынларынынъ ве дигер инсанларнынъ укъукъына риает этер.» (Талят Кочйигит, Исмаил Джеррахогълу, Къуран-ы Керим Меаль ве Тефсири, I, 251)

«145. ... Аллах, къыбланынъ денъиштирильмесини эмир эткен ве китап эхлининъ, бу эмирнинъ Рабледринден кельген бир Хакъ олгъаныны чокъ яхшы бильгенлерине, бунен берабер, куфюрлери себебинен озьлерини, бильмемезликке ургъанларындан, факъат бу арекетлерининъ бир кунь джезасыны чекеджеклерине ишарет эткен сонъра, оларнынъ ве хусусан еудийлернинъ къыбла акъкъындаки тавырларыны анълатмагъа девам этмекте...» (Талят Кочйигит, Исмаил Джеррахогълу, Къуран-ы Керим Меал ве Тефсири, I, 257)

«148. Эр динде къыбла оларакъ чешит тарафлардан бирине ёнельмек, Аллахнынъ бирлигине, яхут ольген сонъра тирилювге ве эсап кунюне инанмакъ киби сабит рукюнлерден бири олмады. Ибрахим ве Исмаил пейгъамберлер Кябеге ёнельдилер, еудийлер Бейтуль-Макъдис къаясыны къыбла оларакъ къабул эттилер, христианлар да бу къая истикъаметини терк этип шаркъкъа дёндилер. Ильк пейгъамберлер исе башкъа тарафларгъа ёнеле эдилер. Белли бир тараф къыбла олмасы, чешитли динлерде сабит бир рукюн ве диннинъ асылларындан бири олмагъанына коре, денъишмеси мумкюн олгъан ферьий меселелерден бири сайылмасы керек... Муим олгъан ве эр бир инсаннынъ бильмеси керек олгъан хусус, вахийнинъ къабулында ве онынънен кельген эмир ве ясакъ-

115 Хакъ ве адалет - истина и справедливость.

116 Ифрат-тефрит - крайности.

ларгъа итаат этильмесинде эр кеснинъ айны дереджеде месуль олмасыдыр. Къыбла бир вахийнен денъиштирильди ве оны денъиштирген де Аллахтыр. О алда, не ичюн Бейтуль-Макъдис, яхут башкъа бир Бейт, яхут да шаркъ тарафы олмайып да Кябенинъ къыбла япылгъаны муим дегиль, факъат муим олгъан, онынъ Аллах тарафындан къыбла япылмасыдыр ве бу хусустаки Аллахнынъ эмрине бойсунмакъ керектир.

Иште, Аллах: «Эр кеснинъ юзюни озюне чевирген бир тарафы бардыр» сёзюнен бу керчекке ишарет эткен сонъра, бутюн инсанларны хайыр ишлевде ярышкъа давет этти; чюнки хайыр ишинде ярышмакъ, истер къыбла меселесинде олсун, истер диннинъ дигер аслий ве ферьий меселелеринде олсун, нефислернинъ арзу ве авеслерине дегиль, факъат Аллахнынъ эмирлерине бойсунмакънен олур. Бу итибарнен инсанлар, къайсы улькеде ве къайсы тарафта олса олсунлар, Аллах оларны, эсап куню топлап бир арагъа кетиреджек ве онынъ эмирлерине бойсунгъанлары ольчюде мукяфатландыраджакътыр....» (Талят Кочйигит, Исмаил Джеррахогълу, Къуран-ы Керим Меаль ве Тефсири, 1, 260)

«...Бу себепнен сизден эр биринъиз, (...) хайырлар япмакъта ярышынъыз. Зира къыбладан макъсат да бойле мунтазам[117] бир-биринен хайыр ярышына киришмектир. Сиз буны билинъиз де дигер дин саиплеринден даа чокъ хайырлар япынъыз ве оларны кечинъиз ве фаркълы ерлерде, башкъа башкъа шеэрлерде булунгъанынъыз ичюн, аранъызда ичтимаий бирлик ёкътыр зан этменъиз. Зира ... къайда олсанъыз олунъыз, Аллах эпинъизни бир арагъа кетирир. Бир къыблагъа ёнельменъиз саесинде тарафларнынъ фаркълылыгъына рагъмен эпинъиз, тек бир джемаат олур ве эпинъиз, Месджид-и Харам ичинде намаз къылмакъ киби мунтазам бир ичтимаий джемаат алыны къазанырсынъыз ве уджретинъизни о шекильде алырсынъыз.» (Эльмалылы Хамди Языр, Хакъ Дини Къуран Тили, I, 425)

117 Мунтазам - упорядоченный.

حدثني محمد بن عمرو قال ثنا ابو عاصم عن عيسى عن ابن أبي نجيح عن مجاهد في قول الله عز و جل سيقول السفهاء من الناس ما ولاهم عن قبلتهم قال اليهود تقوله حين ترك بيت المقدس. (Табери, II, 1)

السفهاء – جمع واحده سفيه وهو الخفيف العقل. (Куртуби, II, 148)

حدثنا موسى قال ثنا عمرو قال ثنا اسباط عن السدي قال نزلت سيقول السفهاء من الناس في المنافقين. (Табери, II, 2)

عن ابن عباس قال لما هاجر رسول الله صلي الله عليه و سلم الي المدينة و كان اكثر اهلها اليهود أمره الله ان يستقبل بيت المقدس ففرحت اليهود. (Табери, II, 5)

سيقول السفهاء من الناس ... أن النبي صلى الله عليه و سلم لما قدم المدينة أراد ان يستألف اليهود فتوجه الي قبلتهم ليكون ذلك ادعى لهم. (Куртуби, II, 150)

حدثني علي بن عيسى قال ثنا سعيد بن سليمان عن حفص بن غياث عن ابي صالح عن ابي هريرة عن النبي في قوله جعلناكم امة وسطا قال عدولا. (Табери, II, 7)

حدثني موسى قال ثنا عمرو قال ثنا اسباط عن السدي قال كان النبي يصلي قبل بيت المقدس فنسختها الكعبة. (Табери, II, 12)

و ما جعلنا القبلة التى كنت عليها قيل المراد بالقبلة هنا القبلة الاولى.
(Куртуби, II, 156)

ممن ينقلب علي عقبيه يعني ممن يرتد عن دينه. (Куртуби, II, 157)

والرأفة اعلى معاني الرحمة و هي عامة لجميع الخلق في الدنيا و لبعضهم في الاخرة.
(Табери, II, 18)

أن الله بالناس لرؤوف رحيم الرأفة أشد من الرحمة و قال أبو عمرو بن العلاء الرأفة أكثر من الرحمة... (Куртуби, II, 158)

فكان رسول الله يحب قبلة ابراهيم فكان يدعو و ينظر الى السماء فأنزل الله عز و جل قد نرى تقلب وجهك في السماء. (Табери, II, 20)

حدثنا الحسين بن يحي قال أخبرنا عبد الرزاق قال اخبرنا معمر عن قتادة في قوله فول وجهك شطر المسجد الحرام قال نحو المسجد الحرام. (Табери, II, 21)

كما حدثنا بشر بن معاذ قال ثنا يزيد بن زريع عن سعيد عن قتادة قوله الذين آتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون أبناءهم يقول يعرفون أن البيت الحرام هو القبل. (Табери, II, 25)

حدثت عن عمار بن الحسن قال ثنا ابن ابي جعفر عن ابيه عن الربيع قوله الذينآتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون أبناءهم يقول يعرفون أن قبلة البيت الحرام هي قبلتهم التي امروا بها كما عرفوا ابناءهم. (Табери, II, 26)

حدثت الحسن بن يحيى قال ثنا عبد الرزاق قال أخبرنا معمر عن قتادة – ولكل وجهه هو موليها – قال صلاتهم الى بيت المقدس و صلاتهم الى الكعبة.
(Табери, II, 28)

حدثت القاسم قال ثنا الحسين قال حدثني حجاج عن ابن جريج قال قلت لعطاء قوله – و لكل وجهة هو موليها – قال لكل أهل دين اليهود و النصارى.

(Табери, II, 28)

كما حدثني المثني قال ثنا إسحاق قال ثنا ابن أبى جعفر عن أبيه عن الربيع قوله – فاستبقوا الخيرات – يعني فسار عوا في الخيرات. (Табери, II, 29)

4. «Муминун» суресининъ 1-10-джы аетлерининъ тефсиринден орьнеклер

بسم الله الرحمن الرحيم
قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ١ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ٢ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ
مُعْرِضُونَ ٣ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ ٤ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ٥ إِلَّا عَلَى
أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ٦ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ
هُمُ الْعَادُونَ ٧ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ٨ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ
يُحَافِظُونَ ٩ أُوْلَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ١٠

1. Акъикъатен, му'минлер къуртулышкъа иришкендир.

2. Олар ки, намазларында къоркъу ве терен сайгъы ичиндедирлер.

3. Олар ки, бош ве файдасыз шейлерден юзь чевирирлер.

4. Олар ки, зекятны берирлер.

5. Ве олар ки, ырызларыны къорчаларлар.

6. Анджакъ, къадынлары ве эллери алтында олгъан джариелери истисна. Оларнен алякъалары себебинден азарланмазлар.

7. О алда, ким бундан башкъасына кечмек истесе, иште, булар адден ашкъан кимселердир.

8. Кене олар ки, эманетлерине ве ахтларына риает этерлер.

9. Ве олар ки, намазларына девам этерлер.

10.Иште, асыл булар варис оладжакълар.

«Мекке девриннинъ сонъунда энген сурелердендир... Башында муминлернинъ заферге иришеджеклери, сонъунда да ярамайларнынъ джезагъа огърайджакълары анълатылгъан суре, мушриклерге сонъ ихтар олып Ислямнынъ парлакъ келеджегининъ муджседисидир... (Сулейман Атеш, Юдже Къураннынъ Чагъдаш Тефсири, VI, 81)

Араштырайыкъ - огренейик

«Муминун» суресининъ 1-10-джы аетлерини ве онынъ къырымтатарджа изаатыны окъуп сурени анъламакъ ичюн беш суаль азырланъыз.

1...

2...

3...

4...

5...

حدثنا ابن حميد قال ثنا جرير عن منصور عن ابراهيم – على صلاتهم يحافظون – قال دائمون. (**Табери, XVIII, 5**)

حدثنا القاسم قال ثنا الحسين قال ثني حجاج عن ابن جريج عن مجاهد في قوله – الذين يرثون الفردوس – قال الفردوس بستان بالرومية. (**Табери, XVIII, 6**)

«Меккеде энген бу суреде муминлернинъ зекятларыны бергенлери анълатылмакъядыр. Аслында зекятнынъ микъдары там оларакъ Мединеде бельгиленди, ама малнынъ бир микъдарыны зекят ады алтында садакъа берюв, даа ильк пейгъамберлик заманларында ве атта ондан да чокъ эвель бар эди. Тильде арынув манасыны анълаткъан зекятнынъ, Къуранда малнынъ фазласыны садакъа бермек манасында къулланылмасы, арапларнынъ бу мананы бильгенлерини косьтере. Олар, зекятнынъ Аллах рызасы ичюн факъырларгъа садакъа бермек олгъаныны биле эдилер ки, бу сёз бойле къулланылды. ... Демек ки, Мекке девринде зекятнынъ малнынъ бир микъдарыны факъырларгъа бермек олгъаны билине эди. Яни намаз киби зекят ибадети де арапларгъа малюм эди. Бу да оларгъа Ибрахим дининден къалгъан эди. Инамлы инсанлар буны татбикъ эте эдилер, ама чокъусы, бойле юксек ахлякъ ве федакярлыкъ талап эткен фазилетлерден узакъ эди.» (Сулейман Атеш, Юдже Къураннынъ Чагъдаш Тефсири, VI, 83-84)

5. «Худжурат» суресининъ тефсиринден орьneклер.

بسم الله الرحمن الرحيم
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَومٌ مِّن قَوْمٍ عَسَى أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَاء مِّن نِّسَاء عَسَى أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الاِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ١١
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ ١٢
يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ١٣

11. Эй, му’минлер! Бир джемаат башкъа бир джемаатны мыскъылламасын. Бельки де олар, булардан даа яхшыдырлар. Къадынлар да къадынларны мыскъылламасынлар. Бельки, олар булардан даа яхшыдырлар. Озь-озюнъизни айыпламанъ, бир-биринъизни яман лагъапларнен чагъырманъ. Имандан, сонъ, фасыкълыкъ не яман бир исимдир! Ким де тёвбе этмесе, иште олар залымларнынъ озюдир.

12. Эй, иман эткенлер! Зан этювнинъ зиядесинден къачынынъ. Чюнки, заннынъ бир къысмы гуняхтыр. Бир-биринъизнинъ къусурынъызны къыдырманъ. Биринъиз дигеринъизнинъ артындан эмиш-демиш япмасын. Бир кимсе, ольген къардашынынъ этини ашамакътан ошланырмы? Иште, бундан джирендинъиз. О алда, Аллахтан къоркъунъ. Шубесиз, аллах тёвбени чокъ къабул этиджидир, чокъ мерхаметлидир.

13. Эй, инсанлар! Догърусы, биз сизни бир эркекнен бир къадындан яраттыкъ. Ве бир-биринъизнен танышувынъыз ичюн, сизни къавимлерге ве къабилелерге айырдыкъ. Аллах янында энъ дегерлинъиз, Ондан энъ чокъ къоркъкъанынъыздыр. Шубесиз, Аллах билиджидир, эр шейден хабердардыр.

11-джи ает.

«...Энюви акъкъында бир къач себеп сёйленмектедир. Даххактан ривает олунгъанына коре, Бени Темимден бир группа, Билал-и Хабеши, Хаббаб, Аммар, Сухейб, Эбу Зер, Салим Мевла Хузейфе киби адамларны мыскъылладылар.

Хазрети Аише (р.а.), Зейнеб бинти Хуземтель Хилалиени бою алчакълыгъы себебинден, мыскъыллады. Бунынъ киби Хазрети Аише иле Хазрети Хафса, Умми Селеме хазретлерининъ бою алчакълыгъы акъкъында лаф эттилер.

Ибн Аббастан: Хазрети Сафие бинти Хуей, Ресулюллахкъа кельди: къадынлар манъа «Эй, еудий къызы, еудий» дие лаф аталар, деди. Ресулюллах да: бабам Харун, эмджем Муса, къоджам да Мухаммед дие не ичюн айтмадынъ?- деди.

Шойле бир ривает де бардыр: Сабит Ибн-и Къайснынъ къулагъы бираз агъыр эшите эди. Ресулюллахнынъ меджлисине кельгени заман эшитсин дие ер ача эдилер. Бир кунь кельди, ачылынъ дие, дие Ресулюллахнынъ янына къадар барды. Бирисине «Чекиль»- деди, о итибар бермеди. «Бу ким?» деди. О киши де: «Мен феляным» деди. О: «Хайыр, сен фелян къадыннынъ огълусынъ» дие, джахилие девринде айыплангъан бир ананы сёйледи. Адам утанды. Бу ает энген сонъ Сабит бундан сонъра кимсеге къаршы сой иле де макътанмам деди. (Эльмалылы Хамди Языр, Хакъ Дини Къуран Тили, VI, 532)

Араштырайыкъ - огренейик

«Худжурат» суресининъ 11-13-джи аетлерини ве къырымтатарджа изаатыны окъуп, сурени анъламакъ ичюн дёрт суаль азырланъыз.

1. ....
2. ....
3. ....
4. ....

حدثنا بشر قال ثنا يزيد قال ثنا سعيد عن قتادة قوله – و لا تلمزوا أنفسكم –
يقول و لا يطعن بعضكم على بعض. (**Табери, XXVI, 132**)

حدثنا ابن حميد قال ثنا مهران عن سفيان – و لا تجسسوا – قال البحث.
(Табери, XXVI, 135)

حدثنا أبو كريم قال ثنا عمر بن عبيد عن الأعمش عن أبي الضحى عن مسروق قال الغينة أن يقول للرجل أسوء ما يعلم فيه و البهتان أن يقول ما ليس فيه. (Табери, XXVI, 136)

حدثنا أبو كريب قال ثنا ابن عطية قال ثنا إسرائيل عن أبى حصين عن سعيد بن جبير
– و جعلناكم شعوبا و قبائل– قال الشعوب الجمهور و القبائل الأفخاذ.
(Табери, XXVI, 139)

– و لا تنابزوا بالألقاب – و لا يدع بعضكم بعضا بلقب. (Бейдави, V, 217)

– و لا تجسسوا – و لا تبحثوا عن عورات المسلمين. (Бейдави, V, 218)

– و لا يغتب بعضكم بعضا – و لا يذكر بعضكم بعضا بالسوء في غيبته وسئل.
(Бейдави, V, 218)

– و لا تلمزوا أنفسكم – اللمز العيب و قد مضى في برائة عند قوله تعالى و متهم من يلزمك في الصدقات و قال الطبري اللمز باليد و العين و اللسان و الاشارة و الهمز لا يكون إلا باللسان ... (Куртуби, XVI, 327)

6. «Ал-и Имран» суресининъ тефсиринден орьнеклер.

وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ١٠٤

104. Сизден хайыргъа чагъыргъан, эйиликни эмир этип, феналыкъны мен эткен бир топлулыкъ булунсын. Иште, олар къуртулышкъа иришкенлердир.

القول في تأويل قوله : { وَلْتَكُنْ منْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكرِ وَأُولئكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} *

قال أبو جعفر : يعني بذلك جل ثناؤه : « ولتكن منكم» أيها المؤمنون «أمة» ، يقول : جماعة «يدعون» الناس «إلى الخير» يعني إلى الإسلام وشرائعه التي شرعها الله لعباده ,«ويأمرون بالمعروف» يقول : يأمرون الناس باتباع محمد صلى الله عليه وسلم ودينه الذي جاء به من عند الله, «وينهون عن المنكر» يعني وينهون عن الكفر بالله والتكذيب بمحمد وبما جاء به من عند الله ، بجهادهم بالأيدي والجوارح ، حتى ينقادوا لكم بالطاعة.

حدثنا يحيى بن أبي طالب قال ، أخبرنا يزيد قال ، أخبرنا جويبر ، عن الضحاك : «ولتكن منكم أمة يدعون إلى الخير ويأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر» ، قال : هم خاصة أصحابِ رسول الله ، وهم خاصَّة الرواة. (Табери, VII, 89)

Дерсимизни текрарлайыкъ

1. «Филь» суресининъ себеби нузулини анълатынъыз.

2. «Алякъ» суресининъ ильк беш аетининъ мевзусы не акъкъында?

3. «Маун» суреси къайсы мевзу узеринде токъталмакъ-тадыр? Анълатынъыз.

4. «Аср» суресининъ баш мевзусы недир? Язынъыз.

5. «Хумезе» суреси насыл мевзуны анълата?

6. «Бакъара», суресининъ 142-150-джи аетлерининъ насыл мевзу акъкъында олгъаныны анълатынъыз.

7. «Муминун» суресининъ 1-10-джы аетлери насыл мевзуны анълата?

8. «Худжурат» суресининъ 11-13-джи аетлерининъ баш мевзусы недир? Анълатынъыз.

9. «Ал-и Имран» суресининъ 104-джы аетлери насыл мевзуны анълата?

XIII БОЛЮК

ТЕФСИР АЛЫШТЫРМАЛАРЫ

Дерсимизге азырланайыкъ

Дерсимизге чалышмагъа башламадан эвель:

Бир тефсирде булунмасы керек олгъан энъ темель бильгилерни текрар хатырламагъа арекет этинъиз. Бунынъ ичюн китабымызнынъ V болюгини козьден кечирейик.

Бу болюкте, эвельки болюклерде огренгенлеримизни татбикъ эте биледжегимиз бир болюк оладжакътыр. Мында Къуран-ы Керимден сечкен базы аетлеримизнинъ тефсирини япмагъа чалышаджакъмыз. Бу тефсир татбикълеримиз там бир тефсир олмайджакътыр. Анджакъ тефсир илимининъ, бир тефсирде истеген энъ темель хусусиетлерини бильгилеримиз ольчюсинде тенъештирмеге чалышаджакъмыз.

Тефсирде истенильген эки темель хусусиетни текрар хатырлайджакъ олсакъ булар; ильк оларакъ аетлернинъ энген муитни ве шараитлерни бильмек ве экинджи оларакъ да оларнынъ тиль хусусиетини талиль этмектир. Болюкте аетлернинъ изаатлары берильгени ичюн буюк ольчюде бу тиль талили иле азыр оларакъ къаршылашаджакъсынъыз. Анджакъ, аетлерни даа яхшы анъламакъ ичюн, аетлерде кечкен базы сёзлернинъ о куньде араплар тарафындан не маналарда къулланылгъаныны бильмемиз керек. Айрыджа, аетлернинъ къайсы муитлерде энгенини, кимлерни козьде туткъаныны, кимлерге сёйленгенини бильмемиз керек, олгъаныны сиз де орьneклерде кореджексинъиз.

Болюгимиздеки аетлерни башта Къуран-ы Керимден тапмамыз ве арапчасыны окъумамыз керек. Аетлерни арапча бильгимизге таянаракъ терджиме этмеге чалышмамыз ве бу терджимемизни дефтеримизге язмамыз керек. Даа сонъра, япкъан терджимемиз иле китабымыздаки терджимени тенъештирмемиз керек. Китабымызда берильген аетлерни анъламагъа чалышкъанда, янымызда бир изаатнынъ булунмасында файда бардыр. Чюнки мында окъугъан аетлеринъиз, белли бир анълатув багъламы ичинден чыкъарылгъан Къуран джумлелеридир. Бу аетлерни окъуп, тахминен аетлернинъ насыл мевзулар акъкъында олгъаныны бильмек мумкюн. Бу, Къуран-ы Керимдеки аетлерге догъру маналар

бермек ичюн къулланаджакъ усулларымыздан бирисидир ве олдукъча файдалыдыр.

А. Аетлернинъ энген муитини огренмек

Бу болюкте аетлернинъ изаатларыны окъугъан сонъра, оларнынъ энген шартлары акъкъында базы суаллернен къаршылашаджакъсынъыз. Бу суаллернинъ джевапларыны огренмемиз керек. Аетлернинъ энген муитлернен алякъалы бильгилерни, тефсирлерден эльде эте биледжегимиз киби, ислям тарихы, сиер киби менбалардан да огренмемиз мумкюн. Тефсир оларакъ бир эвельки болюкте кендисинден тефсир орьнеклери бергенимиз тюркче тефсирлерден файдаланмакъ мумкюн. Айрыджа арапча севиемизни инкишаф эттиререк, арапча тефсирлерден де файдаланмамыз мумкюн.

Б. Аетлернинъ тиль хусусиетини талиль этмек

Аетлерде кечкен ве анълатылувына ихтиядж дуйгъанымыз сёзлер ичюн де тефсирлерге бакъмамыз керек. Бунынъ ичюн, лугъатлар да менбамыз ола билир. Анджакъ, арап тили дерсинде къуллангъанымыз ве бугуньки арапча ичюн язылгъан лугъатларны къуллангъанда дикъкъатли олмамыз керек. Башкъа бир ифаде иле Къуран-ы Керимнинъ бундан он дёрт асыр эвельки арапчаны къуллангъаныны акълымыздан чыкъармайыкъ. Арапчамыз етерли исе бунынъ ичюн Рагъыб эль-Исфеханий тарафындан язылгъан «Эль-Муфредат» адлы эсерге бакъмамыз мумкюн.

1. Али Имран 3/103

بسم الله الرحمن الرحيم
وَاعْتَصِمُواْ بِحَبْلِ اللّهِ جَمِيعًا وَلاَ تَفَرَّقُواْ وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاء فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنتُمْ عَلَىَ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ١٠٣

Эп бирликте Аллахнынъ йипине (Ислямгъа) сым-сыкъы япышынъ; парчаланманъ. Аллахнынъ сизге олгъан нимети-ни хатырланъыз. Хатырынъыздамы, сиз бир-биринъизге душман кишилер эдинъиз де, О, гонъюллеринъизни бирлештирген эди, ве Онынъ нимети саесинде къардаш кимселер олгъан эдинъиз. Кене сиз бир атеш чукъурынынъ там кенарында олгъанда, о ерден де сизни О къуртаргъан эди. Иште, Аллах сизге аетлерини бойле анълата ки, догъру ёлны тапарсынъыз.

Араштырайыкъ - огренейик

1.Аетнинъ себеб-и нузулини араштырынъ. ....
....
....

2.Аетте кечкен حَبْلِ сёзюнинъ лугъат манасы недир?

....
....

3. إِخْوَان сёзю иле бу аетте козьде тутулгъан мана недир?

....
....

2-Ал-и Имран 3/104

بسم الله الرحمن الرحيم
وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ١٠٤

Сизден хайыргъа чагъыргъан, эйиликни эмир этип, феналыкъны мен эткен бир топлулыкъ булунсын. Иште, олар къуртулышкъа иришкенлердир.

Араштырайыкъ - огренейик

1. Бу аетни тефсир китабынъыздан араштырынъ ве бу тефсирлерден бирисини языъ...
....
....
....

2. Аетте кечкен **أُمَّةٌ** сёзю, насыл мананы анълата?...
....
....

3-Ал-и Имран 3/105

بسم الله الرحمن الرحيم
وَلاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ تَفَرَّقُواْ وَاخْتَلَفُواْ مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُوْلَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ١٠٥

Озьлерине ап-ачыкъ делиллер кельгенден сонъ, парчаланып, давалашкъан киби олманъыз. Иште, булар ичюн буюк бир азап бардыр.

Араштырайыкъ - огренейик

1. Бу аетни тефсир китабынъыздан араштырынъ ве бу тефсирлерден бирисини язынъ...................................
....
....
....

2. Аетте кечкен تَفَرَّقُواْ сёзю, насыл мананы анълата?...
....
....

4-Ниса 4/81

بسم الله الرحمن الرحيم
وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُواْ مِنْ عِندِكَ بَيَّتَ طَآئِفَةٌ مِّنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللّهُ يَكْتُبُ
مَا يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ وَكَفَى بِاللّهِ وَكِيلاً ٨١

Санъа «Баш устюне» дерлер, амма янынъдан айырылгъанларынен, олардан бир къысмы геджелейин (сенинъ куньдюз) айткъанларынънынъ аксини къурарлар. Аллах да оларнынъ гизли къургъанларыны язар. Сен оларъа итибар этме ве Аллахкъа таян; векиль оларакъ Аллах етер.

Араштырайыкъ - огренейик

1. Аетте кечкен Ресулюллахнынъ артындан къургъанлар кимлер? ....
....
....

2.Аетте кечкен, طاعة сёзю насыл мананы анълата?...
....
....

5-Энфаль 7/72

بسم الله الرحمن الرحيم
إِنَّ الَّذِينَ آمَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَاهَدُواْ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالَّذِينَ آوَواْ وَّنَصَرُواْ أُوْلَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُواْ وَلَمْ يُهَاجِرُواْ مَا لَكُم مِّن وَلاَيَتِهِم مِّن شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُواْ وَإِنِ اسْتَنصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلاَّ عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَاقٌ وَاللّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ٧٢

Иман этип де, хиджрет эткенлер, Аллах ёлунда малларынен, джанларынен джихад эткенлер ве (мухаджирлерни) барындырып, ярдым эткенлер бар я, иште, оларнынъ бир къысмы дигер бир къысмынынъ достларыдыр. Иман этип де, хиджрет этмегенлерге кельгенде, олар хиджрет эткенге къадар, сизге оларнынъ мирасындан ич бир пай ёкътыр. Эгер олар дин хусусында сизден ярдым истеселер, сизнен аларында сёзлешюв булунгъан бир къавим алейхине, олмадан, (о мусульманларгъа) ярдым этмек узеринъизге бордждыр. Аллах япаджакъларынъызны хакъкъы иле корюджидир.

Араштырайыкъ - огренейик

1.Ает, Пейгъамберимизнинъ аятынынъ къайсы девринде энди?

2.Аетте хиджрет этмегенлер кимлердир?

3. أُوْلَئِكَ сёзю насыл мананы анълата? (Сёзнинъ аеттеки манасы иле тилимиздеки мана арасындаки фаркъкъа дикъкъат этинъиз.)

4. قوم сёзюнинъ манасы недир?

6-Ниса 4/83

بسم الله الرحمن الرحيم

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُواْ بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُوْلِي الأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلاَ فَضْلُ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لاَتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلاَّ قَلِيلاً ٨٣

Оларгъа ишанч я да къоркъугъа даир бир хабер кельгенинен, аман оны яярлар; албуки, оны Ресулгъа я да араларында идареджи кимселерге алып барсалар эди, оларнынъ арасындан ишнинъ ич юзюни анълагъанлар онынъ не олгъаныны билир эдилер. Аллахнынъ сизге лютфи ве рахмети олмаса эди, пек азынъыз истисна, шейтангъа уйып кетер эдинъиз.

Араштырайыкъ - огренейик

1. Ает Пейгъамберимизнинъ аятынынъ къайсы девринде энди?

2. Аетнинъ себеб-и нузули недир?

3. Бу аетни тефсир китабынъыздан араштырынъ ве бу тефсирлерден бирисини язынъ......................................
....
....
....
....
....
....
....

4. أَذَاعُ сёзю аетте насыл мананы анълата?

5. أُوْلِي الأَمْرِ сёзю аетте насыл мананы анълата?

7-Ниса 4/59

بسم الله الرحمن الرحيم

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَطِيعُواْ اللّهَ وَأَطِيعُواْ الرَّسُولَ وَأُوْلِي الأَمْرِ مِنكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً

Эй, иман эткенлер! Аллахкъа итаат этинъ. Пейгъамберге ве сизден олгъан улульэмирге (идареджилерге) де итаат этинъ. Эгер бир хусуста анълашмазлыкъкъа тюшсенъиз -Аллахкъа ве ахиретке акъикъатен инансанъыз- оны Аллахкъа ве Ресулгъа алып барынъ (оларнынъ талиматына коре аль этинъ); бу, эм хайырлы, эм де нетидже нокътаи назарындан даа гузель.

Араштырайыкъ - огренейик

1. Аетнинъ себеб-и нузули недир? ....
....
....
....

2. Бу аетни тефсир китабынъыздан араштырынъ ве бу тефсирлерден бирисини язынъ..
....
....
....
....
....
....

2. تَنَازَع сёзю аетте насыл мананы анълата?

3. أُوْلِي الأَمْرِ сёзю аетте насыл мананы анълата?

8-Нур 24/30

بسم الله الرحمن الرحيم
قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ٣٠

(Ресулым!) Му’мин эркеклерге, козьлерини (арамгъа) тикмемелерини, ырызларыны да къорчалавларыны сёйле. Чюнки бу, озьлери ичюн даа темиз бир давраныштыр. Шубесиз, Аллах оларнынъ япаяткъанларындан хабердардыр.

Араштырайыкъ - огренейик

1. Бу аетни тефсир китабынъыздан араштырынъ ве бу тефсирлерден бирисини язынъ..
....
....
....
....
....

2. **يَغُضُّو** сёзю аетте насыл мананы анълата?

3. **فُرُوج** сёзю аетте насыл мананы анълата?

9-Нур 24/31

بسم الله الرحمن الرحيم
وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ ٣١

Му’мин къадынларгъа да сёйле: Козьлерини (арамгъа бакъмакътан) къорчаласынлар; намус ве иффетлерини къорчаласынлар. Корюнген къысымлары истисна олмакъ узьре, зийнетлерини косьтермесинлер. Баш орьтюлерини, якъаларынынъ узерине (къадар) орьтсинлер.

Араштырайыкъ - огренейик

1. Бу аетни тефсир китабынъыздан араштырынъ ве бу тефсирлерден бирисини язынъ.......................................
....
....
....
....
....

2. خُمُرِ сёзю аетте насыл мананы анълата?

3. جُيُوبِ сёзю аетте насыл мананы анълата?

10-Фетх 48/1

بسم الله الرحمن الرحيم

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ١

Биз санъа, догърусы, ап-ачыкъ бир фетих бердик.

Араштырайыкъ - огренейик

1.Аетте кечкен «зафер» иле къайсы вакъиа козьде тутулмакъта?

2. فَتْحً сёзю насыл манада къулланылгъан?

10-Муджаделе 58/9

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ٩

Эй, иман эткенлер! Аранъызда гизли лаф этеджек вакътынъызда гуняхны, душманлыкъны ве пейгъамберге къаршы чыкъмакъны фысылдаманъ. Яхшылыкъ ве такъваны къонушынъ. Узурына топланаджакъ Аллахтан къоркъунъ.

Араштырайыкъ - огренейик

1.Бу ает Пейгъамберимизнинъ аятынынъ къайсы девринде энди?

2. Аетнинъ энмесине насыл вакъиа себеп олды?

3. ناجوا сёзюнинъ манасыны анълатынъ?

4. معصية сёзюнинъ манасыны анълатынъ?

Дерсимизни текрарлайыкъ

1. «Ал-и Имран» суресининъ 165-джи аетиндеки «мусибе» сёзюнинъ манасыны анълатынъ?

2. «Ниса» суресининъ 81-джи аетинде «таа» сёзюнинъ манасыны анълатынъ?

3. «Энам» суресининъ 33-джи аети Пейгъамберимизнинъ аятынынъ къайсы девринде энди?

4. «Энам» суресининъ 92-джи аетиндеки «Уммулькъура» сёзю насыл мананы анълата?

5. «Энфаль» суресининъ 72-джи аети Пейгъамберимизнинъ аятынынъ къайсы девринде энди?

6. «Исра» суресининъ 76-джы аетиндеки «ельбисун» сёзю насыл мананы анълата?

7. «Энбия» суресининъ 36-джы аети къайсы девирде энди?,

8. «Нур» суресининъ 11-джи аетиндеки «ифк» сёзю насыл манада къулланылгъандыр?

9. «Фетих» суресининъ 1-джи аетинде кечкен «зафер» сёзюнен къайсы вакъиа козьде тутулмакъта? Анълатынъыз.

XIV БОЛЮК

СУРЕЛЕРНИНЪ ТЕРДЖУМЕСИ

ЙАСИН, эль-МУЛЬК, эн-НЕБЕ, эд-ДУХА, эль-ИНШИРАХ, эт-ТИН, эль-АЛЯКЪ, эль-КЪАДР, эль-БЕЙЙИНЕ, эз-ЗИЛЬЗАЛ, эль-АДИЙАТ, эль-КЪАРИА, эт-ТЕКЯСУР, эль-АСР, эль-ХУМЕЗЕ, эль-ФИЛЬ, КЪУРЕЙШ, эль-МАУН, эль-КЕВСЕР, эль-КЯФИРУН, эн-НАСР, ТЕББЕТ, эль-ИХЛЯС, эль-ФЕЛЯКЪ, эн-НАС

ОТУЗ АЛТЫНДЖЫ СУРЕ

ЙАСИН

Суре адыны эки арифтен ибарет ильки аеттен алгъан. Меккеде энген, 83 аеттир.

Суреге исим оларакъ берильген «йасин» эсас оларакъ, «Эй, инсан!» манасында олгъаны къабул этильген. Бунынънен козьде тутулгъаны Аз.Пейгъамбердир. Йасин суреси Къур’аннынъ къальби къабул этильген ве мусульманлар арасында айры бир эмиет къазангъан. Фазилети акъкъында хадислер бар.

بسم الله الرحمن الرحيم

Бисмиляахиррахмааниррахиим

يس ١ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ ٢ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ٣ عَلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ٤

1. Йасин. 2. Икмет толу Къур’ан акъкъы ичюн, 3. Сен, шубесиз, пейгъамберлерденсинъ. 4. Догъру ёл узериндесинъ.

تَنزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ٥ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أُنذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ٦

5. (Бу Къур’ан) усьтюн ве чокъ мерхаметли Аллах тарафындан эндирильгендир. 6. Аталары тенбиеленмеген, бу себебтен, озьлери де гъафлет ичинде къалгъан бир топлумны тенбиелевинъ ичюн эндирильгендир.

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ٧

7. Ант олсун ки, оларнынъ чокъу гъафлетлерининъ джезасыны булгъандырлар. Чюнки, олар иман этмейлер.

إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلاَلاً فَهِيَ إِلَى الأَذْقَانِ فَهُم مُّقْمَحُونَ ٨

8. Биз оларнынъ боюнларына алкъалар кечирдик. О алкъалар ченгелерине къадар таянмакътадыр. Бунынъ ичюн башлары юкъары къалкъыкътыр.

وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لاَ يُبْصِرُونَ ٩

9. Оглеринден бир сед ве артларындан бир сед чектик де, оларны къапаттыкъ, артыкъ коралмазлар.

وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ ١٠

10. Оларны тенбиелесенъ де, тембиелемесенъ де, олар ичюн бирдир, инанмазлар.

إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَن بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ ١١

11. Сен анджакъ зикрге (Къур'ангъа) уйгъан ве корьмегени алда, Рахмандан къоркъкъан кимсени тенбиелей билирсинъ. Иште, бойлесини бир магъфирет ве гузель бир мукяфат иле мужделе.

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ ١٢

12. Шубесиз, олюлерни анджакъ биз тирильтирмиз. Оларнынъ япкъан эр ишлерини, быракъкъан эр излерини язармыз. Биз эр шейни ап-ачыкъ бир китапта (левх-и махфузда) сайып язгъандырмыз.

وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلاً أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءهَا الْمُرْسَلُونَ ١٣

13. Оларгъа шу шеэр халкъыны мисаль кетир: О вакъытта оларгъа , эльчилер кельген эди.

إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ ١٤

14. Оларгъа о заман биз эки эльчи ёллагъан эдик; Оларны яланладылар. Бунынъ узерине учюнджи бир эльчи ёлладыкъ. Олар: Биз сизге ёлланылгъан Аллах эльчилеримиз, дедилер.

قَالُوا مَا أَنتُمْ إِلاَّ بَشَرٌ مِّثْلُنَا وَمَا أَنزَلَ الرَّحْمن مِن شَيْءٍ إِنْ أَنتُمْ إِلاَّ تَكْذِبُونَ ١٥

15. Эльчилерге дедилер ки: Сиз де, анджакъ бизим киби, бирер инсансынъыз. Рахман, ич бир шей эндирмеди. Сиз, анджакъ ялан сёйлемектесинъиз.

قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ١٦

16. (Эльчилер) дедилер ки: Раббимиз биле; биз, акъикъатен сизге ёлланылгъан эльчилермиз.

وَمَا عَلَيْنَا إِلاَّ الْبَلاَغُ الْمُبِينُ ١٧

17. «Бизим вазифемиз ачыкъ бир шекильде Аллахнынъ эмирлерини сизге теблигъ этювден башкъа бир шей дегиль» дедилер.

قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِن لَّمْ تَنتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ١٨

18. (Бунынъ узерине олар:) Догърусы, сиз бизге огъурсыз кельдинъиз. Эгер бу иштен вазгечмесенъиз, ант олсун, сизни ташборангъа тутаджакъмыз ве бизден сизге мытлакъа фена бир яманлыкъ токъуныр, дедилер.

قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَئِن ذُكِّرْتُم بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ ١٩

19. Эльчилер бойле джевап бердилер: Сизинъ огъурсызлыгъынъыз сизнен берабердир. Сизге насиат этиле исе, бу огъурсызлыкъмы? Догърусы, сиз чокъкъа чапкъан бир миллетсинъиз.

وَجَاء مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ ٢٠

20. Деркен, шеэрнинъ о бир уджундан бир адам чапып кельди. «Эй, къавмым! деди, бу эльчилерге уйынъыз!».

اتَّبِعُوا مَن لاَّ يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُم مُّهْتَدُونَ ٢١

21. «Сизден бир уджрет истемегенлерге уйынъ, чюнки, олар хидаетке иришкен кимселердир».

وَمَا لِي لاَ أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ٢٢

22. «Манъа не олгъан ки, мени яраткъангъа ибадет этмейджек экеним! Албуки, эпинъиз Онъа дёндюриледжексинъиз».

أَأَتَّخِذُ مِن دُونِهِ آلِهَةً إِن يُرِدْنِ الرَّحْمَن بِضُرٍّ لاَّ تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا وَلاَ يُنقِذُونِ ٢٣

23. «Ондан башкъа танърылар эдинейимми? О бол мерхаметли Аллах, эгер манъа бир зарар тилесе, оларнынъ (путларнынъ) шефааты манъа ич бир файда бермез, мени къуртаралмазлар».

إِنِّي إِذًا لَّفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ٢٤ إِنِّي آمَنتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ ٢٥

24. «Иште, о заман мен ачыкътан-ачыкъ бир сапыкълыкъ ичине комюльген олурым». 25. «Шубесиз, мен Раббинъизге инандым, мени динъленъ».

قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ ٢٦ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ ٢٧

26, 27. Дженнетке кир! денильди. «Кешке, деди, Раббимнинъ мени багъышлагъаныны ве мени икрамгъа наиль олгъанлардан эткенини къавмым бильсе эди!».

وَمَا أَنزَلْنَا عَلَى قَوْمِهِ مِن بَعْدِهِ مِنْ جُندٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَمَا كُنَّا مُنزِلِينَ ٢٨

28. Биз ондан сонъ, онынъ миллетини эляк этмек ичюн, узерлерине коктен ич бир орду эндирмедик ве эндиреджек де дегиль эдик.

إِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ ٢٩

29. (Оларны эляк эткен) къоркъунч сестен башкъа бир шей дегиль эди. Аман сёнюп кеттилер.

يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُون ٣٠

30. Не языкъ шу къулларгъа! Оларгъа бир пейгъамбер кельмей корьсин, илле де онынънен алай этмеге къалкъышырлар.

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّنْ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ٣١

31. Мушриклер корьмейлерми ки, олардан эвель нидже къавмларны эляк эттик. Олар, текрар дёнюп де, буларгъа кельмезлер.

وَإِن كُلٌّ لَّمَّا جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ ٣٢

32. Эльбетте, оларнынъ эписи (къыямет куню) къаршымызда азыр тураджакълар.

وَآيَةٌ لَّهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ ٣٣

33. (Бу хусуста) олю топракъ олар ичюн муим бир делильдир. Биз онъа ягъмурнен аят бердик ве ондан дане чыкъардыкъ. Иште, олар

бундан ашарлар.

وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنْ الْعُيُونِ ٣٤

34. Биз ер юзюнде нидже-нидже хурма багъчалары, юзюм багъ-лары яраттыкъ ве о ерлерде бир чокъ чокъракълар фышкъырттыкъ.

لِيَأْكُلُوا مِن ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ٣٥

35. Та ки, оларнынъ мейваларындан ве эллеринен етиштирген-леринден ашасынлар. Аля шукюр этмейджеклерми?

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ٣٦

36. Ернинъ етиштиргенлеринден, инсанларнынъ озьлеринден ве даа маиетини бильмеген шейлеринден бутюн чифтлерни ярат-къан Аллах чокъ юджедир.

وَآيَةٌ لَّهُمْ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُم مُّظْلِمُونَ ٣٧

37. Гедже де, олар ичюн бир ибрет аляметидир. Биз ондан кунь-дюзни сыйырып чекермиз де, олар къаранлыкъларгъа комюлирлер.

وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ٣٨

38. Кунеш, озю ичюн бельгиленген ерде акъар (дёнер). Иште, бу, азиз ве алим олгъан Аллахнынъ такъдиридир.

وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ٣٩

39. Ай ичюн де бир такъым (ёлакълар) тайин эттик. Ниает, о, эгри хурма далы киби (хилял) олур да, кери дёнер.

لَا الشَّمْسُ يَنبَغِي لَهَا أَن تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ٤٠

40. Не кунеш айгъа етише билир, не де гедже куньдюзни кече билир. Эр бири бир ёлакъта ялдарлар.

وَآيَةٌ لَّهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ٤١

41. Оларнынъ зурриетлерини топ-толу бир гемиде ташыгъанымыз да буюк бир ибреттир.

وَخَلَقْنَا لَهُم مِّن مِّثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ ٤٢

42. Олар ичюн бунынъ киби миниледжек башкъа шейлер де яраттыкъ.

وَإِن نَّشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنقَذُونَ ٤٣

43. Истесек, оларны сувда богъармыз. О заман не оларнынъ имдадына чапкъан олур, не де олар къуртарылырлар.

إِلَّا رَحْمَةً مِّنَّا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ ٤٤

44. Анджакъ, бизим тарафымыздан бир рахмет ве белли бир замангъа къадар дюньядан файдаландырувымыз истиснадыр.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ٤٥

45. Оларгъа япаяткъан ве япып артта къалдыргъан ишлеринъизде Аллахтан къоркъынъ; умют этилир ки, сизге мерхамет олуныр, денильгенде (эмиет бермезлер).

وَمَا تَأْتِيهِم مِّنْ آيَةٍ مِّنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ٤٦

46. Оларгъа Рабблерининъ аетлеринден бир ает кельмей турсын, илле де ондан юзь чевиргендирлер.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنُطْعِمُ مَن لَّوْ
يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ٤٧

47. Аллахнынъ сизге рызкъ оларакъ бергенлеринден хайыргъа сарф этинъ, денильгенинде кяфирлер му'минлерге дедилер ки: Аллах истеген такъдирде тоюраджакъ кимселерини биз тоюраджакъмызмы? Сиз акъикъатен, ачыкътан-ачыкъ бир сапыкълыкъ ичиндесинъиз.

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ٤٨

48. Олар: Эгер акъикъатен, догъру сёзлей исенъиз, бу тех-

дит не заман керчеклешеджек? дерлер.

مَا يَنظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ٤٩

49. Олар бир-бирилеринен чекишип тургъанларында, оларны апансыздан якъалайджакъ къоркъунч бир сесни беклемектелер.

فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ ٥٠

50. Иште, о вакъытта олар не бир васиетте булуна билирлер, не де къоранталарына дёне билирлер.

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُم مِّنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنسِلُونَ ٥١

51. Ниает, Суургъа уфленеджек. Бир де бакъарсынъ ки, олар къабирлеринден къалкъып, чапышаракъ, Рабблерине барырлар.

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَن بَعَثَنَا مِن مَّرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ٥٢

52. (Иште, о вакъытта:) Эй-вах, эй-вах! Бизни къабримизден ким тургъызды? Бу, Рахманнынъ вадесидир. Пейгъамберлер акъикъатен догъру сёйлегенлер! дерлер.

إِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ ٥٣

53. Олгъаны мутхиш бир сестен ибареттир. Бунынъ узерине оларнынъ эписи аман узурымызда азыр булунырлар.

فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ٥٤

54. О куню ич бир кимсе энъ уфакъ бир акъсызлыкъкъа огърамаз. Сиз о ерде анджакъ япкъанларынъызнынъ къаршылыгъыны алырсынъыз.

إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ ٥٥

55. О куню дженнетлилер, акъикъатен ниметлер ичинде сефа сюрерлер.

هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِؤُونَ ٥٦

56. Олар ве зевджелери кольгелер алтында тахтларгъа къурулыр-

лар.

لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُم مَّا يَدَّعُونَ ٥٧ سَلَامٌ قَوْلًا مِن رَّبٍّ رَّحِيمٍ ٥٨

57. О ерде олар ичюн эр чешит мейва бардыр. Бутюн арзулары ерине кетирилир. 58. Оларгъа мерхаметли Раббинъ сёйледиги селям бардыр.

وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ٥٩

59. «Айырылынъ бир тарафкъа бугунь, эй, гунахкярлар!»

أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَن لَّا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ٦٠

60. «Эй, Адем огъуллары! Сизге шейтангъа табынманъыз, чюнки, о сизинъ ап-ачыкъ бир душманынъыздыр» демедимми?

وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ٦١

61. «Ве манъа къуллыкъ этинъ, бу догъру ёлдыр» демедимми?».

وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ٦٢

62. Шейтан сизден пек чокъ миллетни къандырып, саптырды. Аля акъыл етиштиоалмайсынъызмы?

هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ ٦٣ اصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ٦٤

63. Иште, бу сизге ваде этильген джеэннемдир. 64. Инкярынъыз себебинен, бугунь о ерге киринъ!

الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ٦٥

65. О куню оларнынъ агъызларыны муурьлермиз; япкъанларыны бизге эллери анълатыр, аякълары да шаатлыкъ этер.

وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَى أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّى يُبْصِرُونَ ٦٦

66. Истесек, оларнынъ козьлерини бус-бутюн корь этер эдик. О вакъытта догъру ёлны тапмагъа чапышырлар, амма насыл кореджек эдилер?

وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَى مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ ٦٧

67. Эгер истесек, олгъан ерлеринде оларнынъ шекиллерини денъиштирир эдик де, не огге юрмеге кучьлери етер эди, не де арткъа къайтмагъа!

وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ ٦٨

68. Кимге узун омюр берсек, биз онынъ яратылышыны (къартлыкънен шеклини) терсине чевирирмиз. Ич тюшюнмейлерми?

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ ٦٩

69. Биз онъа (Пейгъамберге) шиир огретмедик. Затен, онъа ярашмаз эди де. Онынъ сёйлегенлери, анджакъ Аллахтан кельген бир огют ве ачыкътан-ачыкъ Къур'андыр.

لِيُنذِرَ مَن كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ ٧٠

70. Тири олгъанларны тенбиелесин ве кяфирлер джезаны хакъ этсинлер дие.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ ٧١

71. Корьмейлерми ки, биз къудретимизнинъ эсери олмакъ узьре, олар ичюн бир чокъ айван яраттыкъ. Бу саеде олар буларгъа саип олгъандырлар.

وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ ٧٢

72. Бу айванларны оларнынъ эмирлерине бердик. Оларнынъ базыларыны минмек ичюн къулланырлар, базысыны бесленмек ичюн ашарлар.

وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ٧٣

73. Бу айванларда олар ичюн нидже файдалар ве ичиледжек сутлер бар. Аля шукюр этмезлерми?

وَاتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنصَرُونَ ٧٤

74. Олар, ярдым кореджеклерини умют этерек, Аллахтан башкъа иляхлар эдиндилер.

لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُندٌ مُّحْضَرُونَ ٧٥

75. Албуки, иляхларнынъ оларгъа ярдым этмеге кучьлери етмез. Аксине, озьлери булар ичюн ярдымгъа азыр аскерлердир.

فَلَا يَحْزُنكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ٧٦

76. (Ресулым!) О алда, оларнынъ сёзлери сакъын сени кедерлендирмесин. Шубесиз, биз оларнынъ гизлегенлерини де, ашкяр эткенлерини де бильмектемиз.

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ٧٧

77. Инсан корьмезми ки, биз оны нутфеден яраттыкъ. Бир де бакъасынъ ки, ап-ачыкъ душман кесильген.

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ ٧٨

78. Озюнинъ яратылышыны унутып, бизге къаршы мисаль кетирмеге къалкъыша ве: «Шу чюрюген кемиклерни ким тирильтеджек?» дей.

قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ٧٩

79. Де ки: Оларны ильк кере япаткъан тирильтеджек. Чюнки, О, эр тюрлю яратувны гъаят яхшы билир.

الَّذِي جَعَلَ لَكُم مِّنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنتُم مِّنْهُ تُوقِدُونَ ٨٠

80. Яш агъачтан сизге атеш чыкъарыджы Одыр. Иште, атешни сиз ондан якъмакътасынъыз.

أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُم بَلَى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ٨١

81. Коклерни ве ерни яраткъан, оларгъа бенъзегенлерни яратмагъа къадир дегильми? Эбет! Эльбетте, къадирдир. О, эр шейни хакъкъы иле билиджи, яратыджыдыр.

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ٨٢

82. Бир шей яратмакъ истеген вакътында, Онынъ япкъаны «Ол» деювден ибареттир. Аман олур.

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ٨٣

83. Эр шейнинъ мульки озь элинде олгъан Аллахнынъ шаны не къадар юджедир! Сиз де Онъа дёнеджексинъиз.

АЛТМЫШ ЕДИНДЖИ СУРЕ

эль-МУЛЬК

Меккеде назиль олгъан, 30 аеттир. Адыны биринджи аетте кечкен «эль-мулькь» келимесинден алгъан. Айрыджа, Тебареке, Мунджие, Муджаделе, Мани'а, Вакъие адларынен де анъылыр. Бу сурени эр гедже окъугъаннынъ пек буюк савапкъа наиль оладжагъына ве суренинъ фазилетлерине даир хадислер бар.

بسم الله الرحمن الرحيم

Бисмилляахиррахмааниррахиим

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ١

1. Мутлакъ укюмранлыкъ элинде олгъан Аллах юджелер юджесидир ве Онынъ эр шейге кучю етер.

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ ٢

2. О ки, ангинъизнинъ даа гузель давранаджагъынъызны сынамакъ ичюн олюмни ве аятны яраткъандыр. О, мутлакъ гъалиптир, чокъ багъышлайыджыдыр.

الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَّا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ
هَلْ تَرَى مِن فُطُورٍ ٣

3. О ки, бир-биринен аэнкдар еди кокни яраткъан. Рахман олгъан Аллахнынъ яратышында ич бир уйгъунсызлыкъ коралмазсынъ. Козюнъни чевир де, бир бакъ, бир бозукълыкъ коре билесинъми?

ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِأً وَهُوَ حَسِيرٌ ٤

4. Сонъра козюнъни текрар-текрар чевирип бакъ, козь (къыдыргъан бозукълыкъны тапмакътан) аджиз ве перишан алда санъа дёнеджек.

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِّلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ
السَّعِيرِ ٥

5. Ант олсун ки, биз (дюньягъа) энъ якъын олгъан кокни къандиллернен донаттыкъ. Буларны шейтанларгъа атеш данелери яптыкъ ве оларгъа алевли атеш азабыны азырладыкъ.

وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ٦

6. Рабблерини инкяр эткенлер ичюн, джеэннем азабы бар. О не фена дёнюштир!

إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ ٧

7. О ерге атылгъанларында, онынъ къайнагъанда чыкъаргъан увултысыны эшитирлер.

تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ ٨

8. Аман-аман джеэннем опькесинден чатлайджакъ! Эр не вакъыт о ерге бир топлулыкъ атылса, онынъ бекчилери оларгъа: «Сизге, (бу азап иле) къоркъутыджы бир пейгъамбер кельмеген эдими?» дие сорарлар.

قَالُوا بَلَى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ ٩

9. Олар бойле джевап берирлер: «Эбет, догърусы бизге (бу азап иле) къоркъуткъан бир пейгъамбер кельген эди; факъат биз (оны) ялан сайгъан ве Аллахнынъ ёллагъан бир шейи ёкъ, сиз олгъан-оладжагъы буюк бир сапыкълыкъ ичиндесинъиз!» деген эдик.

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ ١٠

10. Ве эгер къулакъ аскъан я да акълымызны къуллангъан олса эдик, (шимди) шу алевли джеэннемнинъ махкумлери арасында олмаз эдик! дие иляве этерлер.

فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحْقًا لِّأَصْحَابِ السَّعِيرِ ١١

11. Бойледже, гунахларыны итираф этерлер. Артыкъ (Аллахнынъ рахметинден) узакъ олсун о алевли джеэннемнинъ махкумлери!

إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ١٢

12. Факъат даа корьмеден, Рабблеринден (азабындан) къоркъкъанларгъа кельгенде, олар ичюн, керчектен эм багъышланма, эм де буюк мукяфат бар.

وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ١٣

13. Сёзюнъизни истер гизленъ, истер ашкяр этинъ; билинъ ки, О, къальплернинъ ичиндекини бильмекте.

أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ١٤

14. Яраткъан ич бильмезми? О энъ индже ишлерни корюп бильмектедир ве эр шейден хабердардыр.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ
١٥

15. Ер юзюни сизге боюн эгдирген Одыр. О алда, ернинъ омузларында (узеринде) долашынъ ве Аллахнынъ рызкъындан ашанъ. Дёнюш, анджакъ Онъадыр.

أَأَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاءِ أَن يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ ١٦

16. Кокте олгъаннынъ сизни ерге батырып йибермейджегинден эминсинъизми? О заман ер сарсылдыкъча сарсылыр.

أَمْ أَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاءِ أَن يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ ١٧

17. Яхут кокте олгъаннынъ узеринъизге таш ягъдыргъан (бир фыртына) ёлламайджагъындан эминсинъизми? Иште, бу техдидимнинъ не олгъаныны якъында биледжексинъиз!

وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ١٨

18. Ант олсун ки, олардан эвелькилер де (буны) ялан сайгъан эдилер; амма беним къаршылыгъына берген азабым насыл олгъан эди!

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ
شَيْءٍ بَصِيرٌ ١٩

19. Усьтлеринде къанатларыны ачып-къапатып учкъан къушларны (ич) корьмедилерми? Оларны (авада) Рахман олгъан Аллахтан башкъасы тутмай. Шубесиз, О, эр шейни корьмектедир.

أَمَّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ جُندٌ لَّكُمْ يَنصُرُكُم مِّن دُونِ الرَّحْمَنِ إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ ٢٠

20. Рахман олгъан Аллахкъа нисбетен шу сизге ярдым этеджек аскерлеринъиз къана, кимдир? Инкярджылар, анджакъ терен бир гъафлет ичинде булунмакъталырлар.

أَمَّنْ هَذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ بَل لَّجُّوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ٢١

21. Аллах сизге берген рызыкъны кессе, сизге рызыкъ бере биледжек ким? Ёкъ, олар азгъынлыкъ ве нефретте тирелип турмакъталырлар.

أَفَمَن يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّن يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ٢٢

22. Шимди (тюшюнинъиз бакъайыкъ) юзюкъоюн къапанаракъ юрген, (барыладжакъ) ерге даа эйи етиширми, ёкъса догъру ёлда тюзгюн юргенми?

قُلْ هُوَ الَّذِي أَنشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ٢٣

23. (Ресулым!) Де ки: Сизни яраткъан, сизге эшитмек дуйгъусы, козьлер ве юреклер берген Одыр! Не де аз шукюр этесинъиз!

قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ٢٤

24. Де ки: Сизни ер юзюнде чокълаштырып даркъаткъан Одыр; анджакъ Онынъ узурына келип топланаджакъсынъыз.

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ٢٥ قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِندَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ٢٦

25. «Догъру сёзлю олсанъыз (сёйленъ), бу техдид не вакъыт (керчеклешеджек)» дерлер. 26. Де ки: О бильги анджакъ Аллахкъа махсустыр. Мен исе, садедже ап-ачыкъ бир тенбиеджийим.

فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنتُم بِهِ تَدَّعُونَ ٢٧

27. Амма, оны (азапны) якъындан корьген вакъытларында инкяр эткенлернинъ юзьлери къарараджакъ ве (оларгъа): Иште, сизинъ истеп тургъанынъыз будыр! дениледжек.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكَنِيَ اللَّهُ وَمَن مَّعِيَ أَوْ رَحِمَنَا فَمَن يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ٢٨

28. Де ки: Аллах мени ве янымдакилерни (сизинъ истегинъизге коре) ёкъ этсе я да (ойле олмайып) бизни къорчаласа (сёйленъ бакъайыкъ), инкярджыларны якъыджы азаптан къуртараджакъ ким?

قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ آمَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ٢٩

29. Де ки: (Сизни имангъа давет эттигимиз) О (Аллах) чокъ мерхаметлидир; биз Онъа иман эткен ве тек Онъа ишанып таянгъандырмыз. Сиз кимнинъ ап-ачыкъ сапыкълыкъ ичинде олгъаныны якъында огренеджексинъиз!

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَن يَأْتِيكُم بِمَاءٍ مَّعِينٍ ٣٠

30. Де ки: Сувунъыз чекиле къойса, сёйленъ, бакъайыкъ, сизге ким бир акъар сув кетире билир?

ЕТМИШ СЕКИЗИНДЖИ СУРЕ

эн-НЕБЕ

Мееариджден сонъ энген, ильк меккий сурелерден олуп, 40 аеттир. «Небе>» – хабер демектир. Къыямет хаберлерини анълаткъаны ичюн, бу ад берильген.

بسم الله الرحمن الرحيم

Бисмиляахиррахмааниррахиим

عَمَّ يَتَسَاءلُونَ ١ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ ٢ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ ٣

1, 2, 3. Бир-бирилеринден нени сорайлар? (Инаныпинанмамакъта) ихтиляфкъа тёшкен буюк хаберними?

كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ٤ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ٥ أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ٦

4. Ёкъ! Анълайджакълар! 5. Кене ёкъ! Олар анълайджакълар!

6, 7. Биз ер юзюни бир тёшек, дагъларны да бирер къазыкъ япмадыкъмы?

وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا ٧ وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا ٨ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ٩

8. Сизни чифт-чифт яраттыкъ. 9. Юкъунъызны бир раатланув яптыкъ.

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا ١٠ وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ١١

10. Гедженни бир орьтю яптыкъ. 11. Куньдюзни де чалышып къазанув вакъты эттик.

وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا ١٢ وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا ١٣

12. Усьтюнъизде еди къат сагълам коклер бина эттик. 13. (О ерде) алев-алев янгъан бир къандиль яраттыкъ.

وَأَنزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاء ثَجَّاجًا ١٤ لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا ١٥ وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا ١٦

14, 15, 16. Сизге урлукълар, осюмликлер (тереклерни), бир-бирилерине битишик багълар-багъчалар етиштирмек

ичюн, усьт-усьтюне топланып сыкъышкъан булутлардан шырыл-шырыл акъкъан сувлар эндирдик.

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا ١٧ يَوْمَ يُنفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا ١٨

17. Шубесиз, укюм куню – вакъыт оларакъ тайин этильгендир. 18. Суургъа уфленген куню, топ-топ Аллахкъа келирсинъиз.

وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا ١٩ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ٢٠

19. Кок юзю ачылыр ве о ерде къапулар пейда олур; 20. Дагълар юрютилир, ылгъым алына келир.

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ٢١ لِلطَّاغِينَ مَآبًا ٢٢

21, 22. Шубесиз, ёлдан азгъанларнынъ барынаджакъ (сыгъынаджакъ ери) джеэннем пусуда беклемектедир.

لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا ٢٣ لَّا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ٢٤ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ٢٥
جَزَاءً وِفَاقًا ٢٦

23, 24, 25, 26. (Ёлдан азгъанлар) о ерде асырлар бою къалырлар, о ерде бир серинлик я да (сувсызлыкъ кеткизген) бир ичимлик татмазлар, анджакъ (дюньяда япкъанларына) уйгъун къаршылыкъ оларакъ, къайнакъ сув ве ирин татарлар.

إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا ٢٧ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا ٢٨

27. Чюнки, олар джеза кунюнинъ (келеджегини) умют этмез эдилер. 28. Бизим аетлеримизни яланлагъандан-яланлагъан эдилер.

وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ٢٩ فَذُوقُوا فَلَن نَّزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا ٣٠

29. Биз исе, эр шейни бир китапта сайып язгъандырмыз. 30. Татынъ! Бундан сонъ анджакъ азабынъызны арттыраджакъмыз.

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ٣١ حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا ٣٢ وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا ٣٣ وَكَأْسًا دِهَاقًا ٣٤

31, 32, 33, 34. Шубесиз, такъва саиплери ичюн умют этильгенни тапкъан ерлери – багъчалар, юзюм багълары,

кокюслери гъондже киби къабаргъан акърандаш къызлар, ички толу къаделер бардыр.

لَّا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا ٣٥ جَزَاء مِّن رَّبِّكَ عَطَاء حِسَابًا ٣٦ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرحْمَنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا ٣٧

35. Олар о ерде не бош бир лакъырды, не де ялан эшитирлер. 36. Булар Раббинънинъ етерли бир ихсаны, мукяфатыдыр. 37. О, коклернинъ, ернинъ ве экиси арасында олгъанларнынъ Раббидир. О, рахмандыр. О куню инсанлар Онъа къаршы къонушмагъа изинли дегильдирлер.

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَّا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا٣٨

38. Рух (Джебраил) ве мелеклер саф-саф олуп тургъан куню, Рахман изин бергенлеринден башкъалары лакъырды эталмазлар; лаф эткен де, догърусыны сёйлер.

ذَلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ فَمَن شَاء اتَّخَذَ إِلَى رَبِّهِ مَآبًا ٣٩

39. Иште, о кесен-кес келеджек куньдир. О алда, истеген инсан Раббисине баргъан бир ёл тутсын.

إِنَّا أَنذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنتُ تُرَابًا ٤٠

40. Биз, якъын бир азаптан сизни тенбиеледик. О куню инсан эвельден япкъанларына бакъджакъ ве инкярджы кимсе: «Кешке топракъ олсам эди!» дейджек.

ДОКЪСАН УЧЮНДЖИ СУРЕ

эд-ДУХА

Духа – къушлукъ вакъты демектир. Суре адыны ильк аетте кечкен бу келимеден ала, Феджр суресинден сонъ, Меккеде энген, 11 аеттир.

Суреде ахырзаман Пейгъамберининъ хусусиетлеринден бири яни етим олгъаны тильге алына ве онъа теселли бериле.

بسم الله الرحمن الرحيم

وَالضُّحَى ١ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى ٢ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى ٣

Бисмиляахиррахмааниррахиим

1, 2, 3. Къушлукъ вакътына ве сукюнетке иришкенинъде геджеге емин этерим ки, Раббинъ сени быракъмады ве санъа дарылмады.

(Бираз вакъыт вахийнинъ келюви кечикти. Мушриклер: «Рабби оны терк этти, онъа дарылды!», дедилер. Бу лакъырдылар ве саташувлар Эфендимизге агъыр келе эди. Иште, бу, хусус аетлернен изаат этильди).

وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى ٤ وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى ٥

4. Акъикъатен, сен ичюн ахирет дюньядан даа хайырлыдыр. 5. Пек якъында Раббинъ санъа береджек де, хошнут оладжакъсынъ.

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى ٦ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى ٧ وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى ٨

6. О, сени етим булып, барындырмадымы? 7. Шашмалагъан булып да, ёл косьтермедими? 8. Сени факъыр булып, зенгин этмедими?

فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ٩ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ١٠

وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ١١

9. Ойле исе, етимни сакъын эзме! 10. Эль ачып, истегенни де, сакъын азарлама. 11. Ве Раббинънинъ ниметини миннетдарлыкъ ве шукран иле анъ.

ДОКЪСАН ДЁРТЮНДЖИ СУРЕ

эль-ИНШИРАХ

«Ишнираах» – ачылмакъ, кенишлемек, севинмек маналарындадыр. Духаа суресинден сонъ, Меккеде энген, 8 аеттир. Бу суреде Пейгъамберимизнинъ балалыгъында пейгъамберликке азырламакъ узьре, юрегининъ ачылып темизленювин-

ден сёз юрсетиле. Айрыджа, о кетирген диндеки къолайлыкъларгъа дикъкъат чекилерек, Аллахкъа шукюр этмеге тешвикъ этиле.

سم الله الرحمن الرحيم

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ١ وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ ٢ الَّذِي أَنقَضَ ظَهْرَكَ ٣

1, 2, 3. Биз сенинъ кокcюнъни ачып кенишлетмедикми? Белинъни буккен юкюнъни сенден алып атмадыкъмы?

وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ٤ فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ٥ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ٦

4, 5, 6. Сенинъ шанынъны ве шуретинъни юджельтмедикми? Эльбетте, къыйынлыкънынъ янында бир къолайлыкъ бар. Акъикъатен, зорлукънен берабер, бир къолайлыкъ даа бардыр.

فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ ٧ وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ ٨

7, 8. Бош къалдынъмы, аман (башкъа) ишке сарыл ве ялынъыз Раббинъе ёнель!

(Базы тефсирджилер битирильген ишни, базылары да, башланаджакъ ишни «ибадет» оларакъ ёрумлагъанлар. Бу ёрумларнынъ бераберлик нокътасы дюнья ве ахирет арасындаки ольчюге дикъкъат этилюви кереклигине берилювидир).

ДОКЪСАН БЕШИНДЖИ СУРЕ

эт-ТИН

«Тиин» – дагъ ады я да инджир демектир. Буруудж суресинден сонъ Меккеде энген, 8 аеттир.

بسم الله الرحمن الرحيم

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ ١ وَطُورِ سِينِينَ ٢ وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ ٣ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ٤ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ ٥

Бисмиляахиррахмааниррахиим

1, 2, 3, 4, 5. Инджирге, зейтунгъа, Сина дагъына ве шу

эмин больгеге емин этерим ки, биз инсанны энъ гузель бичимде яраттыкъ. Сонъ оны ашшагъыларнынъ ашшагъысына эндирдик.

(Аллах Тааля инсанны, рух ве беден къабилиетлери нокътаи назарындан, джанлыларнынъ энъ мукеммели япкъан. Суреде «энъ гузель бичимде яраттыкъ» ифадеси бу хусусны анълатмакъта. Инсан сербест ирадесинен, я бу къабилиетлерни гузель къулланаракъ, «кямиль инсан» оладжакъ, я да акс тарафны тутаракъ, шуурлы барлыкъларнынъ ве джанлыларнынъ энъ ашшагъы мертебесинден ер аладжакъ).

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ٦

6. Факъат иман этип, салих амель ишегенлер ичюн, эксильмеген, девамлы бир эджир бар.

فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ ٧ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ ٨

7. Артыкъ бундан сонъ джеза куню мевзусында сени ким яланлай билир? 8. Аллах – укюм бериджилернинъ энъ усьтюни дегильми?

ДОКЪСАН АЛТЫНДЖЫ СУРЕ

эль-АЛЯКЪ

Алакъ – инсаннынъ яратылыш девирлеринден олгъан ашлангъан йымыртаны ифаде этер. Бу суреге «Икъра' сурееси» де денилир. Меккеде энген, 19 аеттир. Ильк беш аети Къур'аннынъ биринджи энген аетлеридир.

Бу суреде окъумакънынъ, огренмекнинъ усьтюнлиги, инсаннынъ яратылышы, къалемнинъ муимлиги, буларнынъ инсангъа Аллах ихсаны олгъаны, инсаннынъ буларны тюшюнюви, Раббине итаат этюви кереклиги, акс алда азапкъа огърайджагъы анълатыла.

بسم الله الرحمن الرحيم

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ١ خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ ٢

Бисмиляахиррахмааниррахиим

1, 2. Яраткъан Раббинънинъ адынен окъу! О, инсанны бир ашлангъан йымыртадан яратты.

اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ٣ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ٤ عَلَّمَ الْإِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ٥

3, 4, 5. Окъу! Инсангъа бильмегенлерини бильдирген, къалемнен (язмакъны) огреткен Раббинъ энъ буюк керем саибидир.

كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى ٦ أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى ٧ إِنَّ إِلَى رَبِّكَ الرُّجْعَى ٨

6, 7, 8. Акъикъат шу ки, инсан озюни озюне етерли коререк, адден ашар. Шубесиз, дёнюш Раббинъедир.

أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى ٩ عَبْدًا إِذَا صَلَّى ١٠

9, 10. Намаз къылгъанда бир къулны (Пейгъамберни намаздан) мен эткенни корьдинъми? (Бу аетлер Пейгъамберимизге намаз къылгъанда саташкъан Эбу Джехил акъкъында энген. О ве онъа бенъзегенлер акъкъында бойле буюрылмакъта.)

أَرَأَيْتَ إِن كَانَ عَلَى الْهُدَى ١١ أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى ١٢

11, 12. Не дерсинъ, о (Пейгъамбер) догъру ёлда исе, яхут такъваны эмир этмекте исе!

أَرَأَيْتَ إِن كَذَّبَ وَتَوَلَّى ١ أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى ١٤

13. Не дерсинъ, о (мен эткен, Пейгъамбрени) яланламакъта ве догъру ёлдан юзь чевирмекте исе! 14. (Бу адам) Аллахнынъ, (япкъанларыны) корьгенини бильмезми!

كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ ١٥ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ١٦ فَلْيَدْعُ نَادِيَه ١٧
سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ ١٨ كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ ١٩

15, 16, 17, 18, 19. Ёкъ, ёкъ! Эгер вазгечмесе, дер'ал оны манълайындан (перчеминден), о яланджы, гунахкяр манълайдан (перчемден) якъалармыз (джеэннемге атармыз). О, аман барып, меджлисини (озюнинъ тарафдарларыны) чагъырсын. Биз де зебанийлерни чагъыраджакъмыз. Ёкъ! Онъа уйма! Аллахкъа седжде эт ве (ялынъыз Онъа) якълаш!

ДОКЪСАН ЕДИНДЖИ СУРЕ

эль-КЪАДР

Къадир гедджесинден сёз эткени ичюн, бу адны алгъан. Абесе суресинден сонъ, Меккеде энген, 5 аеттир. Суреде Къадир геджесинден, онынъ фазилетинден, о геджеде мелеклернинъ ер юзюне энювинден баас этиле.

بسم الله الرحمن الرحيم

إِنَّا أَنزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ١ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ٢
لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ ٣

Бисмиляахирраахмаанирраахиим

1. Биз оны (Къур'анны) Къадир геджесинде эндирдик. 2. Къадир геджесининъ не олгъаныны сен билесинъми? 3. Къадир геджеси бинъ айдан хайырлыдыр.

تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِم مِّن كُلِّ أَمْرٍ ٤ سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ ٥

4. О геджеде, Раббларининъ изнинен, мелеклер ве Рух (Джебраил), эр иш ичюн энер турарлар. 5. О гедже селяметлик толудыр. Та феджрнинъ догъувына къадар.

ДОКЪСАН СЕКИЗИНДЖИ СУРЕ

эль-БЕЙЙИНЕ

Ачыкъ делиль манасына кельген ве биринджи аетте кечкен «беййине» келимеси сурегe ад олгъан. Талаакъ суресинден сонъ, Мединеде энген, 8 аеттир. Бу суреде кяфирлерден ве мушриклерден сёз этильген, оларнынъ базы давранышлары анълатылгъан, инангъан ве яхшы ишлер япкъанларнынъ къуртулышкъа иришеджеги ифаде этильген.

بسم الله الرحمن الرحيم

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنفَكِّينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ١

Бисмиляахирраахмаанирраахиим

1. Ап-ачыкъ делиль оларгъа кельгенге къадар, эхл-и китаптан ве мушриклерден инкярджылар (куфюрден) айрыладжакъ дегиль эдилер.

رَسُولٌ مِّنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُّطَهَّرَةً ٢ فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ ٣

2, 3. (Иште, о ап-ачыкъ делиль) Аллах тарафындан ёлланылгъан ве энъ догъру укюмлерни ичине алгъан, тер-темиз саифелерни окъугъан бир эльчидир.

وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ ٤

4. Озьлерине китап берильгенлер анджакъ о ачыкъ делиль (Пейгъамбер) оларгъа кельгенден сонъ болюндилер.

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ ٥

5. Албуки, олар анджакъ динни ялынъыз Онъа хас къыларакъ ве ханифлер оларакъ, Аллахкъа къуллыкъ этювлери, намаз къылувлары ве зекят берювлери эмир олунгъан эди. Дос-догъру дин де – будыр.

(«Ханиф» не олгъаны акъкъында Рум суресининъ 30-нджи аети изаатына бакъ.).

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَٰئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ٦

6. Эхл-и китап ве мушриклерден олгъан инкярджылар ичинде эбедий оларакъ къаладжакъ джеэннемлери атешиндедирлер. Иште, халкънынъ энъ шеррлилери олардыр.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ٧

7. Иман этип, салих амеллер ишлегенлерге кельгенде, халкънынъ энъ хайырлысы да олардыр.

جَزَاؤُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَّضِيَ

اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ ٨

8. Оларнынъ Рабблери къатындаки мукяфатлары – зёмининден ирмакълар акъкъан, ичинде даимий оларакъ къаладжакъ Адн дженнетлеридир. Аллах олардан хошнут олгъан, олар да Аллахтан хошнут олгъанлар. Бу айтылгъанлар эп Раббинъден къоркъкъан (Онъа сайгъы косьтергенлер) ичюндир.

ДОКЪСАН ДОКУЗЫНДЖЫ СУРЕ

эз-ЗИЛЬЗАЛ

Тепренюв демек олгъан «зильзаал» келимеси сурeнинъ ильки аетинде кече. Нисаа суресинден сонъ, Мединеде энген, 8 аеттир. Къыяметнинъ къопувындан, инсанларнынъ гъайрыдан тирилип, эсап берювлеринден, эр кеснинъ -яхшы я да яман- япкъаныны буладжагъындан баас этиле.

بسم الله الرحمن الرحيم

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ١ وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا ٢ وَقَالَ الْإِنسَانُ مَا لَهَا ٣
يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا ٤ بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا ٥

Бисмиляахиррахмааниррахиим

1, 2, 3, 4, 5. Ер къурреси озюне хас сарсынтысынен саллангъан, топракъ агъырлыкъларыны тышкъа чыкъаргъан ве инсан: «Не олмкъта бунъа!», деген вакъытта, иште, о куню (ер) Раббинънинъ онъа бильдирювинен, бутюн хаберлерини анълатыр.

يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِّيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ ٦

6. О куню инсанлар амеллерини корюВлери (къаршылыгъыны алувлары) ичюн дарма-дагъыныкъ кери къайтып келирлер.

فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ٧ وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ٨

7. Ким зерре микъдары хайыр япкъан исе, оны корер. 8.

Ким де зерре микъдары шерр ишлеген исе, оны корер.

ЮЗЮНДЖИ СУРЕ

эль-АДИЙАТ

Аадийаат – къошу атлары демектир. Аср суресинден сонъ, Меккеде энген, 11 аеттир. Бу суреде инсан огълунынъ накорьлигинден, къыямет куню ортагъа чыкъаджакъ ашкяр вазиеттен сёз этиле.

بسم الله الرحمن الرحيم

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا ١ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ٢ فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا ٣ فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا ٤
فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا ٥ إِنَّ الْإِنسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ ٦ وَإِنَّهُ عَلَى ذَلِكَ لَشَهِيدٌ ٧ وَإِنَّهُ لِحُبِّ
الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ ٨

Бисмиляахиррахмаанирраххиим

1. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Хар-хар къошкъанларгъа, (налларынен) чакъаракъ, къыгъылчым сачкъанларгъа, (апансыздан) саба баскъыны япкъанларгъа, о ерде тозны думангъа къаткъанларгъа, деркен о ерде бир топлулыкънынъ та ортасына кирьгенлерге емин этерим ки, инсан Раббине нисбетен пек нанкорьдир, шубесиз, бунъа озю де шааттыр ве о, мал севгисине де адден ашыр дереджеде хырслыдыр.

أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ ٩ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ ١٠ إِنَّ رَبَّهُم بِهِمْ يَوْمَئِذٍ
لَّخَبِيرٌ ١١

9, 10, 11. Къабирлерде булунгъанлар тирильтилип, тышкъа чыкъарылгъан ве къальплерде гизленгенлер ортагъа къоюлгъан вакъытта инсан (алынынъ не оладжагъыны) тюшюнмезми? Шубесиз, Рабблери о куню олардан тамамынен хабердардыр.

ЮЗ БИРИНДЖИ СУРЕ

эль-КЪАРИА

Къаариа – къапуны къакъкъан демектир ве къыямет козь огюнде тутулмакъта. Къурейш суресинден сонъ, Меккеде энген, 11 аеттир. Бу суреде къыяметнинъ къопувындан мейдангъа келеджек вакъиалардан ве инсаннынъ акъибетинден сёз этиле.

سم الله الرحمن الرحيم

الْقَارِعَةُ ١ مَا الْقَارِعَةُ ٢ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ ٣

Бисмиляахирrахмаанирraхиим

1, 2, 3. Къапу къакъкъан! Недир о капу къакъкъан? О къапу къакъкъаннынъ не олгъаныны билесинъми?

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ٤ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ ٥

4, 5. Инсанларнынъ, атешнинъ этрафыны саргъан перванелер киби олгъаны, дагъларнынъ да авагъа атылгъан ренкли юньге чевирильген кунюдир (о Къаариа!).

فَأَمَّا مَن ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ٦ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ ٧

6, 7. О куню кимнинъ тартылгъан амели агъыр кельсе, иште о, хошнут этиджи бир яшайыш ичинде олур.

وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ ٨ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ ٩

8, 9. Амели енгиль олгъангъа кельгенде, иште онынъ анасы (ери, юрты) Хавийедир.

(Амельнинъ агъыр келюви, хайыр ве яхшылыкъларнынъ зияде олувы; енгиль келюви исе, хайыр ве савапнынъ кефесине (теразе козюне) къоюладжакъ амельнинъ азлыгъы я да олмагъаны демектир).

وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهْ ١٠ نَارٌ حَامِيَةٌ ١١

10, 11. Недир о (Хаавийе) билесинъми? Къызгъын атеш!

ЮЗ ЭКИНДЖИ СУРЕ

эт-ТЕКЯСУР

Текяасур – чокълукъ ярышы ве чокълукънен макътанмакъ демектир. Кевсер сересинден сонъ, Меккеде энген, 8 аеттир. Джахилие араплары мал, эвлят ве акърабаларынынъ чокълугъыны бир гъурур ве шереф сая, атта бу хусуста яшагъанларнен къанаатленмейип, къабилелерининъ усьтюнлигини кечмишлеринен де исбат этмек ичюн, къабирлерге бара, ольген акърабаларынынъ чокълугъунен макътана эдилер. Суреде оларнынъ бу япкъанлары тенкъит этильмекте ве акъикъий усьтюнликнинъ ахиретте ортагъа чыкъаджагъы анълатылмакъта.

بسم الله الرحمن الرحيم

أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ ١ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ٢

Бисмиляахиррахмаанирраxиим

1, 2. Чокълукъ къурунтысы сизни о дередже мешгъуль этти ки, ниает къабирлерни зиярет эттинъиз.

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ٤

3, 4. Ёкъ! Якъында биледжексинъиз! Эльбетте, якъында биледжексинъиз!

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ٥ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ٦ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ٧ ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذ عَنِ النَّعِيم ٨

5, 6, 7, 8. Акъикъат ойле дегиль! Кесен-кес бильги иле бильген олса эдинъиз, (о ерде) мытлакъа джеэннем атешини корер эдинъиз. Сонъра ахиретте оны ачыкъ козьнен кореджексинъиз. Ниает, о куню (дюньяда файдалангъан) ниметлеринъизден, эльбетте ве эльбетте эсапкъа чекиледжексинъиз.

ЮЗ УЧЮНДЖИ СУРЕ

эль-АСР

Аср – юз йыл, экинди вакъты ве мейванынъ сувыны чыкъармакъ киби маналардадыр. «Аср»гъа емин иле сёзге башлангъаны ичюн, бу адны алгъан. Иншираах суресинден сонъ, Меккеде энген, 3 аеттир. Суреде къуртулышнынъ имангъа, яхшы ишлер япмагъа, хакъны ве сабырны тевсие этмеге багълы олгъаны анълатыла.

بسم الله الرحمن الرحيم

وَالْعَصْرِ ١ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ ٢ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ٣

Бисмиляахиррахмааниррахиим

1, 2, 3. Асргъа емин этерим ки, инсан, акъикъатен зарар ичиндедир. Бундан, анджакъ иман этип, яхшы амеллер ишлегенлер, бир-бирилерине хакъны тевсие эткенлер ве сабырны тевсие эткенлер истиснадыр.

ЮЗ ДЁРТЮНДЖИ СУРЕ

эль-ХУМЕЗЕ

Хумезе – бирисини артындан ошеклемек, онынънен алай этмек, гонълюни къырмакъ ве ынджытмакъ манасына келе. Къыяме суресинден сонъ, Меккеде энген, 9 аеттир.

بسم الله الرحمن الرحيم

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ ١ الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ ٢

Бисмиляахиррахмаанирrахиим

1, 2. Арттан сёз этмекни, юзьге къаршы тиль узатмакъны адет эткен эр кеснинъ алына вай! О ки, мал топлагъан ве оны сайып тургъандыр.

يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ ٣

3. (О), малы оны эбедий япаджакъ беллей.

كَلَّا لَيُنبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ ٤

4. Ёкъ! Ант олсун ки, о Хутамеге атыладжакъ.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ ٥

5. Хутаменинъ не олгъаныны билесинъми?

نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ ٦ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ ٧

6, 7. Аллахнынъ туташтырылгъан, (яндыкъча) тырманып, юреклернинъ там усьтюне чыкъкъан атешидир.

إِنَّهَا عَلَيْهِم مُّؤْصَدَةٌ ٨ فِي عَمَدٍ مُّمَدَّدَةٍ ٩

8, 9. Олар (бу атеш ичинде) узатылгъан диреклерге багълангъанлар ве о вазиетте о (атеш) усьтлерине къапатылгандыр.

ЮЗ БЕШИНДЖИ СУРЕ

эль-ФИЛЬ

Кябени йыкъмакъ истеген Эбрехенинъ филлери уджюми акъкъында энгени ичюн, бу адны алгъан. Кяфируун суресинден сонъ, Меккеде энген, 5 аеттир.

Бисмиляахиррахмааниррахиим

1. Раббинъ филь саиплерине нелер этти, корьмединъми?

2. Оларнынъ яман къарарларыны бошуна чыкъармадымы?

3. Оларнынъ усьтюне эбабиль къушларыны ёллады.

4. О къушлар оларнынъ усьтлерине пишкен толадан япылгъан ташлар ата эди.

5. Бойледже, Аллах оларны ашалып, тапталгъан экинге чевирди.

بسم الله الرحمن الرحيم

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ١ أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ ٢ وَأَرْسَلَ
عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ ٣ تَرْمِيهِم بِحِجَارَةٍ مِّن سِجِّيلٍ ٤ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ ٥

ЮЗ АЛТЫНДЖЫ СУРЕ

КЪУРЕЙШ

Къурейшке джахилие девринде берильген базы имтиязлардан баас эткени ичюн бу адны алгъан. Тиин суресинден сонъ, Меккеде энген, 4 аеттир.

بسم الله الرحمن الرحيم

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ ١ إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ ٢ فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ ٣
الَّذِي أَطْعَمَهُم مِّن جُوعٍ وَآمَنَهُم مِّنْ خَوْفٍ ٤

Бисмиляахиррахмаанирраахиим

1, 2, 3, 4. Къурейшке къолайлаштырылгъаны, эбет, къыш ве яз сеяатлары оларгъа къолайлаштырылгъаны ичюн, олар озьлерини ачлыкътан тоюргъан ве эр чешит къоркъудан эмин къылгъан шу эвнинъ Раббине къуллыкъ этсинлер.

(Къурейш къабилеси бутюн араплар арасында мукъаддес сайылгъан Кябени козетюв ве бакъув вазифесинде олгъанлары ичюн, бутюн къабилелер оларгъа сайгъы косьтере эди; бу саеде олар язда Тааифнинъ серин яйляларына, къышта да Йеменнинъ сыджакъ больгюлерине сербест бара эдилер. Иште, бу, Аллахнынъ оларгъа бир ихсаны эди, чюнки, бу шекильде сербест долашув, сонъунда буюк ольчюде, тиджарет япа ве къазанч эльде эте эдилер).

ЮЗ ЕДИНДЖИ СУРЕ

эль-МАУН

Маауун – зекят бермек я да бир шейни кечиджи олеракъ

къулланувы ичюн, бирисине бермек шеклинде ярдым демектир. Алимлернинъ чокъуна коре, эписи Меккеде энген, 7 аеттир. Динни яланлагъан, яхшылыкътан узакъ олгъан кимселер акъкъында энген.

بسم الله الرحمن الرحيم

Бисмиляахирраахмааниррахиим

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ ١

1. Динни яланлагъанны корьдинъми?

فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ ٢

2. Иште, о, етимни итеп, къакъар;

وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ٣

3. Ёкъсулны тоюрмагъа тешвикъ этмез;

فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ٤ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ٥

4, 5. Языкълар олсун, о намаз къылгъанларгъа ки, олар намазларыны джиддийге алмазлар.

الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ ٦ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ٧

6, 7. Олар косьтериш япыджылардыр; хайыргъа да мани олурлар.

(Базы кимселер намазларына рия къатарлар, базылары да, намазнынъ эркяныны толу эда этмезлер. Аетте буларгъа ишарет этильген).

ЮЗ СЕКИЗИНДЖИ СУРЕ

эль-КЕВСЕР

Кевсер – бол нимет демектир; айрыджа дженнетте бир хавузнынъ да адыдыр. Аадийаат суресинден сонъ, Меккеде энген бу суре 3 аеттир. Огълан балалары яшамагъаны ичюн Пейгъамберимизге мушриклер несили кесильген манасында «эбтер» дедилер. Суреде бунъа джевап берильген.

بسم الله الرحمن الرحيم

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ١ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ٢ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ٣

Бисмиляахиррахмааниррахиим

1, 2, 3. (Ресулым!) Шубесиз, биз санъа Кевсерни бердик. Шимди сен Раббинъе къуллыкъ эт ве къурбан чал. Аслы сонъу кесильген, шубесиз санъа богъуз кутюджидир.

(Бу суреде къурбан чалув эмир этильген. Куърбан – якъынлыкъ демектир. Къурбан чалувдан асыл макъсат, бу ибадетнен Аллахкъа якъынлыкъ къазанмакътыр).

ЮЗ ДОКЪУЗЫНДЖЫ СУРЕ

эль-КЯФИРУН

Кяфирлерден сёз юрсетильгени ичюн, бу адны алгъан. Маауун суресинден сонъ, Меккеде энген, 6 аеттир.

بسم الله الرحمن الرحيم

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ١ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ٢

Бисмиляахиррахмааниррахиим

1, 2. (Ресулым!) Де ки: Эй, кяфирлер! Мен сиз табынаяткъанларынъызгъа табынмам.

وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ٣

3. Сиз де меним табынгъаныма табынмайсынъыз.

وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدتُّمْ ٤

4. Мен де сизинъ табынгъанларынъызгъа асла табынаджакъ дегилим.

وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ٥

5. Эбет, сиз де меним табынгъанымгъа табынамакъта дегильсинъиз.

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ٦

6. Сизинъ дининъиз – сизге, меним диним де – манъа.

ЮЗ ОНУНДЖЫ СУРЕ

эн-НАСР

Наср – ярдым демектир. Суреде Аллахнынъ Аз. Пейгъамберге ярдым этерек, фетихлерге къавуштыргъаны ифаде этильгени ичюн, бу адны алгъан. Бу суре Меккенинъ фетхи сырасында энген олмакънен берабер, Медине деврин-де иджреттен сонъ энгени ичюн, мединий (Мединеде энген) сурелердендир, 3 аеттир. Ислям заферинден хабер берир. Ибн Умерден кельген риваетке коре, бу суре энгенден сонъ, Пейгъамберимиз 80 кунь яшагъан.

بسم الله الرحمن الرحيم

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ١ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا ٢ فَسَبِّحْ
بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ٣

Бисмиляахиррахмааниррахиим

1, 2, 3. Аллахнынъ ярдымы ве зафери келип де, инсан-ларнынъ топ-топ Аллахнынъ динине кирьгенлерини корьген вакътынъда, Раббинъе хамд этерек, Оны тесбих эт ве Ондан магъфирет тиле. Чюнки, О, тёвбелерни чокъ къабул этиджи-дир.

ЮЗ ОН БИРИНДЖИ СУРЕ

ТЕББЕТ

Теббет – «къурусын» манасындаки беддуадыр. Эбу Лехеб акъкъында энген. Зира о, эзиет этмек макъсадынен, Ресулуллахнынъ ёлуна гизлиден тикен къойгъан, бу иште онъа къадыны да ярдым эткен эди. Суре «Месед суреси» дие де анъылыр. Фаатиха суресинден сонъ, Меккеде энген, 5 ает-тир.

(Бир риваетке коре, Шуараа суресининъ 124-нджи аети кельгенинен, Эфендимиз якъын акъарабасыны чагъыраракъ,

оларны Islamгъа давет эткен эди. Эмджеси Эбу Лехеб гъализ сёзлер айтаракъ: «Бизни бунынъ ичюн чагъырдынъмы?», деген эди. Бунынъ узерине бу суре энди).

بسم الله الرحمن الرحيم

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ١ مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ ٢ سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ٣ وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ٤ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ ٥

Бисмиляахиррахмaанирраxиим

1, 2, 3, 4, 5. Эбу Лехебнинъ эки эли къурусын! Къуруды да. Малы ве къазангъанлары онъа файда бермеди. О алевли бир атеште янаджакъ. Одун ташыйыджы оларакъ ве бойнунда хурма лифинден букюльген бир йип олгъаны алда, къадыны да (атешке киреджек).

ЮЗ ОН ЭКИНДЖИ СУРЕ

эль-ИХЛЯС

Ихляас – самимий олмакъ, динге юректен багъланмакъ, эсасларыны тек Аллах ризасы ичюн тедбикъ этмек манасындадыр. Меккеде энген, 4 аеттир.Ислямнынъ тевхид къаидесининъ энъ эсаслы ве анълайышлы ифадесидир.

بسم الله الرحمن الرحيم

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ١ اللَّهُ الصَّمَدُ ٢ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ٣ وَلَمْ يَكُن لَّهُ كُفُوًا أَحَدٌ ٤

Бисмиляахирраxмaанирраxиим

1, 2, 3, 4. Де ки: О, Аллах бирдир. Аллах самеддир.

О, догъурмагъан ве догъмагъандыр. Онынъ ич бир тенъеши (бенъзегени) ёкътыр.

(Самед – ич бир шейге мухтадж олмагъан, аксине эр шей онъа мухтадждыр, демектир).

ЮЗ ОН УЧЮНДЖИ СУРЕ

эль-ФЕЛЯКЪ

Фелякъ – саба мансында олгъаны киби, ярмакъ манасыны да бере. Бундан сонъ кельген Наас суресинен бирликте, экисини «эки къорчалайыджы» манасында «муаввизетейн» денилир. Бу сурелернинъ шифа макъсадынен окъулгъанына даир хадислер бар. Мединеде энген, 5 аеттир.

بسم الله الرحمن الرحيم

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ١ مِن شَرِّ مَا خَلَقَ ٢ وَمِن شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ ٣

وَمِن شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ ٤ وَمِن شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ ٥

Бисмиляахиррахмаанирраахиим

1, 2, 3, 4, 5. Де ки: Яраттыгъы шейлернинъ шерринден, къаранлыгъы чёккен заманы геджeнинъ шерринден, дюгюмлерге уфюрип, тылсым япкъан уфлейиджилернинъ шерринден ве къызгъангъан вакътында къызгъанч инсаннынъ шерринден сабанынъ Раббине сыгъынырым!

ЮЗ ОН ДЁРТЮНДЖИ СУРЕ

эн-НАС

Нас – инсанлар демектир. Мединеде энген, 6 аеттир.

بسم الله الرحمن الرحيم

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ١ مَلِكِ النَّاسِ ٢ إِلَهِ النَّاسِ ٣ مِن شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ٤

الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ ٥ مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ ٦

Бисмиляахиррахмаанирраахиим

1, 2, 3, 4, 5, 6. Де ки: Инсанларнынъ къальплерине весвесе сокъкъан, (инсан Аллахны анъгъанында) пусугъа чекильген джин ве инсан шейтанынынъ шерринден инсанларнынъ Раббине, инсанларнынъ меликине (мутлакъ саип ве акимине) инсанларнынъ Иляхине сыгъынырым!

МУНДЕРИДЖЕ